

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yeşim ARSLAN AKI

GÜRCİSTAN'DAN ANADOLU'YA GÖÇLER VE TÜRKİYE'NİN İSKÂN
POLİTİKASI (1921-1938)

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yeşim ARSLAN AKI

GÜRCİSTAN'DAN ANADOLU'YA GÖÇLER VE TÜRKİYE'NİN İSKÂN
POLİTİKASI (1921-1938)

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Leyla DERVİŞ

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

T.C.
Akdeniz Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Yeşim ARSLAN AKI'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Orhan DOĞAN (İmza)

Üye (Danışman) : Dr.Öğr. Üyesi Leyla DERVİŞ (İmza)

Üye : Dr.Öğr. Üyesi Aydın BEDEN (İmza)

Tez Başlığı: "GÜRCİSTAN'DAN ANADOLU'YA GÖÇLER VE TÜRKİYE'NİN İSKÂN POLİTİKASI (1921-1938)"

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi: 12.09.2019

Mezuniyet Tarihi: 26/09/2019

(İmza)

Prof. Dr. İhsan BULUT

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “GÜRCİSTAN’DAN ANADOLU’YA GÖÇLER VE TÜRKİYE’NİN İSKÂN POLİTİKASI (1921-1938)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Yeşim ARSLAN AKI

(İMZA)

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Yeşim ARSLAN AKI
Öğrenci Numarası	20165206003
Enstitü Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr.Öğr.Üyesi Leyla DERVİŞ
Tez Başlığı	Gürcistan'dan Anadolu'ya Göçler ve Türkiye'nin İskân Politikası (1921-1938)
Turnitin Ödev Numarası	1175009133

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **157** sayfalık kısmına ilişkin olarak, **18/09/2019** tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % ...**14**....

alıntılar dahil % ...**17**.... 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

...../...../.....

(imzası)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

İÇİNDEKİLER

TABLULAR LİSTESİ.....	iv
ÖZET.....	v
SUMMARY.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONLARINDA VE MÜTAREKE YILLARINDA GÜNEY KAFKASYA'DAKİ GELİŞMELER

1.1. Trabzon Konferansı (14 Mart- 14 Nisan 1918).....	8
1.1.1.Batum Konferansı ve Maveray-ı Kafkas Cumhuriyeti'nin Dağılması (11 Mayıs- 4 Haziran 1918)	11
1.2. Batum Konferansı Sonrasındaki Gelişmeler	14
1.3. Mondros Mütarekesi ve Kafkaslardaki Sınır Çekişmeleri.....	18
1.4. Mütareke Döneminde Elviye-i Selase'nin Tahliye Meselesi.....	20
1.4.1.Batum'un Tahliyesi.....	20
1.4.2.Ahıska ve Ahılkelek'in Tahliye Süreci	24
1.4.3.Kars ve Ardahan'ın Tahliye Edilme Süreci	27
1.5. Kars Milli İslam Şurası Döneminde Ahıska ve Ahılkelek	28
1.6. Moskova Antlaşması	32
1.6.1.Birinci Moskova Görüşmeleri	32
1.6.2.Doğu Harekâtı.....	34
1.6.3.Moskova Antlaşması'nın İmzalanması	36

İKİNCİ BÖLÜM

GÖÇ İLE İLGİLİ KURUMLAR, YASALAR VE MEVZUATLAR

2.1. Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Kurulması	40
2.1.1.Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin Teşkilat Yapısı.....	42
2.1.2.Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'nin Bütçesi.....	44
2.1.3.Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Faaliyetleri	45
2.2. Milli Mücadele Döneminde Kurulan Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi ...	49
2.2.1.Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesinin Bütçesi ve Müdüriyetin Kapatılması.....	50
2.3. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Kuruluşu	51
2.3.1.Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Teşkilatlanması ve Bütçesi	52
2.3.2.Mübadele, İmar ve İskân Kanunu	53
2.3.3.Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin Faaliyetleri	57
2.3.4.Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Kaldırılması.....	61
2.4. Dâhiliye Vekâleti.....	62
2.5. 30 Mayıs 1926 Tarih ve 885 Sayılı İskân Kanunu	64
2.6. 1934 Tarih ve 2510 Sayılı İskân Kanunu	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜRCİSTAN'DAN GÖÇLER VE TÜRKİYE'NİN İSKÂN POLİTİKASI

3.1. Gürcistan Sovyet Yönetiminin Türk-İslam Ahaliye Karşı İzlediği Politika.....	72
3.2. Gürcistan Sovyet Yönetiminde Yaşayan Türk-İslam Ahalinin Göçlerinin Nedenleri .	77
3.3. Türkiye'nin Göçmen Sorununa Yaklaşımı	79
3.4. Gürcistan'dan Gelen Göçmenlerin İskân ve İaşesi	81
3.5. Göçmenlerin Sevki	93
3.6. Göçmenlere Sağlanan Yardım ve Kolaylıklar	95
3.6.1.Göçmenlere Sağlanan Arazi ve Konut Yardımı	96
3.6.2.Göçmenlere Yapılan Zirai ve Nakdi Yardımlar	101
3.7. Göçmenlerin İskân ve İaşelerin Karşılaştıkları Bazı Sorunlar ve Önlemler.....	105

3.8. Göçmenlerin Kültürel ve Ekonomik Açıdan Türk Toplumuna Katkıları.....	108
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	115
EKLER.....	124
Ö Z G E Ç M İ Ş	148

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Aşair ve Muhâcirin Müdüriyeti'nin 1913 yılındaki Görev Dağılımı, Çalışan Sayısı ve Maaşlar.	41
Tablo 2.2. 1916 Yılı Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-İ Umumiyesi Bütçesi.	44
Tablo 2.3. 1916 Bütçesine Zaman İçinde Yapılan Ek Tahsisatlar.	45
Tablo 2.4. 1913-1916 Yılları Arasında Balkanlardan Gelen Göçmenler.....	45
Tablo 2.5. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin Sevk, İaşe ve İskânından Sorumlu Olduğu Nüfus.	47
Tablo 2.6. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Tarafından Yapılan Nakdi Yardımlar.	47
Tablo 2.7. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Tarafından Yapılan Eşya Yardımları.	47
Tablo 2.8. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Teşkilatlarına Ayrılan Bütçe.	52
Tablo 2.9. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Göçmenler için Ayırdığı Bütçe.	52
Tablo 2.10. Göçmenlerin Mesleklerine Göre İskân Edilişi.	57
Tablo 2.11. İskân Edilen Göçmenlere Verilen Emlak, Arazi ve Eşcar.	59
Tablo 2.12. Tütün Üretiminin Yıllara Göre Dağılımı.	59
Tablo 2.13. Tütüncülükle Uğraşan Çiftçi Sayısının Yıllara Göre Dağılımı.	60
Tablo 3.1. 1921-1927 Yılları Arasında Bazı Vilayetlere Gelen Göçmen Sayısı.....	81
Tablo 3.2. 1924 Tarihine Kadar Kars'a Gelen Göçmenlerin Milliyeti, Nüfusu ve İskân Yeri.	85
Tablo 3.3. 1924 Tarihinde Ardahan'a Gelen Göçmenlerin Milliyeti, Nüfusu ve İskân Yeri.	85
Tablo 3.4. 1924 Tarihine Kadar Artvin'e Gelen Göçmenlerin Milliyeti, Nüfusu ve İskân Yeri.	86
Tablo 3.5. Borçalı Kazasının Bolnos Kepenkçi Karyesinden Türkiye'ye Göç Etmek İsteyen Ahalinin Listesi.....	86
Tablo 3.6. 1923 Tarih ve 319 Sayılı Kanun ile Doğu İllerindeki Göçmenlere Verilen Ödenek.	103
Tablo 3.7. Göçmenlere Yapılan Zirai Yardımlar.....	104

ÖZET

GÜRCİSTAN'DAN ANADOLU'YA GÖÇLER VE TÜRKİYE'NİN İSKÂN POLİTİKASI (1921-1938)

1921-1938 tarihleri arasında Gürcistan'dan Türkiye'ye yapılan göçler ele alınmıştır. Kafkasya coğrafi konumu göz önüne alındığında Anadolu ve Orta Asya'yı birbirine bağlayan köprü vazifesi görmektedir. Stratejik olarak büyük öneme sahip olan bölge tarih boyunca çeşitli medeniyetler tarafından istila edilmiştir. 19. ve 20. Yüzyıllarda Çarlık Rusyası ve Osmanlı Devleti bölgede hâkimiyet kurmak için karşı karşıya gelmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerden biri de Doğu Cephesi'dir. Doğu Cephesi'nde Gürcüler, Ermeniler ve Çarlık Rusya'ya karşı savaşan Türk kuvvetleri başarılar kazanmıştır. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasının imzalanmasıyla Türkiye, Batum'u Gürcistan'a terk etmiş ve bölgedeki kuvvetlerini geri çekmiştir. Moskova Antlaşması'ndan sonra bölgede yaşayan Türk-İslam ahali çareyi Türkiye'ye göç etmekte bulmuştur. Göçün en önemli sebeplerinden biri Gürcistan'ın Sovyetleşmesi ve bölgede yaşayan Türk-İslam ahaliye uygulanan yıldırma politikalarıdır. Gürcü milliyetçiliği artınca bölgedeki huzursuzluk iyice artmıştır. Acarlar, Abhazlar ve Osetlere özerk cumhuriyet hakkı tanınırken; Gürcistan'da bulunan Türkler ve diğer müslüman halklar göz ardı edilmiştir. Gürcistan'da yaşayan Türk ve Müslüman topluluklar da özerklik talep etmiş ancak bu istek dikkate alınmamıştır. İleri gelen aydınlar bu yolda çalışmalar sürdürmüşlerse de tutuklanmışlar, sürgün edilmişler ya da katledilmişlerdir. Bölgede yaşayan Türk-İslam ahali için göçten başka çözüm yolu kalmamıştır. Gürcistan'dan gelen göç istekleri karşısında Türk yetkilileri genellikle olumlu yaklaşmışlardır. Türkiye'ye yerleşmek isteyen göçmen ve mültecilere gereken yardımlar imkânlar ölçüsünde yapılmaya çalışılmıştır. Göçmen ve mülteciler Türkiye'nin çeşitli vilayet, kaza, nahiye ve köylerine iskân edilmiştir.

Anahtar Kelime: Göç, Göçmen, Moskova Antlaşması, Gürcistan, İskân ve İlaşe.

SUMMARY
MIGRATION FROM GEORGIA TO ANATOLIA AND TURKEY'S SETTLEMENT
POLICIES (1921-1938)

Migrations from Georgia to Turkey between 1921 and 1938 were discussed. Given its geographical location, the Caucasus serves as a bridge connecting Anatolia and Central Asia. Strategically important, the region has been invaded by various civilizations throughout history. 19th and 20th century. During the centuries, Tsarist Russia and the Ottoman Empire faced each other to establish dominance in the region. One of the fronts fought by the Ottoman Empire in the First World War was the Caucasus front. In the Caucasus front, Georgians, Armenians and Turkish forces fighting against Tsarist Russia gained successes. With the signing of the Moscow Treaty on 16 March 1921, Turkey abandoned Batumi to Georgia and withdrew its forces in the region. After the Treaty of Moscow, the Turkish-Islamic people living in the region found the solution to emigrate to Turkey. One of the most important reasons for Migration is the Sovietization of Georgia and the intimidation policies applied to the Turkish-Islamic people living in the region. As Georgian nationalism increased, unrest in the region increased. While the ACARS, Abkhazians and Ossetians were granted the right to an autonomous republic, the Turks and other Muslim peoples in Georgia were ignored. The Turkish and Muslim communities living in Georgia also demanded autonomy, but this request was not taken into account. Although prominent intellectuals continued to work in this way, they were arrested, exiled or massacred. For the Turkish-Islamic people living in the region, there is no solution but migration. The Turkish authorities were generally positive in the face of migration requests from Georgia. The necessary assistance for the migrants and refugees who wanted to settle in Turkey was granted. Migrants and refugees resettled in various provinces such as district, township and villages of Turkey.

Key words: Immigration, Emigration, Moscow Treaty, Georgia, Resettlement and subsistence.

ÖNSÖZ

Batum, 16 Mart 1921’de imzalanan Moskova Antlaşması ile Gürcistan’a bırakılmış ve Kazım Karabekir komutasındaki Türk birliklerinin geri çekilmesiyle bölgeden Türkiye’ye doğru yoğun göçler olmuştur. Bu çalışmada, 1921-1938 yılları arasında Gürcistan’dan Türkiye’ye yapılan göçlerin araştırılması amaçlanmıştır. Ulaşılabilen arşiv belgeleri ve sınırlı sayıda var olan eserlerden faydalanılarak hazırlanması hedeflenen bu çalışmada göçlerin doğurduğu sorunların tüm yönleriyle aydınlatılması gayesi güdülmüştür. Gürcistan ve çevresinden gelen göçmenlerin iskân talepleri karşısında Türkiye’nin yaklaşımı ve izlediği politikanın ortaya konulması hedeflenmiştir. Göçmen ve mültecilerin Türkiye’de hangi vilayet, kaza, nahiye ve köylere yerleştirildikleride araştırmanın amaçları arasında yer almıştır. Dolayısıyla Türk milletinin var olma mücadelesi verdiği ve tarihinin en zor dönemini geçirdiği yıllarda kendisine sığınan soydaş ve dindaşlarına karşı maddi ve manevi yaklaşımının ortaya konulması, araştırmamızın ana gayelerinden biri olmuştur. 1926 tarih ve 885 sayılı İskân Kanunu ve 1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Kanunları incelenerek Türkiye’nin izlediği göç ve iskân politikası ayrıntılarıyla gözler önüne konulmaya çalışılmıştır. Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci Bölüm; Birinci Dünya Savaşı sonlarında ve mütareke yıllarında yaşanan önemli olaylar ele alınmaktadır. İkinci Bölümde, Millî Mücadele Dönemi ile sonrasında çıkarılan göçmenler ile ilgili yasalar ile ilgili kurum ve kuruluşların faaliyetlerine değinilmeye çalışılmıştır. Üçüncü Bölüm’de ise 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması sonrasında bölgede yaşayan Türk-İslam ahalinin göç nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Türkiye’ye gelen göçmen ve mültecilere karşı 1923-1938 yılları arasında TBMM hükümetlerinin izlediği politika incelenmiştir. Çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde bulunan belgelerden, Resmî Gazeteden ve dönemin günlük gazetelerinden yararlanmıştır.

Tez konumu araştırıp geliştirmemde yardımcı olan sevgili hocam Dr. Öğretim Üyesi Leyla DERVİŞ’e teşekkürü bir borç bilirim. Kendisi maddi ve manevi olarak desteğini hep hissettirdi. Bu anlamda ne kadar teşekkür etsem az kalacaktır. Her zaman yanımda olan ve desteğini esirgemeyen annem Hatun ARSLAN’a babam Kamil ARSLAN’a sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Her daim beni destekleyen eşim Yalçın AKI’ya da teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin her döneminde var olan göç olgusunun birçok tanımına rastlamak mümkündür. Göç, kişilerin ya da toplumsal kümelerin yerleşmek üzere bir yerden başka bir yere gitmeleri ifadesiyle tanımlanmaktadır.¹ Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğünde ise; ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle kişilerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret² şeklinde tanımladığı görülmektedir.

Göç kişilerin yaşamakta olduğu topraklardan, alıştıkları sosyal yapılarından, hâlihazırda sahip oldukları ekonomik imkânlardan kısacası toplumsal yaşamın birçok unsurundan uzaklaşarak veya uzaklaştırılarak yeni yaşam alanlarına kapı açması olarak da ifade edilebilmektedir.³

Bir başka tanımlaya göre göç, şahısların hayatlarının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, bir iskân ünitesinden diğerine yerleşmek suretiyle yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir. Bu hareket, doğal afetlerden ve kıtlıktan korunmak, verimsiz toprakları terk edip daha iyi yaşama imkânı araştırmak gibi tabii sebeplere veya siyasi, askeri ve dini baskı ile iktisadi şartlar gibi sosyal sebeplere bağlıdır.⁴ Kısaca göç, kişilerin yerleşmek amacıyla bir yerden başka bir yere gitmeleri hareketine verilen addır. Bu hareket ülke içinde olursa “iç göç”, ülkeler arasında olursa “dış göç” veya “uluslararası göç” olarak adlandırılır. Şüphesiz ki göç eden kişilerin ya da toplulukların kendilerine özgü haklı sebepleri vardır. Dolayısıyla göç tek bir sebebe bağlı olmayan çok boyutlu sosyal bir olaydır. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, göç istekli ya da zorunlu yapılan bir olaydır.

Kafkasya, yıllar boyunca kavimlerin ve medeniyetlerin ilgi odağı olmuş bir yerdir. Bölge, Asya ve Avrupa arasında köprü vazifesi gören önemli ticaret noktalarından biri olmuştur. Kafkasya tarih boyunca ve günümüzde de önemini kaybetmemiş önemli stratejik noktalardan biri olma özelliğine sahiptir.

Kafkasya ya da Kafkas adı ilk kez MÖ. 490 yılında Yunanlı Aiskhylos'un eserinde “Kavkosos Dağı” deyişiyle karşımıza çıkmaktadır. Karadeniz ve Hazar Denizi arasında bulunan ve Türk-İslam kaynaklarında “Alburuz Dağı” diye söz edilen sıra dağların adı daha sonra Kavkasus (Caucasus) coğrafi deyimiyile anılmıştır. Rönesans'tan sonra da kaynaklarda

---

¹ Ozankaya, 1975: 49.

² <http://www.tdk.gov.tr> 7.8.2018.

³ Akıncı, Nergis ve Gedik: 2015: 61.

⁴ İpek, 1991: 97.

Caucasus, Caucasia, Caucasia adlarıyla bahsedilmiştir.⁵ Birçok adla anılan Kafkasya yalnız Karadeniz ve Hazar Denizi arasında köprü vazifesi üstlenen, aslında fizikî ve siyasî bir coğrafyanın adı değil, ortak bir kültür etrafında birleşmiş pek çok halkın bir arada yaşadığı tarihî, etnik ve sosyo-kültürel bir coğrafya parçasınında genel adıdır.⁶ Hazar Denizi ile Karadeniz arasında, başka bir yönden de Rusya ile Anadolu'nun arasında, Türkiye'nin doğusunda bulunan kardeş coğrafyası, Orta Asya'ya açılan en güvenilir kapısı, efsaneler diyarı, diller ülkesi, asla tutsak edilemeyen din-vatan-özgürlük savaşçıları yurduna verilen addır Kafkasya.⁷

Konum olarak dünyanın en önemli noktalarından biri olan batısında Azak Denizi'nin güney doğusunu oluşturan Taman Yarımadası, doğusunda Hazar Denizi'nin batısında bulunan Apşeron Yarımadası, Kuzeyin de Don ve Kuma ırmakları, güneyinde Aras Nehri ve Kars Platosuna kadar uzanan yerin adına Kafkasya denilmiştir. Kuzeyinde "Büyük Kafkaslar" güneyinde "Küçük Kafkaslar" diye adlandırılan dağlarla çevrili yaklaşık 440.000 km²lik alanı kapsamaktadır. Kafkasya'nın kuzey sınırını Don Irmağı, güneyini Aras Nehri oluşturmaktadır.⁸

Coğrafi olarak Karadeniz kıyısındaki Novorossisk çevresinden başlayarak 1.100 km'lik mesafe boyunca 110-160 km²'lik alan kaplayarak Hazar Denizi'ne doğru uzanan Kafkasya Sıradağları'nın kuzeyde kalan kısmı coğrafyacılar tarafından Kuzey Kafkasya olarak nitelendirilmiştir. Kafkasya Sıradağları'nın güneyinde kalan bugünkü Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Cumhuriyetleri ile Abhazya, Acara, Dağlık Karabağ, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetleri ve Güney Osetya Bölgesi'ni içine alan kısım ise Güney Kafkasya olarak adlandırılmıştır.⁹

Kafkasya olarak bahsedilen bölge bugünkü Kuzey Kafkasya coğrafyasıdır. Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan Cumhuriyetleri ve Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nin bulunduğu bölge Trans Kafkasya olarak belirtilmiştir.¹⁰ Bu bölgenin literatürde kabul edilen adlarından biri de Kafkas Ötesi'dir. Farklı milletlerce isimlendirilen bölge, Ruslar tarafından Zavkavkaz, İngilizler tarafından Transcaucasus, Türkler tarafından ise Maver-i Kafkasya adıyla anılmıştır.¹¹ Araplar ise Kafkasya'ya Cebelu'l-Elsan adını vermişlerdir.¹²

⁵ Kırzioğlu, 1976: 15.

⁶ Tavkul, 2002: 832.

⁷ Barlas, 2014: 27.

⁸ Uluslararası Kafkasya Kongresi, 2012: 1.

⁹ Tavkul, 2009: 10.

¹⁰ Kalay, 2013: 70.

¹¹ Tavkul, 2009: 11-12.

¹² Saydam, 1990: 239.

Kafkasya kuzey-güney, doğu-batı yollarının kesiştiği bir nokta olmakla birlikte Avrupa, Asya ve Afrika arasında kuvvetli münasebetlerin oluşturulduğu bir bölgedir.¹³

Rusya'dan Akdeniz'e, Ortadoğu ve Basra Körfezi'ne bağlantı yolları bu bölgeden geçmektedir. Kafkasya; Hazar Havzası ülkelerine Karadeniz yolu ile Avrupa içlerine ve Dünya'ya, Hazar Denizi yolu ile Asya içlerine ulaşma olanağı verir. Böylece sadece kuzey-güney değil, doğu-batı arasında da bağ oluşturur.¹⁴

Avrasya'nın Tersiyer genç kıvrımlar kuşağının bir bölümü olan Kafkas Dağlarının uzunluğunun 1200 km, eninin 150-200 km, ortalama yüksekliğinin ise 2000 m olduğu bilinmektedir.¹⁵ Kafkasya dağlarının ana dizisi, seri bir paralel dağlardan meydana gelmiştir. Bu dağlar, ana diziyi kuzeyden güneye doğru kesen boğaz ve geçitlerle sıradağlar, bazen de çok yüksek yerlerde geniş yaylalar meydana getirmişlerdir.¹⁶

En yüksek zirve Elbruz (Oşihamafe) Dağı olmakla birlikte yüksekliği 5629 m olarak hesaplanmıştır. Elbruz'u oluşturan tepelerin başlıcaları Kuşatya (5211 m), Dih (5198 m), Adihoh (4647 m) ve Şhara (5184 m)'dir. Elbruz Dağından sonra en yüksek dağlardan biri de Kazbek Dağı (5043 m)'dir. Kafkas Dağlarının güney tarafı dik olmakla birlikte, kuzey tarafı yavaş yavaş alçalmaktadır.¹⁷

Genel olarak dağlık bir bölge olan Kafkasya'da yerleşim bölgeleri çoğunlukla yüksek yaylalar ve derin vadilere yayılmıştır. Yükselti, Kafkasya'nın kaderini sosyolojik olarak etkilemekle birlikte bölgedeki insanların tarihlerinde, kültür ve karakterlerinde farklı etkileri olmuştur. Askerî açıdan büyük avantaj sağlayan bölge savunmada kolaylık yaratmış fakat kültür ve etnik bakımdan bölünmüş bir coğrafyanın doğmasına sebep olmuştur.¹⁸

Kafkas Dağlarının kuzey-güney olarak böldüğü Kafkasya'da birkaç önemli geçit bulunmaktadır. En önemli geçit, Hazar Denizi kıyısında olan Derbent diğer adıyla Demirkapu'dur. Derbent, Sasaniler ve diğer Müslümanlar devrinde geçit kapatılmak suretiyle, Ön Asya istilalara karşı korunmuştur. Ayrıca Derbent'ten geçen yol tarih boyunca ticari ve askerî açıdan büyük önem taşımıştır.¹⁹

Kuzey-güney istikametinde bulunan bir başka önemli yol da Daryal veya Daryol Geçidi'dir. Vladikafkas-Tiflis arasında bulunan geçit Gürcü Askeri Yolu olarak da

¹³ Berkok 1958: .4.

¹⁴ Uluslararası Kafkasya Kongresi, 2012: 11

¹⁵ İlhan, 1999: 6.

¹⁶ Allen ve Muratoff, 1966: 3.

¹⁷ Berkok, 1958: 4-5.

¹⁸ Saydam, 1990: 14-15.

¹⁹ Barhold, 1977: 332.

adlandırılmıştır. Derbent ve Daryal geçitleri dışında bulunan Mamison ve Klukhor geçitleriyle birlikte bölgede 70 kadar patika ve küçük yol bulunduğu bilinmektedir.²⁰

Kafkasya'daki nehirler enlemesine olarak gelişmişlerdir.²¹ Kafkasya'nın en önemli nehirleri kuzeyde Kuban, Terek, Kuma, güneyde Kür Nehri'dir. Kuban Nehri, Elbruz Dağından doğar, sayısız kollara ayrılarak Azak Denizi ve Karadeniz'e dökülür. Kuma ve Terek Nehirleri ise Hazar Denizi'ne akmaktadır.²² Güney Kafkasya'da bulunan Kür Nehri diğer adıyla Kura Hazar Denizine dökülmektedir.²³

Güney Kafkasya'nın önemli devletlerinden biri de Gürcistan'dır. Gürcistan, farklı milletlerin kaynaklarında farklı isimlerle anılmaktadır. Arap kaynaklarında Curzan, Kurc, Curya; Yunan kaynakların da İberya ya da İverya olarak geömektedir. Ermeniler ise Virk, Vrats, Avrupalılar Georgie, Ruslar Gruzya olarak adlandırmışlardır. Gürcüler kendilerine Kartvel, yaşadıkları bölgeye de Sakartvelo adını vermişlerdir. Gürcistan; Suram (Lik) dağlarının doğusunda, Güney Kafkasya'nın orta bölgesinde, Kür Nehri'nin batısında, Kafkas Sıra Dağlarının kuzeyinde, güneyinde Ermenistan ve doğusunda Azerbaycan ile sınırlandırılmış bir ülkedir.²⁴

Ülkenin konumu anahatlarıyla anlatacak olursa, Karadeniz'e kıyısı olan, önemli Kafkas ülkelerindedir. Ülke kuzeyden Rusya Federasyonu (Güney Osetya), doğudan Azerbaycan, güneyden Ermenistan ve güneybatıdan Türkiye ile sınırlandırılmıştır. Yüz ölçümü 69700 km² olan ülke, yüzey şekilleri bakımından üç bölüme ayrılmaktadır. Ülkenin kuzeyinde dorukları 4500 metreyi aşan Büyük Kafkas dağları, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanmaktadır. Bu dağlar, doğuya doğru yükselen ve derin vadilerle birbirinden ayrılan bir dizi paralel dağ silsilesinden meydana gelmektedir.²⁵ Asıl ataları MÖ. 2000'lerde Ön Asya'da yaşamış olan Hititler ve Subarlar olduğu tahmin edilen Gürcülerin²⁶, Urartuların akrabası olan Huri kabilesinin devamı oldukları ve bugünkü topraklarına MÖ. 12. yüzyılda Mezopotamya'dan geldikleri tahmin edilmektedir.²⁷ Ayrıca aynı yüzyılda Frigya bölgesinde bulunan Muski, Batı Gürcistan'daki Kolhit ve Doğu Gürcistan'ın bir kısmı ile Erzurum, Trabzon, Gümüşhane ve Bayburt'u kapsayan bölgedeki Diyyayuki Krallıklarının Gürcü

²⁰ Saydam, 1990: 15.

²¹ Allen ve Muratoff, 1966: 4.

²² Berkok, 1958: 8.

²³ Altınant, 2014: 49.

²⁴ MEB İslam Ansiklopedisi, 1987: 837.

²⁵ Türk Ansiklopedisi, 1970: 206.

²⁶ Yöndemli, 2009: 9.

²⁷ Taşkın, 2006: 26.

aşiretler tarafından kurulmuş oldukları bilinmektedir. Bu krallıklar MÖ. 6. yüzyılda Kimmerler'in Anadolu'yu istila etmeleri sonucunda yıkılmıştır.²⁸

MÖ. 4. Yüzyıla gelindiğinde bölgenin batısında Kolhit, doğusunda da Kral Parnavaz tarafından Kartli-İberya Krallıkları kurulmuştur²⁹. Kartli-İberya Krallığı, Roma İmparatorluğu'nun MÖ. 66 yılında Kafkasya'yı ele geçirmesiyle birlikte Roma'nın bir şehir devleti olmuş ve yaklaşık dört asır boyunca da müttefiği olarak kalmıştır. Gürcülerin Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmeleri ise MS. 330 yılında Kral III. Marian (Miriani) zamanında gerçekleşmiştir.³⁰

İslamiyet'in doğuşundan sonra bölgedeki hâkimiyet mücadelelerinde Bizans İmparatorluğu'nun yanı sıra Araplar da yer almıştır. MS. 7. yüzyıla gelindiğinde Gürcüler, Arap akınlarına maruz kalmaya başlamıştır. 642-645 yılları arasında özellikle Habib b. Mesleme tarafından yapılan akınlar sonucunda Arapların Ermenistan, Albania ve Tiflis'i ele geçirmeleriyle Gürcüler, artık İslam diniyle de tanışmış oldular³¹. Bölgeyi hâkimiyeti altına alan Araplar, 654 yılında Tiflis'te emirlik kurmuşlardı. Bölgedeki bu Arap idaresi, 886 yılında Bagrat soyundan gelen Ermeni Prensi I. Aşot'un İberya Kralı unvanını almasıyla etkisini kaybetmeye başlamıştır. Daha sonra dağılmış olan Gürcistan prenslikleri, III. Bagrat yönetiminde aynı çatı altında toplanmışlardır.³²

Gürcülerin Türklerle ilk karşılaşması MS. 6. yüzyılın başlarında bölgeye gelen Hunlarla olmuştur. Ancak asıl ilişkiler 7. ve 11. yüzyıllar arasında bölgede varlığını sürdürmüş olan Hazar Kağanlığı ile olmuştur.³³ Hazarlar, 764-765 yıllarında büyük bir orduyla Tiflis'i ele geçirerek, buraya yerleşmişlerdir.³⁴

Daha sonraki dönemlerde Emevilerin ve Abbasilerin de ele geçirdiği Gürcistan toprakları, 11. yüzyılda Gürcü-Selçuklu mücadelelerine de sahne olmuştur. Bu mücadeleler neticesinde bölge, Haçlı Seferleri'ne kadar Selçuklu hâkimiyeti altında kalmıştır. Kurucu hükümdar olarak da bilinen Kral IV. David, Selçuklu'nun Haçlılarla mücadelesini fırsat bilerek topraklarını geri almış ve yıkılan Gürcü devletini tekrar kurmuştur.³⁵

Gürcüler, tarihleri boyunca en parlak dönemlerini Kral Vahtang, Kral IV. David ve Kraliçe Tamar dönemlerinde yaşamışlardır³⁶. Bu dönemler içerisinde en dikkat çeken ise

²⁸ Çelebioğlu, 2005: V.

²⁹ Torun, 2006: 49.

³⁰ Slider, 1995: 158.

³¹ Yöndemli, 2009: 9; <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/14/C14016404.pdf>: 10.01.2019.

³² Jintcharadze, 2014: 8.

³³ Taşkın, 2006: 27.

³⁴ <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/14/C14016404.pdf>: 10.01.2019.

³⁵ Shantadze, 2006: 44.

³⁶ Shantadze, 2006: 44.

1184-1212 arasında IV David'in torunu Kraliçe Tamar dönemi olmuştur.³⁷ 1195'te yapılan Şemkûr Savaşı'nda Müslüman ordusunu yenilgiye uğratan Kraliçe Tamara, asıl zaferini ise 1202 yılında meydana gelen Pasinler Savaşı'nda Selçukluları mağlup ederek kazanmıştır.³⁸ Kraliçe Tamar döneminde ülkenin sınırları, Azerbaycan'dan Çerkesya'ya, Erzurum'dan Gence'ye kadar uzanarak en geniş halini almıştır.³⁹

13. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgedeki diğer devletler gibi Gürcüler de Moğol istilasına boyun eğmişlerdir.⁴⁰ Her ne kadar 14. yüzyılın başlarında V.Giorgi önderliğinde bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da aynı yüzyılın son çeyreğinde Timur'un bölgeyi istila etmesiyle bu bağımsızlıkları uzun sürmemiştir.⁴¹

Gürcülerin Osmanlı Devleti'yle karşılaşmasını Fahrettin Kırzıoğlu, II. Murad veya II. Mehmet'in döneminde Apkaz-Eli/Abaza, Dadyan/Megrel (Mingrel) ve Sokom'un ele geçirilmesiyle başladığını savunmaktadır.⁴²

Gürcistan topraklarının Osmanlı Devleti'ne dâhil edilmesi ise 1514'te I.Selim'in Kartli ve Kahet Krallıklarını hâkimiyeti altına almasıyla gerçekleşmiştir. Ancak I.Selim'in vefat etmesiyle bu hâkimiyet uzun sürmemiş ve bölge Safeviler'e kalmıştır.⁴³ Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında 1555 yılında yapılan Amasya Antlaşması gereğince Gürcistan'ın batısı ve dağlık kesimi Osmanlı Devleti'ne, doğusu ise Safeviler'e bırakılmıştır.⁴⁴

17. yüzyılın ilk yarısında Gürcü prensler, bölgedeki Osmanlı-İran çatışmasından İran tarafını tutup, Şiiliği benimsemişlerdir. 17. Yüzyılın ikinci çeyreğinde hüküm süren Bagratlı hanedanından Rostom, Hristiyan Gürcistan'ın ilk Müslüman kralı olarak taç giymiştir.⁴⁵

Rusların daha Kafkasya'ya inmedikleri zamanda Kartli ve Kahetya Krallıkları Safevi denetimindeyken İmeretya Krallığı Osmanlı denetiminde idi. Bahsedilen bu üç krallığın haricinde Karadeniz kıyılarını kontrol eden ve Osmanlı'ya haraç ödeyen Soçi-Sokom (Suhumi) arası Abhazya, Suhumi-Poti arası Mingrelya ve Poti-Batum arası Gurya adlarında üç prenslik daha bulunmaktaydı.⁴⁶

18. yüzyılda Bagrat kökenli II. Erekle, Gürcistan'ın doğusundaki Kartli ve Kahetya Krallıklarını birleştirerek bağımsızlık ilan etmişlerdir.⁴⁷ II. Erekle, Osmanlı ve İran'a karşı kendisini koruması için yardım talebinde bulunduğu Ruslarla 1783 yılında yaklaşık iki asır

³⁷ Şimşek, 2015: 21.

³⁸ Ateş, 2017: 369-377.

³⁹ Baddeley, 1995: 48.

⁴⁰ Kun, 1991: 45-51.

⁴¹ Yöndemli, 2009: 9.

⁴² Kırzıoğlu, 1976: 1.

⁴³ Çelebioğlu, 2005: VIII.

⁴⁴ Gökçe, 1979: 24.

⁴⁵ Çelebioğlu, 2005: viii-ix.

⁴⁶ Yerasimos, 2002: 276.

⁴⁷ Jintcharadze 2014: 9.

sürmesi planlanan Giorgievsk Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma gereğince Gürcü krallar yönetimi devralırken Rusya onayından geçecek, Gürcistan'da Rusya askeri bulunacak ve bölgeye rahat bir şekilde asker sevkiyatında bulunabilecekti. Ancak anlaşma çok uzun sürmemiş, 1801'de Abhazya ve 1810'da Poti ve Batum hariç Gürcistan bütünüyle Rusya hâkimiyeti altına girmiştir.⁴⁸

1917 yılına gelindiğinde Noe Zhordania'nın önderliğindeki Marksist Sosyal Demokrat Parti, Gürcistan ulusal hareketinde önemli rol oynamıştı. Bu parti daha sonra Menşeviklerin idaresi altına geçti. 26 Mayıs 1918 tarihinde Almanya korumasında "Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti" adında yeni bir devlet kuruldu. Yeni kurulan bu devletin cumhurbaşkanı olarak da Noe Zhordania seçilmişti. Ancak 1921 yılında Kızıl Ordu'nun Gürcistan'ı işgal etmesiyle bu yeni devlet de varlığını uzun süre sürdürememiş oldu.⁴⁹

---

⁴⁸ Taşkın, 2006: 28.

⁴⁹ Jintcharadze 2014: 9.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONLARINDA VE MÜTAREKE YILLARINDA GÜNEY KAFKASYA'DAKİ GELİŞMELER

1.1. Trabzon Konferansı (14 Mart- 14 Nisan 1918)

Osmanlı Devleti, Maveraya-yı Kafkas Hükümetine Brest-Litovsk görüşmelerine katılmaları için 9 ve 16 Ocak'ta iki kez başvuruda bulunmuştur. 9 Ocak tarihli başvuruya geç cevap veren Maveraya-yı Kafkas Hükümeti, Türklerin barış yapılması konusundaki fikirlerine katıldığı fakat cevap verebilmesi için diğer muhtar hükümetlerle görüşmesi gerektiğini ve bunun için de üç haftalık süre talebinde bulunmuştur. Fakat Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'nin bu konudaki faaliyetleri sonuç vermemiştir.⁵⁰

Rus işgali altındaki topraklarda Müslümanların Ermeniler tarafından mezalime uğraması üzerine Osmanlı Devleti III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, 12 Şubat 1918'de ileri bir harekâta bulunmuştur. Bu askerî harekât Sovyet Rusya gibi Maveraya-yı Kafkas Hükümetini de harekete geçirmiştir. 19 Şubat'ta Osmanlı Devleti ile görüşmek istediklerini beyan etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu ileri harekât Ermeniler ve Gürcüler tarafından tehdit olarak görülmüştür. Bu nedenle bir an evvel kendi meclislerini oluşturup Osmanlı Devleti'yle görüşme yapmak istemişlerdir. 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Trabzon'a gitmek için hazırlık yapan Maveraya-yı Kafkas Hükümeti bu antlaşmadan dolayı seyahati iptal ederek Brest-Litovsk Antlaşmasını tanımadığını bildirmiştir.⁵¹ Başta Petrograd olmak üzere, Londra, Paris, Berlin ve İstanbul'a telgraflar çekerek Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nı tanımadığını bildirerek bu olayı protesto etmişlerdir.⁵²

Federasyon niteliğindeki Maveraya-yı Kafkas Hükümeti, Sovyet Rusya ile imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımadığını belirterek, 1914 sınırının esas alınmasını istediğini açıklamıştır.⁵³ Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'nin amacı Elviya-yı Selase'yi Osmanlı Devleti'ne kaptırmak istememesidir. Bu nedenle Trabzon'da Osmanlı Devleti ile Brest-Litovsk Antlaşması'ndan bağımsız bir barış yapmak istemiştir. Ayrıca Maveraya-yı Kafkas Hükümetinin Brest-Litovsk Antlaşmasını kabul etmemesi, Osmanlı Devleti'ne Kafkasya'da isteyip de Brest-Litovsk Antlaşması'yla elde edemediği hedeflere ulaşma şansı vermiştir.⁵⁴

⁵⁰ Şahin, 2002: 224.

⁵¹ Çolak 2014:196.

⁵² Kurat, 2011: 466.

⁵³ Yerasimos, 2000: 21.

⁵⁴ Çolak, 2014: 196.

12 Şubat'ta ileri harekâta başlayan Vehip Paşa komutasındaki kuvvetler hemen hemen hiçbir direnişle karşılaşmamıştır. III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, Maveraya-yı Kafkas Hükümetine telgraf çekerek Kars, Ardahan ve Batum'u derhal boşaltmalarını istemesi üzerine telaşlanan Kafkas Hükümeti ve Seym'i Trabzon'da görüşmelere başlamaya karar vermiştir. Osmanlı Devleti ile müzakere yapmak üzere 10 Mart günü Batum'dan vapurla yola çıkarak kalabalık bir heyetle Trabzon'a gelmişlerdir.⁵⁵

Türk ve Kafkas temsilciler müzakerelerin, 14 Nisan'da yapılmasını kararlaştırmışlardır. Trabzon Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni Adliye Nazırı Halil (Menteşe) ve Albay Hüseyin Rauf temsil etmişlerdir.⁵⁶

Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'ni Çenkeli başkanlığında Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Türkleri kalabalık bir heyetle temsil etmişlerdir. Ayrıca Çenkeli'ye görüşmelerde başkanlık etmesi için Maveraya-yı Kafkas Hükümeti tarafından itimadname verilmiştir.⁵⁷

Türk Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf, müzakerelerin ilk oturumunda Maveraya-yı Kafkas Hükümeti heyetinden kurulmakta olan cumhuriyetin, idari ve siyasi yapısı hakkında bilgi istemiştir.⁵⁸ Hüseyin Rauf, görüşmelerin bir sonuca ulaşması için ilk önce Kafkas Cumhuriyeti'nin resmen durumunu açıklamasını istemiştir.⁵⁹

Rauf Bey'in ilk önce Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti hakkında bilgi istemesinin nedeni Kafkas Heyeti içindeki Müslüman kişilerle yaptığı gizli görüşmelerden kaynaklanmaktadır. Müslüman temsilciler verdikleri gizli bilgiler sonucunda Kafkas Hükümeti'nin daha şeklini belirlemediklerini, Ruslardan yardım alma ümitlerinin olduğunu ve en önemlisi Rusları gücendirmemek için bağımsızlık ilan etmediklerini öğrenmiş olmasıdır. Bu arada Çenkeli basına verdiği bir demeçte, aynı görüşünü tekrar ederek Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin Brest-Litovsk barışını tanımadığını beyan etmiş ve antlaşmanın Kafkaslara ait kısmını hukuki olarak hükümsüz saymıştır. Bunun üzerine Hüseyin Rauf, Brest-Litovsk Antlaşması yapıldığında Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'nin teşekkül etmemiş ve bağımsızlığını onaylatmamış olduğundan Çenkeli'nin iddialarını reddetmiştir. Ayrıca Çenkeli, Hüseyin Rauf ile gizlice görüşüp Batum'un kendilerinde kalmasını istemiş, Ermenilere muhtariyet verilmesi hususunda düşüncelerini dile getirmiştir.⁶⁰

⁵⁵ Trabzon 24 Şubat'ta Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'nin burayı tarafsız bir bölge olarak nitelendirmek istemesi mantıksız davranıştan öteye geçmemektedir. Maveraya-yı Kafkas heyeti Akakii Çenkeli, G. Abaşidze, G. B. Gvazava, A. I. Hatisyan, I. Kaçaznuni, M. H. Hacısinski, İ. Haydarov, H. Hasmemmedov, M. Y. Mehdiyev... Sürmeli, 2001: 68-69.

⁵⁶ Bayur, 1991: 186.

⁵⁷ Kurat, 2011: 468; Yüceer, 2002: 733.

⁵⁸ Sürmeli, 2001: 70.

⁵⁹ Kurat, 2011: 469.

⁶⁰ Şahin, 2002: 255.

Kafkas Heyeti, 18 Mart'ta yapılan görüşmede Brest-Litovsk Antlaşması'nın kabul edilemeyeceğini bir kez daha belirterek barış önerilerinin görüşülmesini teklif etmiştir. Osmanlı Devleti, Sovyet Rusya arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'nın bütün Rusya için geçerli olduğunu ve yapılan protestonun hükümsüz olduğunu dile getirerek, kendileriyle barış yapmadan önce bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve yönetim şeklini belirlemeleri gerektiğini savunmuştur. Ayrıca, Maveray-ı Kafkas Hükümeti bağımsız olsaydı, Ukrayna gibi Brest-Litovsk'a bir heyet gönderip, barışı imzalardı. Fakat Maveray-ı Kafkas Heyeti, Brest-Litovsk Antlaşmasını tanımadığını ve 1914 yılındaki sınırları geçerli olduğu konusundaki ısrarını sürdürmüştür.⁶¹

Görüşmeler devam ederken Vehip Paşa komutasındaki kuvvetler 5 Nisan'da Sarıkamış'ı almıştır. Osmanlı kuvvetleri Doğu Anadolu'da hızla ilerlemeye başlamıştır. Türk Heyeti Başkanı Rauf Bey, Kafkas Heyetine bir ultiatom göndererek, hem Brest-Litovsk barışının tanınmasını hem de Osmanlı Devleti ile görüşmelerde bulunabilmesi için Maveray-ı Kafkas Hükümeti'nin kendi bağımsız bir devlet olarak ilan etmesini istemiştir.⁶²

Bunun üzerine Maveray-ı Kafkas Heyeti Trabzon'dan ayrılarak meclisiyle birlikte toplamak üzere Tiflis'e gitmiştir. Toplanılan mecliste Gürcüler, Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasında şiddetli tartışmalar meydana gelmiştir. Azerbaycan Türkleri, Türk heyetinin tekliflerine olumlu bakarken, Ermeni ve Gürcüler ise Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere ve Almanya'dan gelecek destekle Türk kuvvetlerini durdurabileceklerini düşünmüşlerdir. Maveray-ı Kafkas Cumhuriyeti meclisinde tartışmalar devam ederken III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Enver Paşa'dan aldığı emirle harekâta başlamıştır. Böylece, Doğu Anadolu'da Ermeni işgali altında bulunan topraklar Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. 3 Nisan'da Ardahan, 5 Nisan'da Sarıkamış, 14/15 Nisan'da Batum ve 25 Nisan'da Kars Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Nisan sonuna gelindiğinde üç sancak Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir. 1877-1878 tarihindeki sınırlarına kavuşan Osmanlı Devleti, Brest-Litovsk Antlaşması'nın koşullarını yerine getirmiştir. Maveray-ı Kafkas Hükümeti, Osmanlı baskısını iyice hissetmiştir.⁶³

Uzun görüşmeler neticesinde Maveray-ı Kafkas Meclisi 26 Nisan 1918'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Başbakan ve Dışişleri Bakanı Çankeli, Vehip Paşa'ya telgraf çekerek barış koşullarını onayladıklarını bildirmiştir. Bunun üzerine, Batum'da yeni bir konferansın düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁴

⁶¹ Bayur, 1991: 187.

⁶² Yerasimos, 2000: 21.

⁶³ Kılıç, 1999: 635.

⁶⁴ Yerasimos, 2000: 22; Bayur, 1991: 189.

1.1.1. Batum Konferansı ve Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin Dağılması (11 Mayıs-4 Haziran 1918)

Trabzon Konferansı'nın sonuçsuz kalması üzerine Osmanlı Devleti ve Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti, Batum'da yeni bir konferansın toplanmasına karar vermişlerdir.

11 Mayıs 1918'de Batum Konferansı başlamıştır. Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti, bütün uluslarını ve her ulusun bütün partilerini temsil etmek üzere, kırk beş kişilik heyet göndermiştir. Heyet başkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı Çhenkeli'dir. Ayrıca Gürcü temsilcilerden Nikoladzo, Azerbaycanlı temsilciler Mehmet Emin Resulzade ve Mehmet Hasan Hacinski, Ermeni temsilcilerden de Kaçaznuni ve Hatisyan bulunmuştur.⁶⁵

Osmanlı Devleti ve Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti arasındaki tek resmi görüşme 11 Mayıs'ta Halil Bey'in açılış konuşmasıyla başlamıştır.⁶⁶ Batum Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni Adliye Nazırı Halil Bey (Menteşe) ve III. Ordu Komutanı Vehip Paşa temsil etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti ve Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti'ni yalnız bırakmak istemeyen Almanya Batum Konferansı'na temsilci olarak, İstanbul'da bulunan General Fon Lossov'u görevlendirmiştir. Sovyet Rusya, Batum'da Osmanlı Devleti, Almanya ve Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti arasında yapılan konferansta Rus bir temsilci bulundurması gerektiğini belirtmiştir. Sovyet Rusya'nın Batum Konferansı'na temsilci göndermek istemesi Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir. Rusya, bu konferanstan çıkacak kararları asla tanımayacaklarını dile getirmiştir. Anlaşıldığı üzere, Rusya, Kafkaslarda bağımsız bir devleti hazmedemediği ortadadır.⁶⁷

Osmanlı Heyeti, Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin Brest-Litovsk Antlaşması'nın şartlarına uymamasından dolayı yeni bir antlaşma yapmak istediğini belirtmiştir. Bu durumda Osmanlı çıkarlarının yeniden değerlendirilip, belirlendiğini belirterek on iki madde ve üç ekten oluşan barış antlaşması metnini Maveraya-yı Kafkas temsilcilerine takdim etmiştir. Antlaşma metninde Osmanlı Devleti yeni haklar talep etmiştir.⁶⁸

Bu talepler şöyledir:

1. Tiflis vilayetinin Ahıska, Ahılkelek kazalarıyla, Gümrü (Aleksandropol) ve Sürmene kazalarının tamamı, Eçmiyadzin kazasının Serdarabad kısmı, Ervivan vilayetinin güney ve güneybatısını oluşturan Kamerli (Gernibasar) Uluhanlı (Zengibasar) ve Vedibasar bölgeleri Şerur-Dereleyez kazasının güney ve

⁶⁵ Şahin, 2002: 514-520.

⁶⁶ Sürmeli, 2001: 105.

⁶⁷ Sürmeli, 2001: 104-105.

⁶⁸ Yerasimos, 2000: 22.

güneybatısını oluşturan Şerur kısmı ve Nahçıvan kazasının Ordubad hariç olmak üzere tamamını istemektedir.

2. Türk kıtalarının Kuzey İran'a nakli için gerekli olan Gümrü-Eçmiyazin-Culfa demiryolu kontrolünü talep etmektedir.
3. İngiltere'ye karşı savaşın devam ettiği sürece, Maveraya-yı Kafkas demiryollarının tamamının Türkler tarafından kullanımını istemiştir.⁶⁹

Osmanlı Devleti Brest-Litovsk Antlaşması ile belirlenen sınırlarını aşan toprak talebinde bulunarak Çarlık Rusya'nın yıkılmasından sonra Kafkaslarda ortaya çıkan durumu değerlendirerek yararlanmak istemiştir. Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin yapı bakımından çok zayıf olması Osmanlı Devleti'ni cesaretlendirmiştir.

1828 Edirne Antlaşması'yla Rusya'ya bırakılan Ahıska ve Ahılkelek kazaları Tiflis eyaletine bağlı yani Gürcü sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Sözü edilen bölgeye XIX. yüzyılda Ermeniler iskân edilmiş ve Ermeniler de bu topraklarda hak iddia etmiştir. Bu nedenle bölgede yaşayan halk Osmanlı Devleti'ne katılmak istemiştir.⁷⁰

Ahıska ve Ahılkelek bölgesinden Osmanlı Devleti'ne katılmak istediklerini bildiren resmi başvurular olmuştur.⁷¹ Görüşmeler esnasında Ahıska ve Ahılkelek Müslümanları Gürcüler ile çatışma halindeydi. Enver Paşa burada bulunan Müslümanlara silah yardımında bulunmuş ayrıca Albay Halit'i ve bir miktar Osmanlı kuvvetini bölge halkını örgütlemeleri için yardıma göndermiştir. I. ve II. Kolordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, bu bölgelerdeki Osmanlı kuvvetlerine harekât emri vermiş ve 15 Mayıs'ta Gümrü, 28 Mayıs'ta Karakilise'yi ele geçirmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin bu başarısı Batum'da bulunan Maveraya-yı Kafkas heyetini Osmanlı taleplerini kabul etmek zorunda bırakmıştır. Öte yandan adı geçen bölgede Ermenileri yaptıkları saldırılar durdurulmuştur.⁷²

Chenkeli ise Osmanlı heyetinin taleplerini kabul etmemekte ısrar etmiştir. Bu durum karşısında Halil Bey tutumunu iyice sertleştirmiş ve Maveraya-yı Kafkas Heyeti Başkanı Chenkeli'ye bir nota vererek bölgede yaşayan Türk-İslam ahalinin mezalimlere uğradığı ve Osmanlı Devleti'nin bu durum karşısında sessiz kalmayacağını belirtmiştir.⁷³

Osmanlı Devleti Kafkaslardaki bu durumu iyi değerlendirmesi gerektiğinin farkındaydı. Halil Bey görüşmelerin gidişatından Talat Paşa'yı haberdar edip yeni talimatlar

⁶⁹ Şahin, 2002: 549.

⁷⁰ Sürmeli, 2001: 106.

⁷¹ Sürmeli, 2001: 106-107.

⁷² Bayur, 1991: 190.

⁷³ Acar, 1986: 229.

almıştır. Halil Bey de Osmanlı Devleti ile kalıcı bir barışın yapılabilmesi için Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmeleriyle mümkün olacağını belirtmiştir.⁷⁴

26 Mayıs'ta mecliste önemli bir konuşma yapan Gürcü Iraklı Çeretelli, Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'ne son verilerek Gürcistan'ın ayrı bir devlet olarak çıkmasını önermiştir. Bunun sebebi Türklerin ilerleyişi karşısında ortak paydada bulaşamamış olmalarıdır. Çünkü Ermeniler ve Gürcüler Kafkaslardaki Türk ilerleyişinden rahatsız olurken, Azerbaycan Türkleri bu durumu gayet hoş karşılamıştır.⁷⁵ Milli çıkarları birbiriyle örtüşmeyen bu üç halk zoraki birlikteliği devam ettirmek istememiştir. Maveraya-yı Kafkas halkları arasında dil, din ve etnik bir birlik olmaması suni bir birliktelik olduğunu gözler önüne sermiştir.⁷⁶

26 Mayıs 1918 tarihinde, konfederasyon kendini feshetmiştir. Aynı gün Gürcüler ve Ermeniler kendi bağımsız devletlerini kurduklarını ilan etmişlerdir. 28 Mayıs 1918'de de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. Yeni kurulan bu üç devletten Gürcistan'ın başkenti Tiflis, Ermenistan'ın başkenti ise Erivan'dı. Azerbaycan'ın başkenti Bakü yerine geçici olarak Gence olmuştur. Çünkü Bakü, 31 Aralık 1917 tarihinde "Kafkas Fevkalade Komiseri" olarak Petrograd'dan gönderilen Ermeni komünistlerin en ileri geleninden Stephan Saumyan'ın düzenlediği bir darbe ile Azerbaycan Hükümeti'nin devrilmesiyle 18 Mart 1918'de Bolşeviklerin yönetimine girmiştir.⁷⁷

Gürcistan'ın başına Noi Ramişvili, Ermenistan'ın başına ise Kaçazuni geçmiştir. Azerbaycan'ın ilk Başbakanı Feth Ali Han Hoyski olmuştur.⁷⁸

Güney Kafkasya'daki siyasi gelişmeler Almanya ve Sovyetler tarafından onaylamamasına rağmen Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlanmıştır. Bağımsızlıklarını ilan eden Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile 4 Haziran 1918'de ayrı ayrı barış imzalanmıştır. Antlaşmalarda Gürcistan ve Ermenistan'ın güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmamalarına dikkat edilmiştir. 4 Haziran'da Gürcistan ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan barış ve dostluk antlaşmasını Osmanlı Devleti adına Halil Bey ve Vehip Paşa, Gürcistan adına Ramişvili, Odişelidze, Grazava ve Ritkiladze, Ermenistan adına Kaçaznuni, Hatisof ve Papacanof ve Azerbaycan adına Mehmet Hasan Hacinski ile Mehmet Emin Resulzade imzalamışlardır.⁷⁹

Osmanlı Devleti ve Gürcistan arasında imzalanan 13 maddelik Barış ve Dostluk Antlaşması'nın 1. Maddesinde; adı geçen iki devletin sürekli ve istikrarlı bir dostluğa sahip

⁷⁴ Kurat, 2011: 476.

⁷⁵ Bayur, 1991: 192.

⁷⁶ Şahin, 2002: 578.

⁷⁷ Kurat, 2011: 477.

⁷⁸ Bayur, 1991: 194-195.

⁷⁹ Sürmeli, 2001: 148-149.

olması vurgulanmıştır. 2. madde ile iki ülke arasındaki sınır çizilmiştir. Ayrıca, Abastuman ve Ozurgeti Gürcistan'a, Ahıska ve Ahılkelek'de Osmanlı Devleti'ne verilmiştir. Brest-Litovsk Antlaşması'nın sınırlarını aşan Osmanlı Devleti, Edirne Antlaşması ile kaybettiği sınırlara ulaşmıştır.⁸⁰

Osmanlı Devleti ve Azerbaycan, aralarında gizli bir antlaşma imzalamıştır. 4 Haziran 1918 tarihinde imzalanan antlaşmanın 4. Maddesine göre ülke güvenliği ve asayiş konularında ihtiyaç olursa Osmanlı Devleti, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yardım gönderecekti. 3. Madde de Azerbaycan'ın Karabağ, Nahçıvan ve Zengezur bölgeleriyle ilgili tarafsız bir çözümün bulunmasını vurgulamıştır.⁸¹ Ermenistan ve Gürcistan ile yapılan antlaşmada Erivan ve Tiflis'te birer müftü bulunacak ve hutbelerde Osmanlı padişahının adı okunacaktı.⁸²

Gürcistan ile yapılan antlaşmalar sonucunda Osmanlı Devleti Batum'dan başka Ahıska ve Ahılkelek kazalarını da alarak bu bölgedeki sınırını 1828 yılındaki genişliğe ulaştırmıştır. Böylece Gümrü-Culfa demir hattı Osmanlı denetimine girmiştir.⁸³

Ahıska ve Ahılkelek kazalarının Osmanlı Devleti'ne geçmesi, askeri başarıların getirdiği diplomatik barışın eserlerinden sadece bir tanesidir. Osmanlı kuvvetleri, Kafkas Cephesi'nde birçok başarıya imza atarak bölgede bulunan Müslüman halkın can ve mal güvenliğini garanti altına almıştır. Ayrıca bu iki kazanın alınmasıyla Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı da emniyet altına alınmıştır.

1.2. Batum Konferansı Sonrasındaki Gelişmeler

Kafkasların yer altı ve yer üstü kaynakları şüphesiz birçok devletin iştahını kabartmıştır. Hem petrol hem de İngiliz sömürge yollarına geçiş sağlayan Kafkaslar, Osmanlı Devleti, Bolşevik Rusya ve Almanya arasında rekabet alanı haline gelmiştir. Özellikle Almanya'nın sıkıntısını çektiği petrol, kömür, bakır gibi madenler bölgede bol miktarda bulunmaktadır. Aslında dikkatleri üstüne Bakü petroleri toplamıştır. 1917 İhtilali'nden sonra Osmanlı Devleti Kafkaslarda askeri ve siyasi açıdan güç kazanmaya başlamıştır.

Bakü petroleri Sovyet Rusya açısından son derece önemli bir yere sahip olmuştur. Çöken Rus ekonomisinin Bakü petroleri olmadan ayakta durması zor gözüküyordu. Bu yüzden Bakü'de bir Sovyet idaresi kurulmuştur.⁸⁴

⁸⁰ Sarı, 2005: 163.

⁸¹ Musa, 2001: 512.

⁸² Kurat, 2011: 478.

⁸³ Yüceer, 2002: 735.

⁸⁴ Kurat, 2011: 478-479.

İhtilalden sonra her azınlığın kendi geleceğine yine kendisinin karar verebileceğini söyleyen Bolşevikler, aslında Kafkaslardaki çıkarları gereği bölgeden elini tam anlamıyla çekmemiştir. Bakü’de yaşayan Müslüman ahali ile Bolşevikler arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Bakü, Güney Kafkasya’da Bolşeviklerin elindeki tek yerdir. Bakü’de Halk Örgütleri Yürütme Komitesi kurulmuş ve Stephan Saumyan başkan seçilmiştir.⁸⁵

Osmanlı Devleti de Kafkaslardaki yer altı ve yer üstü kaynakları üzerinde kontrol sağlamaya çalışmıştır. Oysa Ermenilerin Kafkaslardaki mezalimi durmamış zamanla daha da artmıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti Kafkasya’ya askeri harekât yapma kararı almıştır. Nisan 1918 tarihinde Vehip Paşa, Bakü’nün ve bölge de bulunan Müslümanların kurtarılması gerektiğini bildirmiştir. Osmanlı Devleti’nin Bakü’ye askeri harekât düzenleyecek olması en çok Almanya’nın canını sıkmıştır.⁸⁶

Osmanlı kuvvetlerinin Kafkaslardaki ilerlemesi, Osmanlı Hükümeti’nin Kafkasya’daki demiryollarını istemesi, Almanya’nın Kafkasya’daki ekonomik çıkarlarını tehlikeye sokarken, Almanya’nın genel doğu politikası ile ters düşmekteydi. İran, Afganistan ve Hindistan’a giden yolların kavşağında bulunan Güney Kafkasya, yavaş yavaş Osmanlı Devleti’nin denetimine girmektedir. Bu durum Osmanlı’nın bir zamanlar müttefiki olan Almanya’nın hoşuna gitmemiştir.⁸⁷

Osmanlı Devleti’nin Gürcistan ve Azerbaycan ve Ermenistan ile 4 Haziran 1918’de imzalamış olduğu antlaşmalar ile Alman temsilci Lossow ve Gürcü Chenkeli’nin Poti’de imzalamış oldukları antlaşmanın bazı maddelerinin çakışması tatsızlık yaratmıştır. Almanların asker ve araç taşıyabilmesi için Gürcistan demiryollarını kullanması ve demiryolu istasyonlarının Alman askerlerince işgal edilmesi maddesi sadece bir tanesidir.⁸⁸

Kafkasya’daki çıkar kavgasına Almanya’nın da katılması Alman-Türk ilişkilerini baltalamaktan öteye gitmemiştir. I. Dünya Savaş’ından beri iyi ilişkiler içerisinde olan Almanya ve Osmanlı Devleti Kafkasya yüzünden karşı karşıya gelmiştir. Bakü petroleri Almanya için hayati önem arz etmekteydi.

Romanya’dan gelen petrolün ihtiyacı karşılamaması, uzun süren savaşların Alman ekonomisini kötü etkilemesi Bakü petrolerinin Almanya için hayati değer taşımasının başlıca sebepleri idi. Diğer taraftan Kafkasya’da Almanların etkin olması tabii ki en büyük rakibi İngilizleri rahatsız etmiştir. Kafkasya konumu itibarıyla İran ve Orta Asya’ya köprü vazifesi gördüğünden önemi daha da artmıştır. Bu açıdan İngiltere’nin sömürgeci olan Hindistan’a

⁸⁵ Gökay, 1998: 25-26.

⁸⁶ Musa, 2001: 513.

⁸⁷ Çolak, 2014: 205.

⁸⁸ Bayur, 1991: 198-200.

açılan bir kapısı burada bulunuyordu. Alman ya da Türk askerinin bu bölgede olması, İngilizlerin sömürge yollarını baskı altına almak anlamı taşımaktaydı.⁸⁹ Diğer yandan İngiltere'nin Kafkaslardaki faaliyetleri Sovyet Hükümeti tarafından tehdit olarak görülmüştür. İngiltere'nin Bolşevik karşıtı güçlere destek vermesi, Sovyet Rusya tarafından düşmanlık olarak kabul edilmiştir.

Gence'de bulunan Azerbaycan Hükümeti de 4 Haziran Osmanlı-Azerbaycan Antlaşmasının 4. Maddesine dayanarak, Osmanlı Hükümeti'nden askeri yardım istemiştir.⁹⁰

Osmanlı ve Azerbaycan Türkleri askerleri Ermeni ve Bolşeviklerin elinde bulunan Bakü'ye doğru harekete geçmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin doğrudan doğruya müdahalesi Almanlar tarafından hoş karşılanmayacağından, Azerbaycan sahasında İslam Ordusu adıyla yeni kuvvet yer almıştır. Bu kuvvet, Türk birliklerden oluşturulmuş ve Azerbaycanlı gönüllülerde takviye edilmiştir.⁹¹ İslam Ordusu'nu Nuri Paşa komuta etmiş ilk görevleri Kars-Culfa-Bakü yolunu ele geçirmek olmuştur.⁹²

Hedefinde Bakü petroleri olan Almanlar, İslam Ordusu'nun Kafkaslardaki ilerleyişini engellemeye çalışmıştır.⁹³ Hatta Alman ve Ruslar Bakü problemini diplomatik çözüm bulmak için görüşmelere başlamıştır. Sovyet Rusya, böyle davranmasının altında yatan sebep Bakü'yü almaya hazırlanan Türk kuvvetlerini, Almanlar aracılığıyla durdurabileceğini düşünmüştür.⁹⁴

Enver Paşa, bir yandan Almanlara İslam Ordusunun ilerlemesinin durdurulacağını belirtirken diğer yanda da Nuri Paşa'ya gizli bir telgraf göndererek, Bakü'nün ele geçirilmesini ve devam eden Ermeni mezalimlerine son vermesini istemiştir.⁹⁵

Almanların tüm engellemelerine rağmen Nuri Paşa Komutasındaki İslam Ordusu 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'ye girmeyi başarmıştır. Türk askeri kontrolü altında Bakü'de asayiş ve ekonomik refah sağlanmaya başlanmıştır. En önemlisi de, geçici olarak Gence'ye taşınan Azerbaycan gerçek başkentine kavuşmuştur.⁹⁶ Bu durum karşısında, Sovyetler Osmanlı Devleti'ni protesto etmekten başka bir şey yapamamıştır. Osmanlı kuvvetlerinin Kafkaslardaki başarısının birçok devleti rahatsız ettiği aşikârdır. Ancak, Osmanlı Devleti Bakü'ye girdiğinde Dünya Savaşı çoktan kaybedilmiştir.

⁸⁹ Çağlayan, 2001: 493.

⁹⁰ Yerasimos, 2000: 27.

⁹¹ Kurat, 2011: 530.

⁹² Gökay, 1998: 30-31.

⁹³ Zürcher, 2016: 184.

⁹⁴ Çolak, 2014: 232.

⁹⁵ Bayur, 1991: 221-223.

⁹⁶ Kurat, 2011: 538-539.

Osmanlı Devleti ile Maveray-ı Kafkas Cumhuriyetleri İstanbul'da bir konferans düzenlemeyi planlamışlardır. Konferansa Osmanlı Devleti'nin, Gürcistan'ın, Ermenistan ve Almanya'nın katılması planlamıştır. Konferansta görüşülecek konular ise sınır meseleleri, ekonomik meseleler, tarafların ahalisi, konsoloslukların kurulması, posta ve telgraf meselesidir. Bu konular arasındaki en önemli olan sınır meselesidir. Delegeler 28 Haziran 1918 tarihinde İstanbul'a gelmiş ancak yapılan tüm ön görüşmelere rağmen konferans resmi olarak toplanmamıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra delegeler İstanbul'dan ayrılmıştır.⁹⁷

Osmanlı Devleti'ni uğraştıran bir başka mesele de Batum Antlaşması ile Gürcistan'a bırakılan Azgur ve Abastuman kazalarıydı. Söz edilen bölgenin Gürcistan'a bırakılmasına bölgede yaşayan Müslüman halk karşı çıkmıştır. Gürcistan ise Batum Antlaşması'nın maddelerine sadık kalınmasını isteyerek Türk kuvvetlerinin bölgeyi tahliye etmesini istemiştir. Enver Paşa Azgur ve Abastuman kazalarının tahliyesi karşılığında Gürcü demir yollarından yararlanmak istemiştir. Çünkü Bakü'de bulunan Türk kuvvetlerine takviye birlikler bu yolla gönderilebilirdi. Enver Paşa'nın yapmış olduğu teklif Gürcü yetkililerce kabul edilmiştir. Azgur ve Abastuman kazalarının boşaltılması karşılığında Osmanlı Devleti, Gürcü demiryollarını kullanabilecektir. Sözü edilen bu meselenin çözümlenmesiyle Türk kuvvetleri 19 Ağustos 1918'de Azgur ve Abastuman'ı tahliye etmiştir. Lakin 10 Eylül 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'ne başvuran Ahıskalı sakinler bu kazaların Gürcülere verilmesine şiddetle karşı çıkmıştır.⁹⁸ Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra Osmanlı Devleti sadece Azgur ve Abastuman'ı değil Kafkasya'da ele geçirdiği tüm yerleri tahliye etmek zorunda kalmıştır.

18 Eylül'de Makedonya'daki Alman-Bulgar Cephesi Fransız ve İngiliz kuvvetleri tarafından çökertilmiş ve 25 Eylül'de Bulgaristan, İtilaf Devletlerinden ateşkes istemek zorunda kalmıştır. Alman kuvvetleri de 8 Ağustos'tan beri batı cephesinde bir varlık gösterememiştir. Savaşın gidişatı İttifak Devletleri'nin aleyhine dönmüştür.⁹⁹

---

⁹⁷ Sarı, 2005: 164.

⁹⁸ Sarı, 2005: 165.

⁹⁹ Zürcher, 2016: 184.

1.3. Mondros Mütarekesi ve Kafkaslardaki Sınır Çekişmeleri

Çarlık Rusya’da meydana gelen Ekim İhtilali’nin Osmanlı Devleti’ni Kafkaslarda askeri ve siyasi açıdan güçlü kıldığı muhakkaktır. Ancak Osmanlı Devleti’nin adım adım kazandığı bu başarı süreci Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra tam tersine dönmüştür. 1918 yılı Osmanlı Devleti açısından çok kritik bir dönem olmuştur. Kafkaslarda başarılı mücadele eden Türk kuvvetleri elde ettikleri tüm avantajları kaybetmiştir.

Türk kuvvetleri, Irak ve Suriye cephesinde İngilizler karşında tutunamamıştır. Ayrıca Bulgarların savaştan çekilerek mütareke imzalaması Osmanlı Devleti’ni zor durumda bırakmıştır. İstanbul’un yolu İtilaf Devletlerine açılmıştır. Savaşın aleyhine dönmesi üzerine Osmanlı Devleti 14 Ekim 1918’de mütareke istemek zorunda kalmıştır. 25 maddeden oluşan mütareke 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmıştır.¹⁰⁰

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada Doğu Anadolu, Kars, Ardahan, Batum (Elviye-i Selase), Güney ve Orta Anadolu Türk kuvvetlerinin kontrolü altındaydı.

Mondros Ateşkes Antlaşması’nın Kafkasya’ya ait 11. Maddesi şöyledir:

“İran’ın şimali-garbi kısmındaki kuvay-ı Osmaniye’nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Maveray-ı Kafkas’ın evvelce kuvay-ı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emir edildiğinden kısmı mütebakisi müttelikler tarafından vaziyeti mahalliyeye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir.”¹⁰¹

Azerbaycan ve Dağıstan’da tahliyeler devam ederken Kafkas ve İslam Ordularının lağvedildiğini bildiren emirde isteyen Osmanlı subay ve erlerinin tahliye edilen bölgelerde kalmasına izin verilmiştir. Bu fikri uygun bulan subay ve erler bölgede kalmışlardır. Bu şekilde tahliye bölgelerinde milis kuvvetler ve şuralar kurulabilecek, en önemlisi de bölgede bulunan Türk-İslam ahali Ermeni ve Gürcülere karşı korunabilecektir.¹⁰²

Enver Paşa’nın Halil Paşa’ya gönderdiği 23 Ekim 1918 tarihli telgrafta tahliye edilecek bölgelerdeki Türk-İslam ahalinin yalnız bırakılmayacağı belirtilmiştir.¹⁰³

Kars, Ardahan ve Batum’un boşaltılması ancak bölgede inceleme yapıldıktan sonra istenebilecekti. Osmanlı Devleti, Kars, Ardahan ve Batum’un kendi sınırları içinde kalacağını düşünmüştür. Mondros’ta Kafkas bölgesinin boşaltılması konusu ortaya atıldığında Osmanlı heyeti boşaltmanın başladığını bildirmişler; fakat Kars, Ardahan ve Batum’un milletlerarası antlaşmaya göre Osmanlı’ya bırakıldığını, hatta yapılan halk oylaması ile bölgede yaşayan halkın Osmanlı idaresini tercih ettiğini söylemişlerdir. 11. Maddeye bakılacak olursa Osmanlı Devleti kendisi için önemli olan bu üç sancağı kendisinde kalacakmış gibi düzenlemeyi

¹⁰⁰ Tansel, 1973: 15-32.

¹⁰¹ Bıyıklıoğlu, 1957: 573.

¹⁰² Yel, 2008: 932.

¹⁰³ Aydemir, 1972: 470.

başarmıştır.¹⁰⁴ Ancak bu madde İtilaf Devletlerinin Kafkasları işgalini içermekten başka bir şey değildir.

Yakup Şevki Paşa, İtilaf Devletlerinin Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 11. Maddesine dayanarak Elviye-i Selase'de araştırma yapabileceklerini düşünüp buna göre bazı idari düzenlemeler yapmıştır. Çünkü Elviye-i Selase'de yapılacak olan bir araştırma söz konusu olduğunda Kars, Ardahan ve Batum sancaklarında düzen ve asayişin kontrol altında olduğu gösterilmesi gerekiyordu. Bundan ötürü sancak, kaza ve nahiyelerde titizlikle çalışılarak mükemmel teşkilatlanmalar meydana getirilmeye çalışılmıştır. İdari teşkilatlarda görev alacakların ahalinin güvenini kazanabilecek kabiliyette olanlardan seçileceği gibi, aynı zamanda İtilaf Devletleri üzerinde olumlu izler bırakabilecek yapıda olması göz önünde tutulmuştur. Bu yüzden, nahiyelere kadar gönderilecek memurların mümkün olduğunca okumuş ve aydın kişiler olmasını istemiştir.¹⁰⁵ Oysaki İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükmünü ihlal ederek, Elviye-i Selase'de hiçbir araştırma yapılmadan tahliye edilmesini istemiştir. Böylece 11. Maddede gerekli görülürse ibaresinin Osmanlı Devleti'ni kandırmaktan başka bir şey olmadığı gözler önüne serilmiştir.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nda 15. Madde de Kafkaslar ile ilgilidir.

Madde ise şu şekildedir:

“...itilâf murakabe zabıtları memur edilecektir. Bunlar meyanında elyevm hükümet-i Osmaniye'nin taht-i murakabesinde bulunan Maveraya-yı Kafkas hutut-i hadidiyesi aksami dahildir, işbu Kafkas hutut-i serbest ve tam olarak itilâf memurlarının taht-i idaresine vazedilecektir. Ahalinin ihtiyacının tatmini nazari dikkate alınacaktır. İşbu maddede Batum'un işgali dahildir. Hükümet-i Osmaniye Bakü'nün işgaline muteriz bulunmıyacaktır.”¹⁰⁶

Bu madde, Batum, Bakü ve Maveraya-yı Kafkas'ın İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi hakkını tanımaktaydı. Yine Osmanlı Devleti'ni onlara yardım etmek ve yerli halkın İngiliz işgalcilere karşı isyan etmenleri durumunda bu olayı engellemekle sorumlu tutmuşlardır. Maveraya-yı Kafkas demiryolları da bu madde ile İtilaf Devletlerinin denetimine girmiştir. Antlaşma gereğince Osmanlı Devleti'nin sınırları 1914 yılındaki gibi olması öngörülmüştür. Yani Brest-Litovsk Antlaşması'yla kazanılan topraklar tekrar kaybedilmiş oluyordu. Bölgenin tahliye edileceğini duyan Türk-Müslüman ahali ise bunu endişe ile karşılamıştır. İtilaf Devletlerinin tahliyesini öngördüğü Ahıska, Ahılkelek, Gümrü, Iğdır,

¹⁰⁴ Tansel, 1973: 57-58.

¹⁰⁵ Yel, 2008: 933.

¹⁰⁶ Erim, 1953:522.

Nahçıvan'dan gelen heyetler Yakup Şevki Paşa'ya başvurarak, söz konusu olan tahliyeden vazgeçilmesini istemişlerdir.¹⁰⁷

Sonuçta Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümleri gereğince Osmanlı kuvvetleri buldukları bölgeleri yavaş yavaş terk etmeye başlamıştır. 21 Ekim ile 5 Kasım 1918 tarihleri arasında Ahıska, Ahılkelek, Nahçıvan, Iğdır, Gümrü ve Karakilise boşaltılmıştır.¹⁰⁸ Mondros'un 15. Maddesi Bakü'nün de İtilaf Devletlerine yolunu açmıştır. Antlaşmadan sonra Azerbaycan'daki Türk kuvvetlerine, Bakü'nün tahliyesi ve İngilizlerin girmelerine karşı durulmaması için emir verilmiştir. 1919 yılının sonlarına gelindiğinde ise Dağıstan ve Azerbaycan tamamen boşaltılmıştır.

1.4.Mütareke Döneminde Elviye-i Selase'nin Tahliye Meselesi

1.4.1. Batum'un Tahliyesi

I. Dünya Savaşı'nı bitiren mütareke, Anadolu ve Kafkasların İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesinin yolunu açmıştır. Elviye-i Selase dediğimiz Kars, Ardahan ve Batum'u Türklere bırakmak istemeyen İngilizler mütarekeye bu bölgeleri ilgilendiren maddeler koymuşlardır. Mütarekenin 7. 11. ve 15. maddeleri hem Anadolu'nun hem de Kafkasların kilidini İtilaf Devletlerine vermiştir.

Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'nin Kafkasya ile ilgili hükümlerinin uygulanması hususuyla ilgili olarak Kafkaslarda bulunan Türk yetkililere emirler göndermiştir. Mondros Mütarekesi konusundaki hoşnutsuzluğu da dile getirmişlerdir. Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, mütarekeden sonra Osmanlı basınına yaptığı açıklamada, Kafkaslar ile ilgili olan 15. Madde'ye değinerek demiryollarının İtilaf devletlerinin denetimi altına girmesi gerçeğine rağmen bu maddenin uygulanmasının imkânsızlığından bahsetmiştir. Hatta Batum ve söz konusu olan diğer yerlerin Osmanlı idaresi altında kalacağını söylemiştir. Osmanlı Devleti, Batum'un askeri açıdan ve geçici olarak işgal edildiğini düşünmüştür. Ancak Elviye-i Selase'nin tahliye söylentileri bölge halkını tedirgin ve rahatsız etmeye yetmiştir. Batum Mutasarrıfı Mehmet Cemil Bey, 27 Ekim 1918 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne telgraf çekerek bölge halkının zor durumda olduğunu altını çizmiştir. Dâhiliye Nezareti verdiği gizli cevapta, Brest-Livosk Antlaşması'nın İtilaf Devletleri tarafından tanınmadığını Batum ve çevresinin tahliyesinin beklendiğini, gerçekleşecek olan tahliyenin de sorunsuz gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Yel, 1990: 61.

¹⁰⁸ Erat, 1996: 94.

¹⁰⁹ Budak, 1997: 122-123.

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti ile mütareke görüşmelerine başlamadan önce Brest-Litovsk Antlaşması ile kazanılan yerler hariç Türk kuvvetlerinin diğer topraklardan çekilmesini istemişlerdir. Mondros'taki görüşmelerde Kafkasya'nın boşaltılması olayı ortaya atıldığı vakit, Osmanlı delegeleri tahliyenin başladığını bildirmişlerdir. Lakin Elviye-i Selase'nin milletlerarası bir antlaşma ile Osmanlı Devleti'ne bırakıldığını söyleyerek, Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesini söz edilen yerlerin Osmanlı Devleti'nde kalacak şekilde düzenlemeyi başarmışlardı.¹¹⁰

11 Kasım 1918 tarihinde İngilizler tarafından Osmanlı Devleti'ne bir telgraf gönderilmiştir. İngilizler Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmeksizin, mütarekenin 11. Maddesi'ne tek taraflı bir ek getirmiştir. Söz konusu olan bend ile 11. Madde hükümleri olan yerinde tahkikat yapılması şartı İngilizler tarafından bozulmuştur. Mondros Mütarekesine sadık kalmayan İngiltere 10 gün geçmeden Kars, Ardahan ve Batum'un bir an önce tahliye edilmesini istemiştir.¹¹¹ Osmanlı Devleti bu olay karşısında bir şey yapamamış sadece askerin hiç olmazsa 1918 kışını geçirmek üzere Elviya-yı Selase de kalmasını istemiştir. Fakat bu talep İngilizler tarafından kabul görülmediği gibi Kars, Ardahan ve Batum'un boşaltılmasında ısrar etmişlerdir.¹¹² 9. Ordu kumandanı Yakup Şevki Paşa, 26 Aralık 1918 tarihinde Elviye-i Selase'nin tahliyesine karşı şunları söylemiştir:¹¹³

“Mütareke şartlarında, Elviye-i Selase'nin boşaltılması, yerinde tetkikat yapıldıktan sonraya bırakılmıştır. Bu henüz yapılmamıştır. Evvela, bir heyet gelip görmelidir... Osmanlı askeri burasını boşaltırsa kim işgal edecekti. Ermenilerin ve Gürcülerin bir hakları yoktur. Ruslar gelirse buna itiraz olunamaz. Bu memleketleri boşaltıp anarşi içinde bırakmak ve yüz binlerce insanı heder etmek, insanlığa aykırıdır. Brest-Litovsk hududu dışında ve Elviye-i Selase'de Müslümanlar Ermeni ve Gürcü hâkimiyetine girmemeye ve müdafaa etmeye karar vermişlerdir.” Fakat bu gerçekleri İngilizlere anlatmak mümkün olmamıştır.

Osmanlı Devleti, Kars, Ardahan ve Batum'da bulunan yiyecek, silah ve cephanenin Anadolu içerisine taşınmasını sağlamak için boşaltma süresini oldukça uzatmaya çalışmıştır. Türk kuvvetlerinin bu kadar yavaş geri çekilmesi İngilizleri kızdırmış hatta onlara göre bu işte ilgili memurların ihmali ve kötü niyetleri olduğunu düşünmüşlerdir. Osmanlı Devleti bu konuda ihmal ve kötü niyetin asla olmadığını gecikmenin doğal şartlardan meydana geldiğini savunmuştur.¹¹⁴

9. Ordu kuvvetleri Elviye-i Selase'yi tahliye etmeye başlamıştır. Artık yapılması gereken tek iş, işgal durumunda alınabilecek tedbirler olmuştur. Batum Müstahkem Mevki Kumandanlığı'na 9. Ordu Kumandanlığı'ndan acil koduyla emirname gönderilmiştir. Söz

¹¹⁰ Bıyıklıoğlu, 1992: 221.

¹¹¹ Bıyıklıoğlu, 1957: 574-575.

¹¹² Tansel, 1973: 58.

¹¹³ Bıyıklıoğlu, 1957: 576.

¹¹⁴ Tansel, 1973: 58.

konusu olan emirnamede İngilizlere karşı iyi davranılmasını ve isteklerine karşı nasıl davranılması gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁵

Mondros Mütarekesi'nin 15. maddesi zaten Batum'un İngilizler tarafından işgal edilmesinin zeminini oluşturmuştu. 9. Ordunun Elviye-i Selase'den birliklerini çekmeğe başladığı esnalarda 7 Aralık 1918 tarihinde Liverpool ve 18 Aralık'ta Thescüs adlı iki İngiliz harp gemisi 19 Aralık 1918 tarihinde Batum Limanı'na giriş yapmıştır. Böylece 19 Aralık 1918 tarihinden sonra Batum Limanı'nın kontrolünü İngilizler ele almıştır.¹¹⁶

İngilizler Batum Müstahkem Mevki Komutanı Cemal Paşa'ya mektup göndererek Batum Limanı'nın idaresini aldıklarını bildirmiştir. Bu mektupla hangi gemi olursa olsun Batum Limanına giriş ve çıkışlarda İngiliz vizesi alma zorunluluğu getirilmiştir. Söz konusu tarihten sonra İngilizler, kendilerinden vize almadan hiçbir vapurun denize çıkmasına izin vermemişlerdir. Sadece bu vize uygulamasıyla kalmayan İngilizler, Osmanlı yetkililerinde izin almadan Batum'daki binalara el koymaya çalışmışlardır. 20 Aralık 1918 tarihinde İngilizler biraz daha ileri giderek Osmanlı yetkililerine Batum'da tahliye edilecek binaların listesini vermişlerdir.¹¹⁷ Çok geçmeden 24 Aralık 1918 tarihinde de Batum İngilizler tarafından işgal edilmiştir. 26 Aralık 1918 tarihinde ise işgal komutanı İngiliz Generali Cooke-Collis Batum Askeri Valisi olarak atanmıştır. İngilizler tarafından yayımlanan bir bildiride Elviye-i Selase'nin Barış Konferansı kararına kadar işgal edileceğini belirtmişlerdir.¹¹⁸

Batum'daki İngiliz işgali her geçen gün Türk-İslam ahali için çekilmez bir hal almıştır. 30 Aralık'ta istasyon binası yanındaki karargâhı “burayı yakacağız” tehdidiyle tahliye ettirmişlerdir. Sadece bununla kalmayan İngilizler, el koydukları silah ve mühimmatı da Ermenilere dağıtmışlar, bu olayı hazmedemeyen Osmanlı askerleriyle İngilizler arasında küçük çaplı çatışmalar olmuştur. İngilizler aynı gün nakle hazır bekletilen 4000 kadar kudretli cebel ve muharebe mermisine de el koymuştur.¹¹⁹

Osmanlı Devleti, Batum Mutasarrıflığına gönderdiği bir yazı ile “Batum mülkiye hükümetinin İngilizlere teslimini ve memurların dönmelerini” emretmiştir.¹²⁰ Bu kararın Meclisi Vükela tarafından verildiği belirtilerek Kars ve Ardahan'da bulunan diğer devlet yetkililerine de haber verilmesi emir edilmiştir. Ayrıca, Batum Postanesi ve telgrafhanesinin

¹¹⁵ Budak, 1997: 126.

¹¹⁶ Bıyıklıoğlu, 1992: 234.

¹¹⁷ Budak, 1997: 130-131.

¹¹⁸ Batum İşgali sırasında karaya çıkan tümen komutanı General G. Forestier Walker, Müstahkem Mevki Komutanı Cemal Paşa'ya (Küçük); “Komutam altındaki İngiliz birlikleri Batum'u işgal ettiklerinden Britanya bayrağı çektim. Bu akşamdan itibaren şehirde Türk bayrağı asılmayacaktır.” Bıyıklıoğlu, 1992: 234-235.

¹¹⁹ Yel, 2008: 943.

¹²⁰ Tansel, 1973: 59.

de İngilizlere teslim edilmesi emredilmiştir. Ancak, tahliye esnasında iletişimin kopmaması için, birkaç posta ve telgraf memuru görevlerine devam edebilmiştir. İngilizler sadece bununla kalmayarak, baskılarını sürdürmüşlerdir.¹²¹

6 Ocak 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa ile İstanbul İtilaf işgal komutanı Wilson arasında yapılan konuşmada Osmanlı askeri kıtalarının silah, makineli tüfek ve toplarını beraberinde götürecekleri, sadece terhis edilen askerlerin silahlarının Batum'da depo edilmesi kararı alınmıştır. Fakat İngiliz Karadeniz Ordusu Komutanı General Milne bu karara uymayarak Batum'dan hiçbir Osmanlı silahını dışarıya çıkartmamıştır. Batum'dan kara yolu ile gidecek olan Türk askerler sadece tüfek ve makineli tüfeklerini götürebilecekken, deniz yolu ile giden askerlere bu kadarı bile müsaade edilmemiştir.¹²²

7 Ocak 1919 tarihinde 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ve İngiliz General Walker buluşarak Elviye-i Selase'nin boşaltılması konusunu görüşmüşlerdir. Walker isteklerini kapsayan bir yazıyı Yakup Şevki Paşa'ya göndermiştir. Kars, Ardahan ve Batum'un 25 Ocak gününe kadar boşaltılmasını istemiştir. Kars ve Ardahan'da bulunan 13.000 Türk askeri için bir aylık yiyecek hakkı olan 400 ton dışında, bütün gıda maddeleri terk edilecek, 12 Ocak 1919 tarihinde Kars İngilizler tarafından işgal edilerek idaresi Ermeni heyetine bırakılacak, Kars telgraf merkezlerini İngiltere işgal edecek, 15 Ocak'ta Demiryolları Ermenilere teslim edilecek ve sınır boylarındaki Türk birlikleri toplanacak ve sınırda beri tarafa geçiş serbest olacaktır.¹²³

Batum Ocak 1919 sonunda Osmanlı kuvvetleri tarafından tamamen boşaltılarak tahliye edilmiştir.¹²⁴ Yakup Şevki Paşa'nın 13 Şubat 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine çektiği telgrafta, Batum'da İngilizlerin istediği üzerine bırakılan V. Tümen Kumandanı Mürsel Bey ve emrindeki birkaç subay ve erle beraber, Osmanlı'ya ait depoları bekleyen 20 erlik müfrezeden başka kimsenin kalmadığını bildirmiştir.¹²⁵

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti 1917 İhtilali'nin getirdiği avantajları iyi derece de kullanmayı başarmıştır. Kafkasya'da meydana gelen boşluğu askeri ve idari şekilde doldurmayı başaran Osmanlı Devleti, bu başarıyı Brest-Litovsk Antlaşması'yla tescillemiştir. Sözü edilen antlaşmayla 1877-1878 yılında kaybettiği toprakları geri alan Osmanlı Devleti Kafkas Cephesi'nde azımsanmayacak başarı elde etmiştir. Ancak bu başarılar Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla kaybedilmiştir. Elviye-i Selase olarak anılan Kars,

¹²¹ Yel, 2008: 944.

¹²² Bıyıklıoğlu, 1992: 237.

¹²³ Bıyıklıoğlu, 1992: 237-238.

¹²⁴ Budak, 1997: 141.

¹²⁵ İngilizler, 48 top, 4465 tüfek, 13.000 sandık piyade cephanesi, 13.000 topçu mermisi ve 100.000 kilo buğdaya el koymuştur. Yel, 2008: 946.

Ardahan ve Batum'un tahliye edilme meselesi de İtilaf Devletlerinin Kafkaslardaki oyununun henüz bitmediğinin bir göstergesi olmuştur.

1.4.2. Ahıska ve Ahılkelek'in Tahliye Süreci

Osmanlı Devleti Brest-Litovsk Antlaşması ile kazandığı tüm toprakları Mondros Ateşkes Antlaşması'yla kaybetmiştir. Ancak bu toprakların tahliyesi konusu hem Osmanlı Hükümeti hem de bölgede yaşayan Türk-İslam ahalisi açısından hiç kolay olmamıştır.

Tahliyenin hemen gerçekleşmesi için askeri sevkiyatın kolaylıkla yapılması gerekiyordu. Ancak Almanlar ve Gürcülerin engelleriyle karşı karşıya kalmıştır. Tahliye sonunda Ahıska ve Ahılkelek'te kalacak olan ahalinin can ve mal güvenliği de son derece önemli bir husustur. Bölgedeki durumdan çekinen Türk-İslam ahalisi Osmanlı Devleti'ne göç etmek istemesi de bir diğer güçlüktü. Üç aylık mütareke görüşmelerinden sonra Türk kuvvetlerin 6 hafta içerisinde Ahıska ve Ahılkelek'ten çekilmesi gerekmekteydi. Bu hususlar Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda karşılaştıkları güçlerden sadece birkaçıdır.

İngilizler ile yapılan antlaşmaya göre Kafkasya'da bulunan Osmanlı askerleri 30 Aralık 1918'e kadar bölgeyi terk etmesi gerekiyordu. Bu yüzden bölgede yaşayan Müslümanlar topraklarını koruyabilmek için bazı teşebbüslere girişmişlerdir.¹²⁶

Hariciye Nezareti, Ahıska ve Ahılkelek konusunda izlenecek yolu, Tiflis'te bulunan Siyasi ve Askeri Temsilci Abdülkerim Paşa'ya 31 Ekim 1918 tarihinde bir yazı ile göndermiştir. Söz edilen konudan IX. Ordu Kumandanlığı'na da bahsedildiğini belirtmişlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi, tahliyesi söz konusu olan bölgede yaşayan Türk-İslam ahali kendini tehlikede görmüştür. Buldukları bölgenin tümen kumandanlarına başvurarak rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Tümen kumandanlıkları da bu hususta aldıkları başvuruları IX. Ordu Kumandanlığına iletmiştir. IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Tümenler tarafından kendisine gönderilen Türk-İslam ahalesinin taleplerini Erkan-ı Umumiye Riyaseti'ne göndermiştir.¹²⁷

Tahliyesi istenen kazalarda yaşayan Türk-İslam ahalisi, Türk kuvvetlerinin buradan çekilmesinden sonra Ermeni ve Gürcülerin topraklarına gelerek tehlike oluşturacaklarından rahatsızdır. Maveraya Kafkasya'da Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilme kararı üzerine Ahıska, Ahılkelek, Gümrü, İğdır ve Nahçıvan kazalarında yaşayan Müslümanlar IX. Ordu kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya başvurarak bazı isteklerde bulunmuşlardır. Türk kuvvetlerinin geri çekilmemesini, kuvvetlerin çekilmesi şart ise Türk-İslam ahaliyi koruması için her kazada bir görevli ve yeterli miktarda asker bırakılmasını, Türk-İslam ahalinin Gürcü ve Ermeni

¹²⁶ Kurat, 2011: 586.

¹²⁷ Sürmeli, 2001: 336.

Hükümetlerin esaretine düşmemesi temin edilmesini istemişlerdir. Yakup Şevki Paşa bu istekleri haklı bulmuş ancak Osmanlı Devleti'nin bölgeyi boşaltmasından başka çaresi olmadığını belirtmiştir.¹²⁸ Ayrıca, Osmanlı Devleti'ne göç etmek isteyen bir kısım halkın kendilerini zor duruma sokacaklarını bilmesini istemiştir. Yakup Şevki Paşa çektiği bir telgrafta buradaki Türk-İslam ahalinin Türk kuvvetlerinin çekilmesi halinde Gürcü ve Ermenilerin hemen buralara gelerek kendilerine zarar vereceklerinden çekindiklerini söyleyerek, bu konuda gerekli tedbirler alınmasının altını çizmiştir.¹²⁹

Türk kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi üzerine bir kısım halk Osmanlı topraklarına göç etmiş, bir kısmı ise topraklarını Gürcü ve Ermenilere karşı korumak için hazırlık yapmıştır.¹³⁰ Topraklarına Gürcü ve Ermenileri sokmak istemeyen Ahıska halkı 29 Ekim 1918 tarihinde Ahıska Hükümet'i Muvakkatasını kurmuştur. Hükümet Reisliğine Ömer Faik Bey seçilmiştir. Ahıska Hükümeti kurulduğu esnada bölgede bulunan III. Tümen kumandanı Halit Bey'e başvurarak askerlerin çekilmemesini, Yakup Şevki Paşa'nın da yardımlarını esirgememesini istemişlerdir.¹³¹

Yakup Şevki Paşa, Ahıska Hükümeti Başkanı Ömer Faik Bey'in Türk kuvvetlerinin Ahıska ve Ahılkelek'i tahliye etmemesi istediğine karşılık olarak "Biz meydan bile vermezdik" sözlerini dile getirmiştir. Ayrıca, Ermeni ve Gürcülerin kurmuş oldukları devletleri Avrupa devletlerinin tanımadığını, söz konusu olan toprakların kime verileceğinin gelecekte yapılacak barış görüşmelerinde belli olacağını, o zamana kadar ahalinin soğukkanlı bir şekilde beklemesi gerektiğini belirtmiştir.¹³² Anlaşıldığı üzere, IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, bölgede yaşayan Türk-İslam ahalisinin tereddüt duyduğu konuları gidermeye çalışmıştır.

Ahıska ve Ahılkelek ahalisinin hiçbir şeyden korkmaması gerektiğini, kendi teşkilatlarını tamamlamalarını istemiştir. Siyasi durumun her gün değiştiğini gelecekte neler getireceğini bilmediğini belirtmiştir. Ömer Faik Bey'in kendine gönderdiği temsilcilere de aynı şeyleri söylemiştir.¹³³ Anlaşıldığı üzere, IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın getirdiği yükümlülüklerle uyararak bölgeyi tahliye etmek düşüncesindedir. Osmanlı toprağı olan Ahıska ve Ahılkelek'in Gürcülere bırakılması da son derece zor bir iş olmuştur.

¹²⁸ Arslan, 1997: 103.

¹²⁹ Sürmeli, 2001: 337.

¹³⁰ Arslan, 1997: 104.

¹³¹ Arslan, 1997: 104.

¹³² Sürmeli, 2001: 338.

¹³³ Gökdemir, 1998: 39-40.

Büyük çaresizlik içerisinde hükümetlerini kuran Ahıska ahalisi topraklarını savunmak için her şeyi yapmayı göze almıştır. Gürcüler ise bölgenin biran evvel boşaltılarak kendilerine bırakılması için gün saymışlardır. General Mayekof, Ahıska ve Ahılkelek kumandanı olarak görevlendirilmiştir.

Kumandan Mayekof ilk zamanlar halktan tepki almamak için “Müslüman halktan asker alınmayacağını ve şimdiye kadar yürürlükte olan kanunların geçerli olacağını, Gürcü askerlerin kazaya girmesinin, tahliye esnasında meydana gelecek intizamsızlık ve haydutların çıkaracağı karşılıkları önlemek olduğunu, kendisinin de halka huzur ve saadet getireceğini” söyleyerek güven kazanmak istemiştir.¹³⁴

General Mayekof, 20 Kasım 1918 tarihinde Azgur’a gelerek Türk kuvvetlerinin Ahıska ve Ahılkelek’i iki hafta içinde boşaltması gerektiğini bildirmiştir. Eğer Türk kuvvetleri sözü edilen bölgelerden çekilmezse 3000 askeriyle taarruz edeceğini söylemiştir.¹³⁵

Gürcü General Mayekof’un bu tehdidi üzerine Ahıska Hükümet-i Muvakkatası Gürcülere karşı mücadele etme kararı almıştır. Bu mücadelede kendilerine yardım etmesi için III. Tümen kumandanı Halit Bey’e başvurmuşlardır. Aslında Halit Bey’in şahsi fikri de Ahıska ve Ahılkelek’in düşmana karşı savulması yönünde olmuştur. Ahıska Hükümeti’nin kendisine başvurduğunu IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa’ya iletmiştir. Yakup Şevki Paşa bu durumun kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Aslında, Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesini istemeyen bölge halkı gizlice Yakup Şevki Paşa’nın bilgisi dâhilin de silahlandırılmıştır. Fakat bu durumun duyulması dâhilinde Osmanlı Devleti’nin zor durumda kalacağını da belirtmiştir. IX. Ordu Kumandanlığı’nın yapmış olduğu yardıma şu şekilde örnek verebiliriz. 24 Kasım 1918’de III. Kafkas Tümeni’ne gönderilen bir telgrafta Ahıska ahalisine verilmek üzere otomobiller, Ahılkelek’e 100 sandık İngiliz fişeği ve 200 sandık Fransız fişeği sevk edildiği belirtilmiştir.¹³⁶

Ahıska ve Ahılkelek’in savunmasız ve müdafaasız kalmaması için III. Tümen Kumandanı Halit Bey ve IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa gizlice anlaşmıştır. 500 kadar asker ve onlara yetecek subay ve erleri terhis etmişler ve Mühendis Osman Sever Bey (Atabek) idaresinde bir milis kuvvet oluşturmuşlardır. Bu milis alayı için her türlü cephane yardımında da bulunmuşlardır. Ahıska Hükümeti Gürcü işgallerine karşı topraklarını korumak adına böyle tedbirler almıştır.¹³⁷

¹³⁴ Gökdemir, 1998: 40.

¹³⁵ Arslan, 1997: 105.

¹³⁶ Sürmeli, 2001: 340.

¹³⁷ Gökdemir, 1998: 42-43.

Nahçıvan ve çevresinde bu dönemde Aras Türk Hükümeti kurulmuştur. Fakat İtilaf Devletlerinin baskısı ile Türk kuvvetlerinin Elviye-i Selase'den çekileceğinin anlaşılması üzerine bölgedeki Türk-İslam ahalisi Kars, Ardahan, Batum, Ahıska, Ahılkelek ve Nahçıvan'ı içine alan Milli Şura ve daha sonrasında Cenub-ı Garbi Kafkas hükümeti, Gürcü ve Ermenilere karşı ortak savunma yapabilmek için kurulmuştur. Ahıska Hükümet-i Muvakkatası da bu oluşuma katılmıştır.¹³⁸

1.4.3. Kars ve Ardahan'ın Tahliye Edilme Süreci

Mondros Mütarekesi'nin 11. ve 15. Maddelerine dayanarak İngilizler Batum'u işgal etmiş ve Osmanlı Devleti tarafından bu işgal kabul görmüştür. 40 yıllık ayrılıktan sonra vatanına kavuşan Türk-İslam ahali bölgenin tekrar Ermeni ve Gürcülere teslim edilecek olmasını derin üzüntü ile karşılamıştır. Kars, Ardahan ve Batum'dan çekilen Osmanlı kuvvetleri tahliye bölgelerindeki halkı teşkilatlandırarak, Ermeni ve Gürcülere karşı kendilerini korumaları sağlanmıştır.

Kafkaslardaki tahliyeler aslında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmadan önce başlamıştır. İngilizler, Kafkasya'nın Osmanlı kuvvetlerinden arınması ve Osmanlı'nın 1914 sınırları gerisine çekilmesini istemekle kalmayarak bu konuda aşırı ısrarcı davranmışlardır.

Osmanlı Devleti tarafından Batum Sancağı'nın İngilizler tarafından işgali kabul görmüştür. Kars ve Ardahan sancaklarının tahliyesine dair bir konu mevcut olmamakla birlikte Elviye-i Selase'nin tahliyesinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi Kars ve Ardahan'ın da işgal kuvvetlerine bırakılacağı anlamına gelmekteydi.¹³⁹ Lakin Batum da yaşanan olaylardan ders alan Osmanlı Devleti Kars ve Ardahan'da bu olayın tekrar etmemesi için önlemlerini almışlardır.

General Walker, Kars'a bir İngiliz müfrezesi ve bir Ermeni Hükümeti heyetinin gelerek Kars Hükümetini ve idaresini teslim alacaklarını söylemiştir. Bu isteği kabul etmekten başka çaresi olmayan Yakup Şevki Paşa da aksini yapmamıştır. Kars'ta bulunan telgraf istasyonları da İngilizlere teslim edilmiştir.¹⁴⁰ Anlaşılamayan tek konu geriye götürülecek erzak meselesi olmuştur. 7 Ocak 1919 tarihinde gerçekleşen General Walker ile Yakup Şevki Paşa görüşmesinde, Walker, Yakup Şevki Paşa'nın 400 kg hububatı geri taşımasına izin vermiştir.

¹³⁸ Arslan, 1997: 105.

¹³⁹ Batum'u işgal eden İngilizler limanda bulunan Osmanlı askerlerini çıkarmışlar, Osmanlıya ait silah ve teçhizatı Ermenilere dağıtmışlar ve ambarları ele geçirerek istedikleri eşya ve yiyeceği ele geçirmişlerdir. Detaylı olarak: Bıyıklıoğlu, 1992: 239.

¹⁴⁰ Bıyıklıoğlu, 1992: 240.

Yakup Şevki Paşa en çok erzak nakli meselesine önem vermiştir. Batum'da meydana gelen olaylardan dolayı Kars'ın tahliyesi esnasında aynı durumlarla karşılaşmak istememiş olabilir. 10 Ocak 1919 tarihinde Kars'tan Erzurum'a yola çıkan Yakup Şevki Paşa Sarıkamış'ta Kars'ı teslim almak için gelen heyet ile karşılaşmıştır. Yakup Şevki Paşa ve Heyet Başkanı General Beach 14 Ocak'ta bir görüşme yapmıştır. General Beach, General Walker gibi 400 kilodan fazla erzak taşınmasına karşı çıkmıştır. Yakup Şevki Paşa ise bu duruma Hariciye Nezareti ve General Wilson arasında yapılan görüşmelerde Rus malı olmamak şartıyla bütün erzak ve mühimmatı nakledebileceğini belirtmiştir. Fakat bu açıklama Beach'ı tatmin etmemiştir. Sarıkamış'tan tahliye edilen erzakın miktarını kontrol etmesi için askerler görevlendirmiştir¹⁴¹

Yakup Şevki Paşa, Kars ve Ardahan Bölgesindeki bütün silah ve mühimmatları sınır gerisine taşımaya başarmıştır. Ocak 1919 sonuna kadar 4 ton hububat ve 1 ton çeşitli erzak sınır gerisine taşınmıştır. Sadece hava şartlarının birden kötüleşmesi üzerine Sarıkamış'ta 2 ton, Çıldır Gölü kenarında Zurzuna ambarlarında 2 tondan fazla ve Kars'ta 200 kg hububat İngilizlere bırakılmış oluyordu. Şubat başlarında, bütün Kafkasya ve Elviye-i Selase tahliye edilmiş ve Osmanlı sınırları 1914 sınırına çekilmiştir.¹⁴²

Kars, Ardahan ve Batum'un tahliye edilmesi sırasında askeri ve mülki makamlar bölgede ortaya çıkan milis teşkilatlanmaları destekleyerek yardımlarda bulunmuştur. Bilhassa, Yakup Şevki Paşa, milis kuvvetlere para, asker ve cephane yardımı yapmıştır.

1.5. Kars Milli İslam Şurası Döneminde Ahıska ve Ahılkelek

Mondros Ateşkes Antlaşması hükmü gereğince Elviye-i Selase Türk kuvvetlerinden arındırılarak tahliye edilmiştir. Elviye-i Selase'de yaşayan Türk-İslam ahali bu tahliyeleri büyük bir üzüntü ile karşılamıştır. IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, bölgedeki Türk-İslam ahalinin canına, malına zeval gelmemesi için elinden geleni yapmıştır. 1877-1878'de tarihe 93 Harbi olarak geçen savaşta, Elviye-i Selase savaş tazminatı olarak Çarlık Rusya'ya verilmiştir. 1917 Ekim İhtilali'nden sonra Elviye-i Selase'den vazgeçmeyen Osmanlı Devleti başarılı askeri ve diplomatik ilişkilerle Kars, Ardahan ve Batum'u tekrar topraklarına katmıştır. Çarlık egemenliği altında geçen 40 yıllık zaman ise "Kırk Yıllık Kara Günler"¹⁴³ olarak anılmaktadır.

¹⁴¹ "... Ordumuzun erzakın kâmilin olmasa da hiç olmazsa sülüs anının (üçte biri) birlikte olmadığını takdirde, erzaksız ve zaruret içinde bulunan Erzurum mıntıkasında pek ziyade müşkülât çekilecektir. Bu sebeple de bütün kudret ve kuvvetimle erzak sevk ve nezaret... ediyorum demiştir. Yakup Şevki Paşa'nın bu sözlerinden anlaşıldığı üzere erzak nakli son derece önemlidir. Yel, 1990: 74.

¹⁴²Bıyıklıoğlu, 1992: 240-241.

¹⁴³ Fahrettin Kırzıoğlu eserlerinde bu terimi kullanmaktadır.

Türk kuvvetlerinin 1914 sınırlarına çekilmesiyle, Elviye-i Selase topraklarını sahipsiz bırakmak istemeyen birkaç vatanperver Ahıska'daki gibi teşkilatlanmaya başlamıştır. Fahrettin Bey anılarında teşkilatlanmanın başlamasını Hilmi Bey'in kendisini çağırıp; "Arkadaş biz çekilip gidiyoruz. Bütün halkımızı kongreye davet ediniz, Kars'ta kendi hükümetinizi kurarak milli teşkilatınızı idare için ele alın" dediğini ve kongreyi toplatmak için yardım edeceğinden bahsetmektedir. Batum'dan Ağrı'ya kadar olan bölgedeki kaza kaymakamlarına ve mutasarrıflara Kasım 1918 tarihinde Kars'ta toplanmalarını beyanname ile belirttiğini anlatmaktadır.¹⁴⁴

Elviye-i Selase'nin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesini önlemek, Gürcü ve Ermenilerin bölge halkına yapmış oldukları mezalimlere göğüs germek maksadıyla Piroğlu Fahrettin Bey'in başkanlığında, Kağızmanlı Ali Rıza, Sarıhaliloğlu Muhlis, Mamioğlu Tevhididdin Beyler ve Kepenkçi Emin Ağa tarafından 5 Kasım 1918 tarihinde merkezi Kars olmak üzere Kars Milli İslam Şurası kurulmuştur. Milli İslam Şurası'nın kurulmasında Yakup Şevki Paşa ve Kars Mutasarrıfı Hilmi Bey'in, Karşlı vatanperver aydınların büyük ölçüde etkisi olmuştur. Mondros'a karşı tepki olarak kurulan bu teşkilat, aynı zamanda ilk Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti özelliği taşımaktadır. Teşkilatın amacı Mondros Antlaşmasından sonra Osmanlı askeri ve mülki idaresinin çekilmesi üzerine tahliye olunan toprakları Ermeni ve Gürcülere kaptırmamak için mücadele etmektir.¹⁴⁵

14 Kasım 1918 tarihinde I. Kars Kongresi'nde, Piroğlu Fahrettin Bey'in reisliğini yaptığı 8 kişilik Muvakkat Heyet ile Kepenkçi Emin Ağa başkanlığında "Milli İslam Şurası Merkezi Umumisi" adıyla bir hükümet olmuştur. Milli Şura Kars başta olmak üzere Ahıska, Artvin ve Batum'da şubelerini açıp teşkilatı genişleterek halkı aydınlatmış, birlik olma çağrısı yapmıştır.¹⁴⁶ Söz konusu toplantıya Ardahan, Oltu, Kağızman ve Kars'tan gelen temsilcilerin yanında, 10 Kasım 1918'de Ahıska Hükümeti'nden Osman Server Atabek ve heyeti Kars'a gelmiştir. 14 Kasım 1918 tarihinde yapılan kongrede Batum'dan Orduabad'a kadar olan bölgeye haber gönderilerek, gelecek temsilcilerin katılımıyla 30 Kasım 1918 tarihinde büyük bir kongrenin yapılmasına karar verilmiştir.¹⁴⁷

30 Kasım 1918 tarihinde Kars'ta yapılan Büyük Kongre'ye 70 temsilci katılmıştır. Katılımcılar, Orduabad, Nahçıvan, Kamerli, Sürmeli, Serdarabad, Doğu-Şüregel, Ahıska, Ahılkelek'ten gelmişlerdir. Bu Büyük Kongre; Batum'dan Orduabada'a ve Ağrıdağ'dan Azgur'a kadarki halkının çoğu Türk ve Müslüman olan yerlerden Osmanlı Ordusu çekilince,

¹⁴⁴ Erdoğan, 1998: 202.

¹⁴⁵ Dayı, 2003: 91.

¹⁴⁶ Kars Milli Şura'nın ilk reisi Maarif İşlerine de bakan Kepenkçi Emin Ağa, yardımcısı ise Piroğlu Fahrettin Bey'dir. Kırzioğlu, 1968:957.

¹⁴⁷ Arslan, 1997: 105-106.

idare ve yurt koruması işlerine bakmak üzere, merkezi Kars olan, Milli İslam Şurası adlı yerli bir hükümet kurulması ittifakla kararlaştırmıştır. 12 kişilik vekillerden oluşan hükümetin başına Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey getirilmiş, yardımcılığına ise Kepenkçi Emin Ağa seçilmiştir.¹⁴⁸ Söz konusu bu kongrenin en büyük özelliği yerel iktidardan bölgesel birliğe geçiş olması ve iktidar yükselişi bakımından milat olmasıdır. Ahıska ve Nahçıvan'da kurulan hükümetlerle iletişime geçilmiş ve kaynaşmıştır. Artık vatan savunmasında birlikte hareket etme kararı alan yerel örgütler Milli Şura Hükümeti'nin şubeleri olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir.¹⁴⁹ Bölgedeki hükümetleşme süreci daha sonra yapılacak olan kongrelerle ilerleme kayıt etmiştir.

III. Ordu'nun Ahıska'dan Ardahan'a çekilmesini fırsat bilen Gürcü ve Ermeniler 4 Aralık 1918 tarihinde Ahıska, Batum ve Ahılkelek bölgesine saldırı hazırlıkları yapmışlardır. Ardahan'a çekilen III. Ordu Kumandanı Halit Bey'in başkanlığında 3-5 Ocak 1919 tarihinde 8 kişilik heyet toplanarak I. Ardahan Kongresini gerçekleştirmişlerdir.¹⁵⁰ Bu kongrede Mondros Ateşkes Antlaşması'nın şartları kabul edilmediği gibi Elviye-i Selase ve komşu şuralarla birlikte Anavatanın kurtarılması için teşkilatlanarak zafere kadar mücadeleye edileceğini vurgulamışlardır. Anlaşıldığı üzere, sadece Elviye-i Selase'nin değil, bütün vatanın kurtarılmasından bahsedilmiştir. Ayrıca en kısa zamanda Ardahan'da yeni bir kongre yapılması planlanmıştır.¹⁵¹

7-9 Ocak 1919 tarihinde yapılan II. Ardahan Kongresi ilki gibi Haşimoğlu Rasim Bey'in konağında yapılmıştır. İlk kongreye katılanlar dışında, Ahıska'dan Osman Server Atabek, Ahılkelek'ten Mehmet Ali ve Afzal, Çıldır'dan Dr. Esat (Oktay), Kars'tan Cihangiroğlu İbrahim Aydın ve kardeşi Hasan Han Beyler katılmıştır.¹⁵² Bu kongrede alınan en önemli karar ise şüphesiz Kars'ta Milli Şuralar temsilcilerini seçip göndererek, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkat-i Milliyesi'ni kurmak üzere Kars'ta büyük bir kongre yapılması kararı olmuştur.¹⁵³ Söz konusu delegelerden biri olan Osman Server Bey, Batum'a döndükten sonra General Walker ile 15 Ocak'ta görüşerek Elviye-i Selase bölgesinde, yerli halkın Milli Şura Hükümeti'ni kurarak iradeyi ele aldığını bildirmiştir.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Kırzioğlu, 1968: 958.

¹⁴⁹ Tanör, 1991: 427-428.

¹⁵⁰ Söz edilen heyete katılanlar; Dr. Hakkı Cenap, Dr. Abidin (Ağacıköğlu), Dr. Fuat Sabis, Filibeli Hilmi, (Baytar Kaymakamı) Arif, Ebuhindli Köseoğlu Cafer (Erçikan), Haşimoğlu Rasim Acar (Ardahan Kaymakamı). Gökdemir, 1998: 77-79.

¹⁵¹ Dayı, 2003: 97.

¹⁵² Ayrıca Oltu'dan Haşimoğlu/Tahirbeğzade Yusuf Ziya ve Şakiroğlu Ahmet, Mehmet Ramiz, Olur (tavusker) bölgesinden Haşimoğlu Rüstem (Acar), Kağızman'dan Ali Rıza (Ataman), Şüregel'den Akbabalı Hacıabbasoğlu Kerbalayı Mehmet Beylerde katılanlar arasındadır.

¹⁵³ Kırzioğlu, 1968: 961.

¹⁵⁴ Dayı, 2003: 98.

II. Ardahan Kongresi kararına bağlı kalınarak Büyük Kars Kongresi 17-18 Ocak 1919 tarihinde Kars Vali Konağı'nda toplanmıştır. Yapılan kongrede bütün sancak ve kaza milli şuraları birleştirilerek Kars'ta "Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi" kurulmuş ve hükümetin başına yine Cihangiroğlu Aydın Bey seçilmiştir.¹⁵⁵ 18 maddelik Teşkilatı Esasiye Kanunu kabul edilerek, bir devletin sahip olması gereken tüm organ ve şartlar mevcut duruma getirilmiştir. Ermenilerin ve Gürcülerin İngilizlerden aldıkları desteklerle Elviye-i Selase'yi ele geçirme planları yapması, şuraların tek çatı altında toplanmasına neden olmuştur.

1 Mart 1919 tarihinde Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Paramentosu'nun açılması üzerine Ahıska, Kars ve Nahçıvan'da istedikleri gibi hareket edemeyen İngilizlerin hükümete karşı tavrı değişmiştir. 12 maddelik nota veren İngilizler Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin adının kullanılmamasını istemişlerdir. Lakin bu istek hükümet tarafından kabul edilmeyip reddedilmiştir. 2 Nisan 1919'da Batum'da görüşen General Milne ve General Thomson, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin dağıtılmasına karar vermişlerdir. Ayrıca, Ahıska ve Ahılkelek'i Gürcülere, Nahçıvan ve Kars'ı da Ermenilere vermeyi planlanmışlardır. 12 Nisan 1919 tarihine gelindiğinde ise İngilizler Parlamento binasını basarak Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni dağıtmışlardır.¹⁵⁶

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti liderleri tutuklanarak önce Batum'a sonra İstanbul'a gönderilip, en son Malta'ya sürülmüşlerdir. Hemen bir bildiri yayınlayan General Thomson, "İngiliz askerleri Kafkasya'da asayışı sağlamak amacıyla buraya geldi. Kars Şurası, bütün halk için gerekli olan bu hizmet için yardıma çağrılmıştı. O, bunu yapmadı... Halk, İngiliz kumandanlığının her emrine uymak zorundadır. İngiliz kumandanlığı ahaliye önceki yerlerinde yer verip rahat yaşam sağlayacaktır. Her millete gözü gibi bakacaktır..."¹⁵⁷ cümlelerini kaleme almıştır. Ancak vaat edilen her şey söz de kalmıştır. Ahıska'dan Ardahan'a kadar olan bölgedeki Türk-İslam ahalinin elindeki silahların toplanması üzerine ise Gürcüler 19 Nisan 1919 tarihinde saldırıya başlamışlardır. Osman Server Bey kumandasındaki Türk-İslam ahali saldırılara karşı koymaya çalışmış fakat 20 Nisan'da geri çekilmişlerdir. Böylece Gürcüler, İngilizlerin yardımıyla Ahıska-Ahılkelek bölgesini işgal etmişlerdir.¹⁵⁸

İşgalden sonra Gürcistan Devlet Başkanı Jordaniya, ülke içinde yaşayan azınlıklarında Gürcülerin sahip olduğu tüm haklara sahip olacaklarını vaat etmiştir. Hatta Gürcüce bilmeyen

¹⁵⁵ Kırzioğlu, 1968: 961.

¹⁵⁶ Arslan, 1997: 109-110.

¹⁵⁷ Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti liderleri "Prencess Ena" adlı gemiyle Malta'ya sürülmüşlerdir. İngilizler tüm liderleri tutuklamayı başaramamıştır. Tutuklananlar ise (Adalet Bakanı) Aziz Cihangiroğlu, Pavlo Jamusev, (Savunma Bakanı) Hasan Han Cihangiroğlu, Mehmet Alibeyzade, (Hükümet Başkanı) İbrahim Cihangiroğlu, Musa Salahov, (Gıda Bakanı) Yusuf Yusufuğlu, Tauchitgin Memlejeff, Radjinski Matroni, Vafiades Stefani, Muhlis Mehmetoğlu'dur. Şimşir, 1985: 111.

¹⁵⁸ Ali Arslan, a.g.m, s.110.

milletvekillerinin parlamentoda kendi dilleriyle konuşabileceklerini de eklemiştir. Söz konusu vaatler sadece sözden ibaret olarak yerini almıştır.¹⁵⁹ İngilizlerden sonra bölgenin Gürcülerin eline geçmesi şüphesiz bölge halkını da mutlu etmemiştir. Söz konusu durum karşısında Gürcü Hükümeti, Hariciye Vekâleti'nce protesto edilmiştir.

1.6. Moskova Antlaşması

1.6.1. Birinci Moskova Görüşmeleri

25 Şubat 1921 tarihine gelindiğinde Gürcistan Bolşeviklerin idaresine geçmiştir. Hatta Menşevik Gürcü hükümeti başkenti terk ederek Batum'a sığınmıştır. Moskova Antlaşmasına gelinecek olursa Türkler ile Bolşeviklerin iki kez müzakere yaptığı bilinmektedir. Türk-Sovyet ilişkilerin temeli ise 26 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e ithafen kaleme aldığı mektup ile başlamaktadır.¹⁶⁰ Söz konusu mektupta Mustafa Kemal emperyalist devletlere karşın Sovyetler ile birlikte hareket etmeye hazır olduklarını belirtmiştir. Sovyetlerin Gürcistan'da bulunan İngilizler üzerine harekât düzenlenmesini desteklerken Türk kuvvetlerinin de Ermeniler üzerine yürüyeceğini belirtmiştir. Askeri ve ekonomik olarak da yardım talebinde bulunulmuştur. Mustafa Kemal'in Sovyetlerle birlikte hareket etmek istemesi yadırganamaz çünkü emperyalist güçler Anadolu'yu aralarında paylaştıran Sevr'i İstanbul Hükümeti'ne dayatıyordu. Bu yüzden kendine dost arayan yeni Türkiye kendisi gibi temelleri yeni atılmış olan Sovyet Rusya'ya bu teklifte bulunuyordu. Sovyetlerden cevap beklemeden Dışişleri Bakanı Bekir Sami, Yusuf Kemal Tengirşek ve Lazistan Mebusu Osman Bey Sovyet Rusya'ya gönderilmiştir.¹⁶¹

3 Haziran 1920'de Sovyet Dışişleri Komiseri Giorgiy Çiçerin, Mustafa Kemal Paşa'nın mektubuna cevap vermiştir. 15 Haziran'da Ankara'ya ulaşan mektupta pek iç açıcı şeyler yazdığı ise görünmemektedir. Çiçerin kaleme aldığı mektupta Ermenilerin topraklarına dönmesini; Ermeni ve Kürtlerin bulunduğu bölgelerde, ayrıca Lazistan ve Batum'da halk oylaması yapılmasını belirtmiştir. Sovyet Rusya'dan gelecek yardımı da bu şartlara tabii tuttuğu görülmektedir.¹⁶²

Mustafa Kemal 20 Haziran'da Sovyet Dışişleri Komiserliği'ne cevap olarak gönderdiği mektupta Sovyet Rusya tarafından kaleme alınan mektuptan memnun olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Ermenistan ve Acemistan sınırlarını belirlemede konusunda kendileriyle memnuniyetle birlikte hareket edileceğinin de altını çizmiştir. Lakin komşu devletlerin Türk olan arazileri tahrip edip Türk-İslam ahaliyi Batılı emperyalist devletler gibi mezalim

¹⁵⁹ Yunus Zeyrek, Ahıska Bölgesi ve Ahıska... s.39.

¹⁶⁰ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1991: 318.

¹⁶¹ Gürün, 2010: 35.

¹⁶² Arslan Askeroğlu, 2015: 3.

uyguladığına, askeri bir harekât yapmayı planlamakta olduğuna dikkat çekmiştir. Planlanan askeri hareketin Sovyet Rusya'dan alınan mektup üzerine ertelemiş olduğunu, ayrıca özellikle Ermenilerin yapmış olduğu mezalimleri durdurmalarını, bu konuda arabuluculuk rolünü üstlenmelerini Sovyet Dışişleri Komiserinden istemiştir.¹⁶³

Anlaşıldığı üzere, Mustafa Kemal mektubunda Sovyet Rusya'da meydana gelen sınıf mücadelesine değinmeyip Millî Mücadele'ye fayda sağlayacağı kanaatinde olduğundan askeri ve ekonomik olarak yardım istemektedir.

17 Ağustos 1920 tarihine gelindiğinde Türk-Sovyet yetkililer Moskova'da bir araya gelerek görüşmeye başladı. Böylece Ankara Hükümeti ve Sovyet Rusya resmi olarak siyasi münasebette bulunmuş oluyorlardı. Temelleri yeni atılmış olan ülkenin temsilcilerinin tek düşüncesi Misak-ı Milli'den ödün vermemektir. Çiçerin ve Türk heyeti 24 Ağustos'ta görüşebilme imkânı bulmuşlardır. Moskova'daki görüşmeler esnasında üzerinde durulan en önemli konulardan biri Ermenilerce kapatılan yollardır. 24 Ağustos 1920 tarihinde cereyan eden olayı Yusuf Kemal Bey hatıraların da şu şekilde anlatır:

“... Gazetelerde yayınlanan bir antlaşmayı bize tercüme etti. Bu antlaşma Federalci Cumhuriyetlerle Taşnak Ermeni hükümeti arasında yapılmıştı. Antlaşma içinde bizim açılmasını istediğimiz Tiflis yolunun bizim için büsbütün kapanmış olduğunu, işin yalnız bununla kalmayıp o zamana kadar az çok açık olan Şahtahtı yolunun da tamamıyla Ermenilerin eline geçmiş olduğunu öğrendik. Çiçerin'e bu nasıl olur, biz buraya geldiğimiz günden beri yolun açılması için çalıştığımız halde böyle bir antlaşmayı nasıl yaptıklarını sorduk? Kafkasya'daki mümessillerimiz yapmış cevabını verdi. Yolu açın dedik. Yapamayız dedi.¹⁶⁴”

Çiçerin'den sonra Türk Heyeti Lenin ile de bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Lenin yapılan antlaşmanın hata olduğunu düzeltmeye çalışacaklarını dile getirmiştir. Hatta biz düzeltemezsek siz düzeltirsiniz dediğini yazmaktadır. Lakin anlaşmazlık sadece bununla sınırlı kalmamıştır. Çiçerin ve Bekir Sami Bey'in arasında geçen bir konuşmadan anlaşıldığı üzere Çiçerin parafe edilen Misak-i Milli ile ilgili olan 1. maddeyi değiştirmek istiyordu.

Madde ise şöyle idi; Büyük Millet Meclisi'nin kabul etmediği hiçbir barış antlaşmasının Sovyet Rusya tarafından da kabul edilmemesi ve Büyük Millet Meclisi vekilleri tarafından dünyaya ilan edilen Misak-ı Milli kararlarını kapsayan sınırların vatan olduğu idi. Çiçerin bu maddenin sınır ırkına göre düzeltilmesini istemekle kalmayarak Doğu vilayetlerinden Van ve Bitlis'in Ermenistan'a verilmesini talep etmiştir. Bekir Sami bu talebe şu şekilde cevap vermiştir. Bir buçuk yıldır ülke topraklarını Ermeniler ve Yunanlılara

¹⁶³ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1991: 353.

¹⁶⁴ Tengirşek, 1981: 156.

vermemek için savaştıklarını dost olarak gördükleri Sovyet Rusya'nın da İtilaf Devletleri gibi davrandığını dile getirerek haklı sitemini etmiştir.¹⁶⁵

Ali Fuat Cebesoy, Sovyetler tarafından Brest-Litovsk Antlaşması'nın sonucu oluşturulan Doğu sınırlarımızın tekrardan gözden geçirilmesini istendiği bu isteğin ise Çarlık Rusya hükümetinin emperyalist düşüncesinden farksız olduğunu vurgulamıştır. Hâlbuki Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalayan ve bu antlaşmanın çizdiği sınırları kabul eden Rus inkılabını yaratanlar olduğunu dile getirmiştir. Sovyetlerin tek amacının Türk topraklarında suni bir devlet yaratarak yüzyıllardan beri tek politikaları olan sıcak denizlere inmekti. Bu politikayı Bolşevik İhtilali'nin bile değiştiremediği ortadadır.¹⁶⁶

Anlaşıldığı üzere, Sovyet Rusya'da Ermenilerin hamiliğini bu dönemde de üstlenmekten geri durmamıştır. Ermenilere toprak verilmek istenmesi ise görüşmeleri askıya almaya sebep olmuştur. Ermeniler ise mezalimlerine devam ederek Türk-İslam ahaliye çektirmeye devam etmiştir. Ermeniler üzerine harekât yapmak için sabırsızlanan Kazım Karabekir bu kez haklı davasından geri durmayacaktır.

1.6.2. Doğu Harekâtı

Sivas Kongresi'nde milli sınırlar içinde olduğu vurgulanan Elviya-ı Selase'nin kurtarılması için büyük çabalar sarf edilmiştir. Milli Mücadele döneminde Ankara Hükümeti'nin Batum ve çevresine ilgisiz kaldığı söylenemez. Anadolu'da başlayan kurtuluş mücadelesi esnasında bile Ankara Hükümeti tarafından Kafkasya'daki olaylar takip edilmiştir. Sovyet Rusya, iç ve dış savaşlar devam ederken Kafkasya üzerine bir müdahale yapmayı göze alamamıştır. Lakin Türk kuvvetlerinin Ermeniler üzerine yürümesini de kabul etmeyip mevcut durumu korumaya çalışmıştır. Çünkü Türk kuvvetlerinin yapacağı bir harekâtla sadece Elviye-i Selase değil Ermenistan'ın bir kısmının da Türklerin eline geçmesinden çekinmişlerdir.¹⁶⁷

Kafkaslarda gelişen önemli olaylardan biri de Sovyet Rusya ve Ermenilerin antlaşma imzalamasıdır. Antlaşmaya bakıldığında Ermeniler için ne denli önem taşıdığı fark edilmektedir. Türk toprağı olan Nahçıvan, Şahtahtı- Erivan-Culfa demiryolu Ermenilere verilmiştir.¹⁶⁸ Sovyet Rusya geçmişte olduğu gibi yine Ermenilerin hamiliğine soyunmuştur. Sovyetlerin desteğini iliklerine kadar hisseden Ermeniler bölgede mezalimlere devam edeceklerdir. Ermenilerin yapmış oldukları mezalimlere son vermekten başka çare kalmamıştır. Bu durumu Sovyet Rusya da anlamıştır.

¹⁶⁵ Tengirşek, 1981: 157-162.

¹⁶⁶ Cebesoy, 2002: 72.

¹⁶⁷ Gürün, 2010: 56.

¹⁶⁸ Bayur, 1995: 65-66.

Kazım Karabekir, Ermenilerin yapmış oldukları mezalimlere son vermek üzerine harekât yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ermenilerin Bolşevik Rusya tarafından desteklendiğinin de altını çizmektedir. "... Ermenistan'a yapılacak bir taarruz Gümrü (Aleksandropol) bölgesine gelince Ermenistan da Bolşevik zümresine katılması gayet tabii olacak ve Elviya-i Selase'yi artık ebedi kaybedeceğiz. Ermenilerin bugün kazanmadıkları gayelerini Bolşevik perdesi altında kazanmaya çalışacaklarından fena bir vaziyete de düşebileceğiz. Bolşeviklere ilk teklif ve tenkitler neticesi 10 gün kaybettik. Bu sefer de şu mütalaalar ile sonucun zararını düşünerek hareket yetkisi istiyorum..."¹⁶⁹

Bolşeviklerle görüşmelerden ötürü sürekli ertelenmek zorunda kalan harekâtın başlatılması kaçınılmaz bir gerçektir. Ermeniler üzerine yapılması planlanan harekât için hazırlıklar başlamıştır. Kazım Karabekir anılarında 20 Eylül 1920 tarihinde Mustafa Kemal'in Ermeniler üzerine yapılması planlanan harekâta müsaade ettiğini yazmıştır.¹⁷⁰

Mustafa Kemal Nutuk'ta bu duruma şu şekilde değinmiştir:

"... Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan beri Ermeniler gerek Ermenistan içinde, gerek sınıra yakın yerlerde Türkleri toptan öldürmekten vazgeçmiyorlardı. 1920 yılı son sabahında Ermenilerin yaptığı kötülükler dayanılmaz kerteğe geldi. Ermeniler üzerine yürümeye karar verdik. 9 Haziran 1920'de Doğu bölgesinde geçici seferberlik ilan ettik. On beşinci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya Doğu Cephesi Komutanı yaptık. 1920 Haziran'ında Ermeniler, Oltu'da kurulan yöresel Türk Hükümeti üzerine yürüyerek bölgeyi ele geçirdiler. Dışişleri Bakanlığımızca Ermenilere 7 Temmuz 1920'de kesin süreli bir nota verildi. Ermeniler saldırıdan vazgeçemediler. Sonunda seferberlikten üç buçuk, dört ay kadar sonra Kötek, Bardız bölgelerinde toplanan kuvvetlerimize Ermenilerin saldırısı ile savaşa başlandı..."¹⁷¹

Atatürk'ün sözlerine bakıldığında Ermenilere karşı ne kadar sabırlı davranıldığı ortadadır. Türkiye'nin meselesi haline gelen Ermeniler sadece toprak talep etmekle kalmamış, Kars ve Ardahan'ı da işgal etmiştir. Anlaşıldığı üzere bıçak kemiğe dayanmıştır. İşgal ettikleri toprakları kan gölüne çeviren Ermenilere karşı taarruza geçilmesi tartışmasız kesinlik kazanmıştır.

30 Ekim 1920 tarihinde Türk kuvvetleri karşı taarruza geçerek Kars'ı işgal etmiştir.¹⁷² Türk kuvvetleri 7 Ekim 1920'de Gümrü'ye kadar ilerlemiş ve Ermenilere bir ultimatoma göndermiştir. Türkiye'nin ultimatomeni kabul etmek zorunda kalan Ermeniler ile 2 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.¹⁷³

Antlaşmanın özeti Ermenistan yeni Türk-Ermeni sınırını kabul etmişlerdir. İtilaf Devletleri'nce Türklere imzalanması için öne sürülen Sevr Antlaşmasını da reddetmişlerdir.

¹⁶⁹ Karabekir, 1996: 1501.

¹⁷⁰ Karabekir 1995: 1861

¹⁷¹ Atatürk, Söylev: 1997: 242.

¹⁷² Türklerin taarruzları karşısında savunmasız kalan Ermeni Hükümeti, ABD, İngiltere ve Fransa'dan yardım talep etmiştir. Lakin Türkiye ile kendilerini savaşa kıskırtan İtilaf devletler bu talebi reddetmişlerdir.

¹⁷³ Aralov, 2010: 35.

Türkiye açısından önemli olan bu antlaşma ne yazık ki Bolşeviklerin Ermenistan yönetimini ele geçirmesiyle askıda kalmıştır. Daha sonra Bolşevikler Gümrü Antlaşmasını tanımadıklarını açıklamışlardır.¹⁷⁴

Doğu'da Ermenilerin hezimete uğramasından sonra İngilizlerin yardımı ile Gürcülerin işgal ettiği Ardahan ve Artvin'in boşaltılması gerektiği Ankara Hükümeti tarafından Gürcü Hükümetine bildirilmiştir. Bakıldığında Türk kuvvetleri Kafkasya'da askeri başarılar elde etmiştir. Ne yazık ki bu başarılar kalıcı olmamakla birlikte hep baltalanmıştır. Bu duruma rağmen Misak-i Milli'den taviz verilmemek için çok uğraşmış çok çaba sarf edilmiştir. Emperyalist kuvvetler karşında Misak-ı Milli sonuna kadar savunulmuştur.

1.6.3. Moskova Antlaşması'nın İmzalanması

Sovyet Rusya ile yapılan ilk görüşmeden Türk heyeti umduğunu bulamamıştır. Ermenilere toprak verilmesini isteyen Sovyet Rusya'nın fikrini değiştirmesinde etkili olan iki önemli olay olmuştur. İlki Kazım Karabekir ve komutasındaki kuvvetlerin Ermenileri mağlup ederek Gümrü Antlaşması'nı imzalaması diğeri ise görüşmeler esnasında Lehistan karşında tutunamayan Bolşeviklerin savaşı kaybetmesi olmuştur.¹⁷⁵ Meydana gelen bu iki olay ibreyi Ankara Hükümeti lehine çevirmiştir. Antlaşma teklifini bu kez Bolşevikler yapmıştır.

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir, Medivani ile yaptığı görüşmede Sovyetlerin Ankara Hükümeti'yle siyasi ve askeri antlaşma yapmak istediğini belirten bir şifre göndermiştir.¹⁷⁶ Yusuf Kemal Tengirşek, Rıza Nur ve Ali Fuat Cebesoy Sovyet Rusya ile müzakere yapmak üzere Rusya'ya doğru yola çıkmışlardır. Bu sırada Gürcistan'da başka bir olay da cereyan etmiştir. Türkiye, sınır komşusu olan Gürcistan ile ilişkilerine önem vermiştir. Türkiye bu yüzden özel bir siyaset benimsemiştir. Bu siyasetin amacı; Batum'u almak, sınır sorununu çözmek, Türk-Ermeni çatışmasında Gürcistan'ı tarafsız bırakmak ve Sovyetlerin Anadolu'ya sızmasını önlemektir. Türklere güvenmeyen hatta Türk kuvvetlerinin Batum'a saldıracağını düşünen Gürcistan, Türkiye ile antlaşmaya varması gerektiğinin farkında idi. Çünkü Gürcistan nüfusunun büyük bir bölümünü Türk-İslam ahali oluşturuyordu. Türkiye, Tiflis'e diplomatik bir heyet göndermişlerdir. 13 Kasım 1920 tarihinde Tiflis'e ulaşan heyetin başkanı Albay Kazım, aynı gün Gürcistan basınına verdiği demeçte, Türk Hükümeti'nin bağımsız bir devlet olarak tanıdığı Gürcistan'a karşı dostça duygularından bahsetmiştir. Gürcistan ve Türkiye'nin ortak çıkarlarının olduğu ve sorunların da antlaşma yoluyla çözümleneceğini belirtmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Hale,2003: 42.

¹⁷⁵ Cebesoy, 2002: 87.

¹⁷⁶ Tengirşek, 1981: 190.

¹⁷⁷ Özgiray, 2003: 164.

Gürcistan isimli dönemin gazetesinde “Biz ve Osmanlı” manşetiyle bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda; “Biz Ankara Hükümeti temsilcisinin Gürcistan hakkındaki görüşlerini memnuniyetle kabul ediyoruz. Mustafa Kemal Paşa adına gelen Kazım Bey in dedikleri çok önemlidir. Ankara bizimle içtenlikle konuşuyor ve tabi ki, bu dostane niyetlere biz de samimiyetle cevap vermeliyiz. Kazım Bey Gürcistan’ın ne kadar zor şartlarda devlet olarak kurulmasına başladığını iyi biliyor. Biz Ankara Hükümeti tarafından verilen teminatlara inanıyoruz. Mustafa Kemal Paşa’nın bize uzattığı eli asla havada kalmaz. Türkiye’de Mustafa Kemal Paşa Hükümetin önemi her gün artıyor. Bu iş dikkate değer bir iştir” denilmekteydi.¹⁷⁸

Türk Gürcü anlaşmazlıklarının ana kaynağı şüphesiz ki Batum idi. Türkiye, 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Antlaşması’nın gereğince Batum’un kendilerine verilmesini isterken Gürcüler buna karşı çıkmakta idi. 23 Kasım 1920’de sekiz üyeden oluşan heyet Gürcistan Millet Meclisi Asbaşkanı Simeon Medivani başkanlığında Ankara’ya gelmiştir. 8 Şubat 1921 tarihinde Medivani Türkiye’ye atanan ilk elçi olarak Ankara’da Mustafa Kemal’e itimatnamesini sunmuştur.¹⁷⁹

16 Şubat 1921 tarihinde Bolşevikler Gürcistan üzerine harekât düzenlemişlerdir. Bu harekât karşısında Ankara Hükümetini tanımayan Gürcü Hükümeti Ankara’ya bir heyet göndermiştir. Ahmet Muhtar Paşa, Gürcü hükümeti ile söz konusu olan bir barışın ancak Misak-ı Milli sınırlarının tanınmasıyla olacağını belirtmiştir. Gürcü Hükümeti, Ardahan ve Batum’a bağlı olan Artvin’i boşaltmayı kabul ederken Batum’u vermeye yanaşmamışlardır. Mecliste yapılan görüşmeler sonunda Batum’da halk oylaması yapılması kararı alınmıştır. Ardahan ve Artvin’in Gürcü Hükümeti tarafından boşaltılacağı Çiçerin’e bir telgraf ile bildirilmiştir. Fakat Gürcü kuvvetleri Bolşevik kuvvetlerine daha fazla dayanamamıştır. Bunun üzerine Kazım Karabekir komutasındaki kuvvetler 9 Mart’ta Ahıska’yı 11 Mart’ta Batum’u, 14 Martta da Ahılkelek’i ele geçirmiştir.¹⁸⁰

Moskova görüşmeleri esnasında bu olaylar meydana gelmiştir. 18 Şubat 1921 tarihinde Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki Türk Heyeti Sovyet Rusya’ya varmıştır. Yusuf Kemal hatıratında akşama doğru Ali Fuat Cebesoy, Müşavir Saffet ve Seyfi Bey ile Sovyet Dışişlerine gittiğinden bahseder. Çiçerin ve Karahan ile görüştiklerini hatta Çiçerin’in neden geldiniz diye soru yönelttiğini yazmaktadır. Yusuf Kemal Bey ise neden çağırıldığınız şeklinde cevap vermiştir.¹⁸¹ Ali Fuat Bey anılarında bu konuyu şu şekilde yazmaktadır: Sovyet Rus temsilcilerine Sovyet hükümetinin askeri ve siyasi antlaşma teklifi üzerine geldiklerini söyleyerek Medivani tarafından Ankara hükümetine yazılan mektubu kendilerine

¹⁷⁸ Kavrelişvili, 2010: 94.

¹⁷⁹ Özgiray, 2003: 164.

¹⁸⁰ Gürün, 2010: 66-67.

¹⁸¹ Tengirşek, 1981: 204.

göstermişlerdir. Bolşeviklerin İngilizler ile ticaret antlaşması yapacaklarını ve ittifak yapmak gibi bir düşüncelerinin olmadığını belirtmişlerdir. Söz konusu mektupta ise sadece siyasi mutabakattan bahsedildiğini söylemişlerdir.¹⁸²

Rıza Nur, Çiçerin ile ilk görüşmelerinde Türk heyetine sert davranıldığını vurgulamıştır. Çiçerin, Ermenilerle yapılan Gümrü Antlaşması'nın feshedilmesini istemiş hatta 1914 yılı sınırına çekinilmesini istemiştir. Bu isteklerin yerine getirilmesinden sonra antlaşma yapabileceklerini belirtmiştir.¹⁸³ Çiçerin'in yıkıcı bir rol üstlendiğinden bu görüşme de tıkanma duruma gelmiştir. Bu yüzden Türk heyeti Stalin ile görüşme talebinde bulunmuştur. Stalin, 23 Şubat 1921 tarihinde Türk heyeti ile görüşmüştür.¹⁸⁴ Görüşmelerin zor ve çetin geçtiği aşikârdır. Fakat Türk temsilcileri bu konunun da üstesinden gelmiştir.

26 Şubat 1921'de Türk Heyeti ve Sovyet Rusya arasında görüşmelere başlanmıştır. Stalin ile bir kez daha görüşen Türk Heyeti 9 Mart'ta anlaşamadığı tüm konuları çözüme kavuşturmuşlardır. 16 Mart 1921'de tarihimize Moskova Antlaşması olarak geçen 16 madde ve 1 ekten oluşan antlaşma imzalanmıştır.¹⁸⁵

Moskova Antlaşması;

1. Tarafeyni müteakideyn her biri tarafından birine tahmil olunmak istenilen muahede-i sulhiye veya diğer bir beyneddüvel senedi tanımadığı esas olarak kabul eder. Rusya Şuraları Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti elyevm Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmekte olan Türkiye Hükümeti Milliyesi canibinden tanınmamış Türkiye'ye ait hiçbir beneddüvel senedi tanımamayı kabul eder. İşbu muahdede mezkür (Türkiye) tabiriyle 28 Kânunusani 1336 (1920)de İstanbul'da münakit Meclisi mebusan tarafından tanzim ve bilcümle devletlerle matbuata tabliğ olunan Misakı Millinin ihtiva ettiği arazi kastedilmiştir. Türkiye'nin şimali şarki hududu Bahrisiyah sahilinde kâin (sarp) karyesinden başlayarak "Hedis meta" dağı- "Şavşat" dağının hattı taksimi meyahı- "Kani" dağından geçen oradan daima Ardahan ve Kars sancaklarının hududu idareyei şimaliyesini-Arpa çayı ve Aras talveğini takip ederek aşağı kara su munsabına vasıl olan hat ile tayin olunmuştur.
2. Evvela: iş bu maddede tahsis ve tayin olunan mahal ahalisi her cemaatin dini ve harsi hukukunu temin ve mahalli mezkureye ahalinin arzularına muvafık bir usulü

¹⁸² Cebesoy, 2002: 141.

¹⁸³ Nur, 1967: 765.

¹⁸⁴ Stalin de ittifak antlaşması yapamayacaklarını yalnız kardeşlik antlaşması imzalanabileceğini belirtmiştir. Ermeniler ile olan meseleyi de Türklerin çözmesini daha sonra kendilerine haber vermelerini istemiştir. Ali Fuat Sovyet Rusya'yı Çarlığın bir mirası olarak nitelemiştir. Cebesoy, 2002: 143.

¹⁸⁵ Gürün, 2010: 68; Cebesoy, 2002: 153-154.

tasarrufu arazi idhaline imkân bahşedecek vasi bir muhtariyeti idariyeye nail olmak. Saniyen: Batum limanı tarikiyle Türkiye'ye giden veya gelen bilcümle mevat ile eşyayı tüccariyenin gümrük resmine tabi tutulmayarak bila müşkülât ve mevani rüsum ve tekâliften muaf olarak serbest bir surette imrarı hakkı, her nevi masarifi hususiyeden müstesna olarak Batum limanından istifade hakkıyla birlikte Türkiye'ye temin edilmek şartlarıyla iş bu muahedenin birinci maddesinde gösterilem hududun şimalinde bulunan ve Batum livasına ait olan arazi ile Batum liman ve şehri üzerlerindeki hakkı metbuiyeti Gürcistan'a terke razı gösterir.¹⁸⁶

Birinci maddeden de anlaşıldığı üzere Sovyet Rusya, Misakı Milli sınırlarımızı tanımış ve zorla dayatılmak istenen Sevr Antlaşması'nı reddetmiştir. Bu madde ile günümüzdeki Türk-Rus sınırları belirlenmiştir. İkinci maddede ise Türkiye Batum şehrinden vazgeçerek Gürcistan'a bırakmıştır. 1878 Berlin Antlaşması'yla Kars, Ardahan ve Batum Ruslara verilmek zorunda kalınmıştı. Ancak 1918 yılında imzalanan Brest-Livosk Antlaşması'yla tekrar Türkiye'ye geri verilmiş hatta bu Sovyet Rusya tarafından da kabul görülmüştür. 1921 tarihinde imzalanan antlaşma ile tekrar elden çıkan Batum bu kez Gürcistan'a verilmiştir. Misakı Milli'den de ödün verilmiştir.¹⁸⁷

20 Temmuz 1921 tarihinde Sovyet Rusya ve 21 Temmuz 1921'de de TBMM tarafından Moskova Antlaşması onaylanmıştır. Ancak oylama yapılmadan önce Batum Mebusları Ali Rıza, Ahmet Fevzi, M. Edip ve Ahmet Nurettin TBMM'ne bir önergede bulunmuşlardır. 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması'nı onaylamaması gerektiğini savunmuşlardır.¹⁸⁸

22 Eylül 1921'de taraflar onaylama belgelerini Kars'ta takdim etmiştir. Daha sonra Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleri ile Ankara Hükümeti arasında 13 Ekim 1921 tarihinde Kars Antlaşması imzalanmıştır.¹⁸⁹ Bütün çabalara rağmen Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in Gürcistan'a bırakılmıştır. Misakı Milli'den verilen taviz söz konusu olan bölgede yaşayan Türk-İslam ahalinin sınır dışında kalması anlamına gelmekteydi. Sovyet Rusya Misakı Milli'den taviz alabilmiş ancak verilen bu taviz Batum ve çevresinde yaşayan Türk-İslam ahali için zor şartlar doğurmuştur. Sadece Türk-İslam ahalinin sınır dışında kalması olumsuz sonuç yaratmamıştır. Aynı zamanda stratejik ve ekonomik yönden son derece önemli olan Batum Gürcistan'a bırakılmıştır.

¹⁸⁶ Yavuz, 1992: 19-21.

¹⁸⁷ Soysal, 2000: 29.

¹⁸⁸ Çetin, 2017: 59.

¹⁸⁹ Arslan Askeroğlu, 2015: 6.

İKİNCİ BÖLÜM

GÖÇ İLE İLGİLİ KURUMLAR, YASALAR VE MEVZUATLAR

2.1. Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Kurulması

19. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu çok yoğun göçmen akınına maruz kalmıştır. Kaybedilen topraklarda yaşayan Türk-İslam ahali çareyi Anadolu'ya göç etmekte bulmuştur. Göçmenlerin Anadolu'ya gelmesiyle birlikte iskân sorunu ortaya çıkmıştır. Başlangıçta Osmanlı Devlet teşkilatında göçmenlerin iâşe ve iskânları ile ilgilenecek kurum da yoktur. Bu sebeple gelenlerin sorunları da hususi komisyonlar tarafından giderilmeye çalışılmıştır. İstanbul'a gelen göçmenler ise belirli bir teşkilat olmadığı için taşraya toplu olarak sevk edilmekte idi. Taşra'ya sevk edilen göçmenlerle ise vali, kaymakam gibi mülki amirler ilgilenmiştir. Ancak bu uygulama esnasında mülki amirlerin yoğun görevleri olduğundan göçmenlerin sorunlarıyla ilgilenmekte yetersiz kalıyorlardı. 1912 yılında patlak veren Balkan Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti yine göçmen akınıyla başbaşa kalmıştır. Yoğun göç dalgalarının İstanbul'a aktığı bu dönemde 1913 yılında Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti kurulmuştur.¹⁹⁰

O yıllarda yürürlükte olan ve 18 maddeden oluşan Dâhiliye Nizamnamesine göre Dâhiliye Nezareti, Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin de içinde bulunduğu on bir ayrı müdürlükten oluşmakta idi. Nizamnamenin 8. ve 18. Maddeleri Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti ile ilgilidir. 8. Maddeye göre Müdüriyetin aşiretlerin ihtiyaç ve adetlerini araştırmak, durumlarını tetkik etmek, yerleşik düzene geçmelerine yardımcı olmak gibi görevleri vardır. Ayrıca Müdüriyet göçmenler hususunda ise ülkeye gelecek olan göçmenlerin sevk, iâşe ve iskânlarına dair çalışmaları yapmakla sorumlu ve yetkili kılınmıştır. 18. Maddede ise Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olan Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti bünyesinde görev alan personel ve maaşlarına yer verilmiştir. Nizamnameye göre müdüriyet; bir müdür, iki müdür yardımcısı, iki tane mümeyyiz, üç tane birinci sınıf halife, iki tane ikinci sınıf halife, üç tane üçüncü sınıf halife ve üç tane sevk memurundan oluşmaktaydı.¹⁹¹

---

¹⁹⁰ Efiloğlu, 2011: 112.

¹⁹¹ Erdem, 2014: 153.

Tablo 2.1. Aşair ve Muhâcirin Müdüriyeti'nin 1913 yılındaki Görev Dağılımı, Çalışan Sayısı ve Maaşlar.

Görevi	Maaş (Kuruş)	Görevli Sayısı
Müdür	5000	
1. Müdür Yardımcısı	3000	
2. Müdür Yardımcısı	2000	
Mümeyyiz	3000	2
1. Sınıf Halife	3000	3
2. Sınıf Halife	1800	2
3. Sınıf Halife	1600	3
Sevk Memuru	1500	3
Toplam	20.900	13

Kaynak: Erdem,2014: 153.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin 1913 yılındaki kadrosu sınırlı ve yetersizdir. İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, 13 Mart 1916 yılında yeniden yapılandırılarak Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiliği'ne dönüştürülmüştür.¹⁹² Suad Bey'in bir kaç gün müdüriyete vekâlet ettiği anlaşılmaktadır. 15 Mart 1916 tarihine ait belgeye göre Dâhiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin İdaresi Müdür-i Umumiliğine İskân-ı Aşair ve Muhacirin İdaresi Müdürü Şükrü Bey'in tayin edildiği anlaşılmaktadır.¹⁹³ Bir başka ifade ile Şükrü Bey ilk genel müdür olarak atanan kişi olmuştur. Ancak bu genel müdürlük görev süreci çok uzun süreli olmamıştır. 8 Şubat 1917 tarihinde genel müdürlüğe Hamdi Bey atanmış ve Osmanlı Devleti yıkılana kadar da görevini sürdürmüştür.¹⁹⁴

¹⁹² Efiloğlu, 2011: 113.

¹⁹³ BOA, DUİT, 39\97.

¹⁹⁴ BOA, DUİT, 39\108.

2.1.1. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin Teşkilat Yapısı

12 Mart 1916 tarihli teşkilatlanma yasasına göre genel müdür doğrudan Dâhiliye Nezareti tarafından atanmakta idi. Genel müdür yardımcısı, şube müdürleri, müfettişler ve taşra müdürleri genel müdürün önerisi, nezaretin onayı ve Padişahın iradesiyle tayin olunacaktı. Şube müdür yardımcıları, merkez çalışanları, diğer görevliler ve taşra memurları merkez idare müdürlerinden oluşacak encümen-i mahsus tarafından seçilecek ve genel müdür tarafından tayin olunacaklardı. Genel müdür Dâhiliye Nazırı adına işleri yürütmekle yetkili kılınmıştı. Kanuna göre Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'nin üst yönetiminde bir genel müdür ve bir genel müdür yardımcısı bulunuyordu. Genel Müdürlüğün bünyesinde iskân, heyet-i teftişîye, heyet-i fenniye, aşair, sevkîyat, ihşaiyat ve memurin, muhasebe ve evrak şubeleri vardı. Taşra teşkilatında ise aşair ve muhacirin müdürü, memurları ve diğer görevliler çalışıyorlardı.¹⁹⁵

Şubelerin kadroları da sınırlı tutulmuştu. Mesela, İskân Şubesi'nde bir müdür, iki müdür yardımcısı ve altı kâtip; Evrak Şubesi'nde bir müdür, bir dosya memuru ve beş kâtip; Heyet-i Teftişîye'de dört müfettiş ve üç kâtip kadrosu bulunmaktaydı.

Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin taşradaki teşkilat kadroları ise derecelere ayrılarak birinci ve ikinci kısım şeklinde sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılmış kadrolar şu şekildeydi:

Vilayet Birinci Sınıf Müdürlüğü: Bir müdür, bir hesap memuru, üç kâtip, bir sevk memuru, bir ziraat memuru, bir iskân memuru,

İkinci Sınıf Müdüriyet: Bir müdür, bir hesap memuru, iki kâtip, bir ziraat memuru, bir iskân memuru,

Birinci Sınıf Memuriyetler: Bir memur, bir hesap memuru, bir kâtip, bir sevk memuru, bir ziraat memuru,

İkinci Sınıf Memuriyetler: Bir memur, bir ziraat memuru, bir sevk memuru idi.¹⁹⁶

Merkez teşkilatında 1917-1918 yıllarında yeniden bir düzenlenmeye gidilmiştir. Üst yönetim kadrosu geçmişte olduğu gibi bir genel müdür ve bir genel müdür yardımcısı olarak aynen devam ettirilmiştir. Yapılan değişiklikler sonucunda teşkilatın yapısı şu şekilde oluşmuştur:¹⁹⁷

İskân Şubesi: Bir müdür, bir muavenet muavini, bir tabiiyet ve muafiyet muavini,

Sevkîyat Şubesi: Bir müdür, bir muavin, üç sevkîyat-ı hariciye memuru,

¹⁹⁵ Efiloğlu, 2011: 113.

¹⁹⁶ Erdem, 2014: 158.

¹⁹⁷ Erdem, 2014: 158-159.

Aşair Şubesi: Bir müdür, bir Anadolu kısmı yardımcısı, Arabistan ve Hicaz kısmı yardımcısı, Irak ve Suriye Kısmı yardımcısı,

İhsaiyyat (İstatistik) ve Memurin Müdüriyeti: Bir müdür, bir memuriyet kısmı muavini, ihsaiyyat muavini,

Heyet-i Fenniye Şubesi: Bir ziraat memuru, bir sıhhiye memuru, bir inşaat memuru, bir harita memuru,

Heyet-i Teftişîye Şubesi: Bir başmüfettiş, iki müfettiş,

Muhasebe Şubesi: Bir müdür, bir mümeyyiz,

Evrak Şubesi: Bir müdür, bir dosya memuru,

İdare ve Levazım Memurluğu: Bir memur,

Etibba (Doktorlar): Üç doktor, bir göz hastalıkları doktoru, bir diş doktoru,

Bir Veznedar.

Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin kuruluş nizamnamesinde belli başlı merkezlerde teşkilatlanması öngörülmekteydi. Ancak müdüriyet her yerde aynı tarihte teşkilatlanmayı kuramamıştır. Merkez teşkilatlar ise Adana, Ankara, Diyarbakır, Aydın, Halep, Edirne, Bursa, Suriye, İzmit, Musul, Sivas, İstanbul ve Karesi'de kurulmuştur. Söz konusu olan teşkilatlarda çalışan sayısı bir ve dört kişi arasında değişmekteydi. Çalışan sayısı da iş yoğunluğuna göre ayarlanmıştı.¹⁹⁸

Göçmen komisyonlarında görevli kişiler genellikle kamu alanında istihdam edilen ve gerekli olduğunda kurumlar arası geçiş yaptırılan kişilerdir. 16 Aralık 1916 tarihinde muhacir müdürleri, memur ve müstahdemlerin asıl görevleri haricinde resmi ve resmi olmayan işlerle ilgilenmeleri talimatı bütün teşkilatlara bildirilmiştir. 21 Ekim 1917 tarihinde Aşair ve Muhacir Müdüriyeti, İdare memuru ve hizmetlileri hakkında 42 maddelik bir talimatname yayınlanmıştır. Bu talimatnamede Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'ne bağlı telefon memuru, hademe, odacı, bekçi, kapıcı ve koruma memurlarının nasıl çalışacakları küçük ayrıntılara dâhi yer verilerek anlatılmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Erdem, 2014: 159.

¹⁹⁹ Erdem, 2014: 160.

2.1.2. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'nin Bütçesi

Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, hem Balkanlardan gelen göçmenlerle hem de I. Dünya Savaşı esnasında, hükümet kararıyla yerleri değiştirilen Ermeni ve Rumlarla ilgilenmiştir. Savaş yıllarında Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nde Rus işgaline maruz kalan ahali iç bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Düşman işgali nedeniyle memleketini terk etmek zorunda kalan göçmen ve mültecilerin sevk, iskân ve iaşeleriyle Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti ilgilenmiştir. Göçmen ve mültecilerin sorunlarının giderilebilmesi için müdüriyetin belirli bir bütçeye ihtiyacı olduğu da ortadadır. Müdüriyetin ilk kapsamlı bütçesi 1916 yılına aittir. 1916-1917 mali yılı için Aşair ve Muhacir Müdüriyetine 15.798.000 kuruşluk bir bütçe ayrılmıştır.²⁰⁰

Tablo 2.2. 1916 Yılı Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Bütçesi.

Merkez İdare Teşkilatı Maaşları (Yıllık)	
Genel Müdür ve Yardımcısı	132.000 kr.
Merkez Memurları	1.284.000 kr.
Hizmetli Masrafları	75.600 kr.
Toplam	1.491.600 kr.

Kaynak: Erdem, 2014: 161.

Taşra Maaşları (Yıllık)	
Aşair ve Muhacirin Müdüriyetleri (I. Sınıf)	756.000 kr.
Aşair ve Muhacirin Müdüriyetleri (II. Sınıf)	688.000 kr.
Aşair Memurları (I. Sınıf)	734.400 kr.
Aşair Memurları (II. Sınıf)	912.000 kr.
Toplam	3.090.400 kr.

Kaynak: Erdem, 2014: 161

Taşra Masrafları	
Isınma ve Aydınlanma	80.000 kr.
Mefruşat	90.000 kr.
Kira	150.000 kr.
Harcıhan	150.000 kr.
Kırtasiye ve Matbu Evrak	150.000 kr.

²⁰⁰ Efiloğlu, 2011: 116.

Muhtelif Masraflar	50.000 kr.
Hizmetli Elbisesi	25.000 kr.
Toplam	695.000 kr.
Genel İskân Masrafları	10.000.000 kr.
Genel Toplam	15.798.000 kr.

Kaynak: Erdem, 2014: 161.

Göçmen ve mülteci sayısının sürekli artması sonucunda 1916 yılından itibaren ayrılan miktar yetersiz kaldığı için müdüriyet bütçesine her sene ek tahsisatlar verilmiştir. Verilen ek tahsisatlara bir tablo halinde bakılmasında fayda vardır.

Tablo 2.3. 1916 Bütçesine Zaman İçinde Yapılan Ek Tahsisatlar.

28 Mart 1916	25.000.000 kr.
5 Haziran 1916	30.000.000 kr.
16 Ağustos 1916	45.000.000 kr.
6 Kasım 1916	50.000.000 kr.
10 Aralık 1916	60.000.000 kr.
6 Ocak 1916	50.000.000 kr.

Kaynak: Efiloğlu, 2011: 115.

Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin 1917 yılı bütçesine 205.700.440 kuruş tesis edilmiştir. 1918 yılında ise müdüriyete 205.406.400 kuruş bütçe tahsis edildiği görülmektedir. Fakat 1918 yılında müdüriyete tahsis edilen miktar yetersiz kalınca bütçeye 1.100.000 lira ek tahsisat yapılmıştır. 1918 yılından sonra da müdüriyete ek tahsisatlar yapılmaya devam edilmiştir.²⁰¹

2.1.3. Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Faaliyetleri

1912'de Balkan Savaşı'yla yoğunlaşan göçler I. Dünya Savaşı sonrasında da artarak devam etmiştir. Zira Osmanlı Devleti'nin savaşlar sonucunda kaybettiği topraklarda yaşayan Türk-İslam ahali çareyi Anadolu'ya göç etmekte bulmuşlardır.

Tablo 2.4. 1913-1916 Yılları Arasında Balkanlardan Gelen Göçmenler.

Bölge	1913	1914	1915	1916	Toplam
Yunanistan	68.947	53.718	1.256	6.737	130.658
Bulgaristan	57.481	42.319	9.157	3.963	112.920
Karabağ	7.986	9.520	—	750	18.264

²⁰¹ BOA, DH. MHC. 75/7; Efiloğlu, 2011: 116.

Sırbistan	46.293	12.363	8.499	100.637	167.786
Diğer	1.645	2.646	—	156	4.447
Toplam	182.352	120.566	18.912	112.245	434.075

Kaynak: BOA, DH. MHC. 75/7.

Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi, I. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi dönemindeki faaliyetlerini 24 Mayıs 1920 tarihinde hazırlamış olduğu ayrıntılı bir rapor ile duyurmuştur. Söz konusu rapor aynı zamanda Balkan Savaşları sonrası yaşanan göç olaylarına da ışık tutmaktadır. Müdüriyetin raporu 12 alt başlıktan oluşmaktaydı.²⁰²

1. Hülasa
2. Hicret ve Muhacirler
3. Mülteciler
4. İzmir Muhacir ve Mültecileri
5. Rum ve Ermeni Muhacirleri
6. Arap Aileleri
7. Vilayat-ı Müstahlasa-i “Şarkiye”
8. Yetimler ve Dullar
9. Muavenet
10. Muamelat-ı Müteferrika, Teftişat
11. Mütareke Ahkâmıyla Avdet Eden Ermeniler ve Rumlar Hakkındaki Muamele ve İngiliz Heyetleri
12. Hülasa-i Muamele

24 Mayıs 1920 tarihli raporun ilk kısmında, genel olarak Balkan Savaşları ile başlayan süreçte göçmenler için iskân bölgeleri araştırması ve göçmenlerin yapabileceği işler konusunda çalışma yapılmamasının pek çok yanı sıra sebep olduğuna değinilmiştir. Bu tarz yanıtlara mahal vermemek için Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesine duyulan ihtiyacın altı çizilmiştir.²⁰³ Göçmenlere yardım eden kurumlar her zaman var olmuştur. Ancak hiçbir zaman bu kurumların yeterli olduğu gözlenememiştir.

²⁰² BOA, DH. MHC. 75/7.

²⁰³ BOA, DH. MHC. 75/7; Efiloğlu: 2011: 118-138.

Tablo 2.5. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin Sevk, İaşe ve İskânından Sorumlu Olduğu Nüfus.

Göçmenler	413.922
Mülteciler	407.900
Ermeniler ve Rumlar	300.000
İzmir Mültecileri	142.131
Sivil Esirler ve Arap Aileler	13.600
Toplam	1.277.553

Kaynak: BOA, DH. MHC. 75/7.

Tablo 2.6. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Tarafından Yapılan Nakdi Yardımlar.

Yardım Türü	Yardım Miktarı
Hayvan Bedeli	12.247.830 kr.
Ziraat Alet ve Edevatı	7.421.813 kr.
Zahire, Tohumluk	10.635.572 kr.
Sevk	52. 588.748 kr.
İaşe	447.526.270 kr.
İskân	80.670.171 kr.
Sermaye Desteği	2.449.669 kr.
Toplam	613.540.073 kr.

Kaynak: BOA, DH. MHC. 75/7.

BOA, DH. MHC 75/7 kaydı ile arşivde yer almış raporda yapılan para yardımlarının toplamı 612.540.073 kuruş olarak hesaplandığı görülmektedir. Fakat söz konusu olan raporda işlem hatası yapılmıştır. Yardımların doğru tutarı 613.540.073 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2.7. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Tarafından Yapılan Eşya Yardımları.

Yardım Türü	Yardım Miktarı (Cinsine Göre)
Arazi	1.598.300 Dönüm
Hane	33.316 Hane
Elbise, Çamaşır ve Kundura	987 Adet
Çorap ve Dokuma Makineleri	46 Adet
Sağlık Malzemeleri	6 Vagon
Kumaş	8.100 Metre
Çadır ve İskân için gerekli malzemeler	11.027 (belirtilmemekte)

Kaynak: BOA, DH. MHC. 75/7.

Yukarıdaki tablolardan belirtildiği üzere Osmanlı Devleti, gelen göçmen ve mültecilere elinden gelen yardımı yapmaya çalışmıştır. Balkan Savaşlarıyla başlayan göçler karşısında Osmanlı Devleti çaresiz kalmıştır. Balkanlardan gelen göçmen ve mülteciler plansız ve programsız bir şekilde iskân edilmiştir. İskânlar Osmanlı'ya ait hazine arazilerine ve bazı çiftliklere yapılmıştır. Devletin içinde bulunduğu ekonomik yetersizlik ve sevk işlemleri için gerekli araçların eksik olması sebebiyle göçmenler daha çok Edirne, Bursa, Balıkesir ve Aydın civarına yerleştirilmiştir.²⁰⁴ Mültecilere dair tüm bilgilerin Dâhiliye Nezareti bünyesinde toplandığı belirtilmektedir. Mültecilerin hareket noktalarında en az iki günlük yiyecek ve ihtiyaç maddeleri hâlihazırda bulunması ve bir yerden hareket eden mültecilerin gidecekleri yere de haber vermek zorunda olduğu bilinmektedir. Mültecilerin sevk ve iaşesinde mülkiye memurları ve inzibat kuvvetleri görevlendirilmiştir. Mülkiye mültecilerin sayıları, vefat durumları ve kayıplarına ilişkin durumlar kayıt altına alınarak en büyük mülkî amire ibraz edilecektir. Böylece mültecilere ait tüm bilgiler Dâhiliye Nezareti'nde toplanacaktır. Kadın, çocuk ve ihtiyarlar için vasıta temin edilecek ayrıca kişilerin eşyalarına da müdahale edilmemesi kararlaştırılmıştır. Sevkiyat esnasında hava şartlarının kötüleşmesinden ötürü yoluna devam edemeyen göçmen ve mülteciler hava şartları normale dönene kadar en yakın kasabada muhafaza edilecektir. Sevkiyat da hava şartları düzeline kadar ertelenecektir. Göçmen ve mültecilerin sahipsiz ve yoksul çocukları Darüleytamlar tarafından eğitilecektir. Kimsesiz kadın ve kızlara sahip çıkılarak aynı zaman da iaşe ve eğitimleri de sağlanacaktır.²⁰⁵ Darüleytamlar için 1920 yılında Vakit gazetesi bir yardım kampanyası başlatmıştır. Kampanya sayesinde Darüleytamlara yerleştirilen kimsesiz ve yoksul çocukların ihtiyaçları kısmen de olsa karşılanmaya çalışılmıştır.²⁰⁶

Yardıma muhtaç dul kadınlar için ise dokumacılık, halıcılık ve el işleri atölyeleri açılmıştır. Atölyelerde üretilen çorap, halı ve ayakkabı vs. ürünlerin birer örneği de Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin genel merkezine gönderilmiştir. Ayrıca dul kadınların ve genç kızların evlendirilmelerine de müdüriyet el atmıştır.²⁰⁷

Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti ülke genelinde kimsesiz çocuklar için 4 öksüz yurdu, 12 yetimhane, ihtiyaç sahipleri için 3 iaşe merkezi, dul kadınların üretime katılması için 6 atölye, 3 acezehane açarak 5537 kimsesiz çocuğa ve yardıma muhtaç dul kadınlara hizmet vermiştir. Ayrıca Bursa, Balıkesir, Gümüşhane, Trabzon, Konya ve Kayseri'den İstanbul'a

²⁰⁴ BOA, DH. MHC. 75/7.

²⁰⁵ Erdem, 2014, 172.

²⁰⁶ Vakit, 1.6.1920; Vakit 2.6.1920.

²⁰⁷ Erdem, 2014: 192.

getirilen 750 çocuktan 191 tanesi darüleytamlara yerleştirilirken geriye kalanı uygun ailelere evlatlık olarak verilmiştir.²⁰⁸

19 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a gelen Refet Paşa Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'yle temasta bulunarak Beyazıt'ta yaşayan göçmenleri ziyarette bulunmuştur. 4 Kasım 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın, Refet Paşa'ya gönderdiği talimat gereğince İstanbul'da bulunan Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi, TBMM Hükümeti'nin Sıhhiye Vekâletine bağlanmıştır.²⁰⁹

2.2. Milli Mücadele Döneminde Kurulan Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi

Yeni kurulan genç bir devlet olan Türkiye, Osmanlı Devleti'nde bulunan bazı kurumları aynen kendi bünyesinde de oluşturmuştur. 1920-1922 yılları arasında İstanbul ve Ankara'da aynı isimle anılan kurum isimlerine rastlamak mümkündür. Bu durum saltanatın kaldırılıp TBMM idaresi kurulana kadar da devam etmiştir. İstanbul'da olan kurum gibi 1920-1922 yılları arasında Ankara'da da bir Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuştur.²¹⁰ Meclisin açılışından sonra Mustafa Kemal 21 Temmuz 1920 tarihinde Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin geleceği hakkında Mecliste görüşme yapılmasına dair resmi teklifte bulunmuştur. Adı geçen teklif şöyledir:²¹¹

“Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'nin Dâhiliye Vekâleti'nden irtibatı fekkolunarak Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'ne raptı hakkında Heyeti Vekilece kabul edilen madde-i münferide-i kanuniye lahiyası takdim kılındı. Mecliste müzakeresine dalalet buyrulmasını rica ederim. “

TBMM'nin İkinci Reisi Celalettin Arif Bey'in yaptığı oylama sonucunda müdüriyetin geleceği konusu Dâhiliye ve Sıhhiye Vekâletlerine bırakılmıştır.²¹² Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, müdüriyetin lağvına ilişkin 28 Temmuz 1920 tarihinde Meclise bir takrir sunmuştur. 31 Temmuz 1920 tarihinde Vekâletlerin cevapları Meclise ulaşmıştır. Dâhiliye Vekâleti cevabında, göçmen konusunun dönemin en önemli meselerinden biri olduğunun altını çizmiştir. Cevap mazbatasında şu konulara değinilmiştir. Göçmenlerin sorunlarını çözmek için kurulan müdüriyetin yüksek maaşlarla çalışan memurların bulunduğu bir yapı haline geldiği görülmektedir. Büyük bütçeye sahip olan kurumun kapatılmasıyla tasarruf edilerek kuruma ayrılacak bütçe ile mahrumiyet içinde yaşayan göçmenlere daha fazla yardım

²⁰⁸ BOA, DH. MHC. 75/7.

²⁰⁹ Ögün,2004: 196-197.

²¹⁰ Ögün, 2004: 197.

²¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, (ty): 370-371.

²¹² TBMM Zabıt Ceridesi, (ty):376.

yardım yapılabileceği anlaşılmıştır. Bu nedenle söz konusu müdüriyete verilen görevlerin mahalli belediyelere devredilmesi Vekâletçe uygun görülmüştür.²¹³

2.2.1. Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesinin Bütçesi ve Müdüriyetin Kapatılması

Müdüriyete 1920 yılı bütçesi için TBMM tarafından 1.310.000 lira verilmesi teklif edilmiştir. Fakat müdüriyetin gereksiz harcamaları, çalışanların maaşları nedeniyle lağvedilmesi ya da başka bir kuruma bağlanmasının gündeme gelmesi sebebiyle bütçe 874.735 liraya çekilmiştir. 1920 yılının bütçesinin 797.922 lirası iskân giderleri için ayrılmıştır. Bütçenin içerisinde hayvan bedeli, iaşe masrafı ve tohumluk giderleri için 431.326 lira, sevk işlemleri için 150.475 lira, göçmenler ve mülteciler için açılan atölyeler için 49.284 lira ayrılmıştır. İstimlak bedeli, ziraat aletleri masrafları ve meslek sahiplerine verilecek sermaye gibi kalemlere bütçe ayrılamadığı da görülmüştür.²¹⁴

1921 yılı bütçe görüşmeleri sırasında müdüriyetin durumu yeniden gündeme gelmiştir. Geçmişteki tartışmalar tekrar başlamış ve kurum mevcut yapısıyla bir süre daha varlığını devam ettirmiştir. Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı olarak yoluna devam eden müdüriyet 1 Mayıs 1921 tarihinde Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti bünyesinde bulunan İskân Müdüriyeti'ne bağlanmıştır. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'ne bağlanan müdüriyet ile ilgili 5 Haziran 1921 tarihinde Muhacir ve Mültecilerin İdare ve Sevkleri Hakkında 19 maddelik nizamname yayınlanmıştır. Göçmenler ile ilgilenecek müdüriyetin kadrosu bir müdür, iki müdür yardımcısı, bir mümeyyiz, birisi sicilde olmak üzere iki kâtip, bir mukayyit ve iki odacıdan oluşmaktadır.²¹⁵

Lozan Antlaşması gereğince Türkiye ve Yunanistan vatandaşlarının mübadil olarak zorunlu göçe tabi tutulmasına kadar göçmen işleri Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti sorumluluğunda olmuştur. 18 Kasım 1923 tarihli Resmi Gazete'de ilan edilen Mübadele, İmar ve İskân Kanunu ile göçmenler konusundaki tek yetkili kurum Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti olmuştur.²¹⁶

²¹³ Erdem, 2014: 197-199.

²¹⁴ Akın, 2002: 36.

²¹⁵ Erdem, 2014: 206.

²¹⁶ Aslan, 2001: 96.

2.3. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Kuruluşu

Milli Mücadele sonrası Türkiye'nin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri de göçmen ve mülteci sorunudur. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kurulmasıyla göçmen ve mülteci sorununa çare bulmaya çalışılmıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'ya gelen göçmen ve mültecilerin durumuyla Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'ne bağlanan Muhacirin Müdüriyeti ilgilenmiştir.²¹⁷

TBMM milletvekilleri özellikle de kendisi de Bulgar göçmeni olan Kütahya Mebusu Tunalı Hilmi Bey, bu zor meselenin ancak yetkileri çok arttırılmış ve bürokrasiden arındırılmış bir vekâlet ile çözülebileceğini savunmuştur. Tunalı Hilmi Bey ve yüz otuz iki arkadaşı vekâletin kurulmasına yönelik önergeyi Meclise sunmuşlardır. Lakin Mecliste kurulacak olan kurumun vekâlet mi müdüriyet mi olması konusunda tartışmalar olmuştur. Müdüriyet kurulmasını önerenlerin asıl çekindikleri konu o günkü koşullar çerçevesinde bütçenin geniş bir teşkilata sahip olacak vekâletin masraflarını karşılayamayacağı korkusuydu. Müdüriyet yerine vekâlet kurulmasını önerenler ise işin önemini ve genişliğini kavrayıp köklü bir çözüme ulaşmak için oldukça geniş kapsamlı bir teşkilatın kurulmasını yararlı görmekteydiler. Sonuç olarak Tunalı Hilmi Bey ve arkadaşlarının Meclis'e sundukları önerge 13 Ekim 1923 tarihinde kabul edildi.²¹⁸ Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kurulmasından sonra vekâlet başkanlığına TBMM tarafından yüz altmış beş oydan yüz elli sekiz alan İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey seçilmiştir. Mustafa Necati Bey, görevini Ekim 1923-Mart 1924 tarihleri arasında beş ay süre ile yürütmüştür. Mustafa Necati Bey beş ay kadar görevde kalmış olsa da yüz kırk bin kadar göçmeni Türkiye'ye getirmiştir.²¹⁹

6 Mart 1924 tarihinde bu görevi İzmir Mebusu Celal Bey'e bırakmıştır. Celal Bey'den sonra Bursa Mebusu Refet Bey, 17 Temmuz 1924 tarihinde vekâletin başına geçmiştir. Refet Bey, Vekâlet kaldırıldığı ve yetkilerini Dâhiliye Vekâleti'ne devrettiği 11 Aralık 1924 tarihine kadar görevini yerine getirmiştir.²²⁰

²¹⁷ BCA. 030.18.01.01\01.01.18; Ağanoğlu,2001: 284.

²¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 1339: 621. Arı, 2000: 28; Ağanoğlu, 2001: 284.

²¹⁹ Ağanoğlu, 2001: 285

²²⁰ Arı, 2000: 28-29.

2.3.1. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Teşkilatlanması ve Bütçesi

1 Kasım 1923 tarih ve 366 numaralı kanun ile vekâletin teşkilat yapısı belirlenmiştir. Bu kanun ile vekâlet bir ortak müsteşarlığı olan iki genel müdürlüğe bölünmüştür. İlki Mübadele ve İskân Müdüriyet-i Umumiyesi ikincisi de İmar Müdüriyet-i Umumiyesi'dir. Birincisinin başına Anadolu Ajansı İstihbarat Müdürü Necdet Bey, ikincisinin başına eski iskân müdürlerinden Sabri Bey geçmiştir. Mübadele, İmar ve İskân Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bağlanan şubeler şunlardır: 1. Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi, 2. Muhacirin Şubesi, 3. İaşe Şubesi, 4. İskân ve Emlakin Şubesidir. İmar Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bağlanan şubeler ise şunlardır: 1. Muamelat Şubesi, 2. İnşaat ve Tamirat Şubesi, 3. Heyet-i Fenniye Şubesidir.²²¹

Mustafa Necati Bey tarafından hazırlanan bir lahiya 24 Ekim 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'ne takdim edilmiştir. Söz konusu lahiyada bütçe 6.125.277 lira olarak belirlenmiştir. Bu paranın 125 bin lirası geri hizmetlerde istihdam edilecek memurlar için kullanılacaktı. Necati Bey meclise sunmuş olduğu Tahsisat Kanunu'nun bir an önce kabul edilmesini istemiştir. Kanun fazla tartışma olmadan kabul edilmiştir. Vekâlet'in 1923 yılı sonuna kadar olan bütçesi 6.095.083 lira olarak belirlenmiştir. 6.000.000 lira ise Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti işlerine yani gelecek olan göçmenlerin barınma, beslenme, nakil, sağlık ve imar faaliyetleri için ayrılmıştır.²²² Bütçenin dağılımı şu şekilde yapılmıştır:

Tablo 2.8. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Teşkilatlarına Ayrılan Bütçe.

Merkez Teşkilatı	9.788 lira
Vekâletin Diğer Masrafları	30.600 lira
Taşra Teşkilatı	15.975 lira
Taşra Teşkilatının Diğer Masrafları	2.000 lira
Acil ve Olağanüstü Harcamalar	36.720 lira
Toplam	95.083 lira

Kaynak: Çelebi,2005: 74.

Tablo 2.9. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Göçmenler için Ayırdığı Bütçe.

Genel Para	6095.183 lira
Personel Harcamaları ve Bürokratik Giderler	2958.848 lira
Mübadele, İmar ve İskân İşlerinde Ortaya Çıkacak Zorunlu Harcamalar	2302.808 lira
Tarım araçları, Hayvan ve Tohum Temini	332.397 lira
İnşaat ve Onarımı	327.630 lira

²²¹ Arı, 2000: 31.

²²² Çelebi, 2005: 74.

Taşıma İşleri	120.800 lira
Yakacak ihtiyacı	52.700 lira

Kaynak: Arı, 2000: 32.

Vekâleti'nin 1923 yılı harcamaları 798.737 lira 8 kuruş olarak belirtilmiştir. 1924 yılı bu meblağ 4.952.208 lira 83 kuruş olarak gösterilmiştir.

2.3.2. Mübadele, İmar ve İskân Kanunu

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti 13 Ekim 1923 tarihinde kurulmuştur. 8 Kasım 1923 tarih ve 368 numaralı kanunla Vekâletin görevleri belirlenmiştir. Yasa metni yirmi maddeden oluşmaktadır. Maddeler:²²³

1. Madde: Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti mübadele-i ahali mukavelesine tevfikân ahalinin nakil, ibate iskânlarına ve bunlardan ihtiyacı tahakkuk edenlerin iskele ve yollarda ve iskânlarından itibaren azami iki ay olmak üzere mahallelerinde iaşelerine ve 1328 senesinden beri iskân muamelesi görmemiş olan muhacir ve mültecilerle aşairin ve badema Hükümetçe kabul edilecek muhacirinin ve tahrip edilmiş mahaller ahalisinden meskenleri ihrak ve hedmedilmiş olanların iskân ve terfihlerine ve iskân mıntıklarının tayinine ve memleketin harap olan mahallerinin imarı vesaikini ihzar ve teminine memurdur.
2. Madde: Mübadele, İmar ve İskân umuruna müteallik kaffe-i hususatta İmar Vekâleti indelhace mülki ve askeri vesait ve teşkilatı umumiye-i devletten azami surette istifadeye salahiyettardır. Mübadele, İmar ve İskân hususatına müteallik İmar Vekâleti tarafından vaki olacak tebligatı her işe tercihen ifaya bilumum mülki ve askeri memurin-i devlet mecburdur. Bu bapta tekâsül veya teallül gösterenler İmar Vekâleti'nin vekâleti iadesinden talebi üzerine işten el çektirilerek tahtı muhakemeye alınır ve mütecasirleri hakkında temas ettiği madde-i kanuniyedeki en ağır ceza tatbik olunur.
3. Madde: Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti vezâifinin ifası hususunda icap eden yerlerde memurin-i mahalliye ile idare ve belediye azalarından veya sair icap edenlerden mürekkep olmak üzere lüzumu kadar tali heyetler intihap ve teşkiline salahiyettardır.

²²³https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002003 (Son erişim 7.2.2019).

4. Madde: Şimdiye kadar Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'ne merbut bulunan İskân Müdüriyeti ilga edilmiştir. Bu müdüriyetin ve mülga Dâhiliye Nezaretine merbut İskân İaşe ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'nin bütün hidemat ve vesaiki ile levazımı Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne devredilmiştir. Muaveneti içtimaiye bütçesinin işbu teşkilata karşılık olarak kanunun tarih-i neşrinde mevcut bulunan bakiye-i muhassasatı mevkuf tutulacaktır. Bu tarihe kadar iskân umuruna ait olarak ifa edilmiş olan hidemat-ı mukabil mezkûr mevkufattan tediye olunur.
5. Madde: Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından bütçesine mahsusen talep olunacak mebalîğ hazine-i maliyece toptan ve defaten vekâlet-i mezkure emrine olarak avans suretiyle tevdi olunur. Bu maksatla Maliye Vekâleti üç milyon liraya kadar icap ettikçe müessesat-ı maliyede avanslar akdine mezundur.
6. Madde: Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin tahsisatında vuku bulacak taahhüdât ile verilecek avanslar bilahare usulü dairesinde hesabı Divan-ı muhasebata verilmek üzere usulü muhasebe-i umumiye kanununun 32. ve 34. Maddeleri ahkâmından müstesnadır.
7. Madde: Maaş ve masrafları Mübadele, İmar ve İskân Masarif-i Umumiyesi faslından verilmek üzere Mübadele, İmar ve İskân umuru için ve istihdamına ve indelhace bu bapta tetkikat icrası için icap eden mahallere memurin-i mahsusa izamina ve hidemat-ı muvakkate için lüzum görüldükçe ücretli memur istihdamına Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti salahiyettardır.
8. Madde: İhtiyaç görüldükçe Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nce vaki olacak talep üzerine bilumum gayrimenkul emval-i metruke vekâlet-i mezkure emrine verilir. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti bilumum gayrimenkul emval-i metrukenin muhacirin ile düşman tarafından meskenleri tahrip ve ihrak edilen muhtacine tahsis ve tevziine ve bu emvalden elyevm isticar ve suver-i saire ile eşhas-ı salise tarafından meşgul olanlarını idareten tahliyeye salahiyettardır. İşbu tahliyeden fesh-i icar suretiyle mutazarrır olanlar bulduğu surette Maliye Vekâleti takdir olunacak zararı vakı mahakime müracaata hacet kalmaksızın emval-i mezkurenin hesab-ı carisiden tesviye edecektir. Zararı mezkûrun takdiri mahalli en büyük idare memurunun riyaseti altında Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nce tayin olunacak iki ve belediyece tayin edilecek diğer iki ehl-i hibreden mürekkep komisyona aittir. Bu komisyonun kararları kabili istinaf ve temyiz değildir.

9. Madde: Emval-i metruke müstecirleri tarafından ber-vechi peşin verilmiş bedelat-ı icareden tarihi tahliyeye kadar işlenmemiş bulunan miktar bilhesap Maliye Vekâleti tarafından müstecirlere iade olunur. Müstecirler tarafından mecura ilave edilmiş ziyade-i muttasıla varsa madde sabıkada muharrer komisyon marifetiyle bedeli takdir edilerek kezalik Maliye Vekâleti'nce tesviye olunur.
10. Madde: 1328 senesi iptidasından sonra yerleştirilmiş olan muhacirini iki sene zarfında hal ve sanatlarına göre icap eden menatika nakil ve iskâna Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti salahiyettardır.
11. Madde: Tahrip edilen yerlerin ve iskân mıntıklarının imarını temin için devletçe irae olunacak teminat mukabilinde bir İmar bankası tesisine Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti mezundur.
12. Madde: 1328 senesinden beri yeniden inşa edilmiş ve edilecek akarat 1340 senesinden itibaren 1344 ve mesakin 1340 senesinden itibaren 1349 senei maliyeleri nihayetine kadar emlak ve müsakkafat vergisinden muaftır. Bu muafiyet ahval-i harbiye dolayısıyla harap olan mahallerde 1334 senesinden itibaren yeniden inşa edilen mebaniye de şamildir. İdare-i hususiyelerle belediyelere ait hisse muaf değildir.
13. Madde: Türkiye'de mebani inşasını taahhüt eden şirketlerin ve müessesatına inşaat bedelinden dolayı efrat uhdesindeki alacaklarını lüzumunda tahsil-i emval kanunu mucibince tahsile ve ledelicap hükümet tarafından tahtı zamana almağa hükümet mezundur. Bu suretle inşa edilen mebaniyi bedeli inşaattan dolayı bilmüzayede satıldığı takdirde inşaat şirketleri ve müessesatı teferruğu etmek hakkını haiz değildir.
14. Madde: Düşman tarafından tahrip edilen mahallerdeki yıkılan fabrika ve tezgâhların yeniden ihya ve tesisi zımnında getirilecek makine ve alat ve edevat gümrük resminden muaftır.
15. Madde: Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti müfettişlerinin harcırahı 10 Teşrini Sani 1335 tarihli kararnamenin 1. Maddesinde tadat olunan müfettişler gibi hesap edilir.
16. Madde: Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti memurluklarına tayin edileceklerin mesleklerine ve mensup oldukları vekâletlere olan merbutiyetleri baki ve hakkı kıdem ve terfileri mahfuzdur.

17. Madde: Düşman tarafından tahrip edilen mahallerde ashabı emlak ve araziye işbu kanunun neşrinden itibaren iki sene zarfında müracaat ettikleri takdirde hakkı tasarrufları sabit olmak şartıyla bir defaya mahsus olmak üzere meccanen tasarruf senedi verilir.
18. Madde: İş bu kanun suveri tatbikiyesi ayrıca tanzim olunacak talimatnamelerle tayin olunur.
19. Madde: İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren meriyülicradır.
20. Madde: İşbu kanunun icrasına Mübadele, İmar ve İskân ve Maliye Vekilleri memurdur.

28 Kasım 1923 tarihinde Muhacir ve Mültecilerin ihraç iskelelerinde, konak yerlerinde, iskân bölgelerinde misafir edilmelerine yönelik Misafirler Talimatnamesi kabul edilmiştir.

Talimatnamede:

- 1- Mebani-i umumiye ve hayriyeden istifade edileceği gibi metruk binalardan elverişli olanların tahliye ve kat'î zaruret hâlinde isticar suretiyle bu ihtiyacın hariçten temin olunacağı.
- 2-Emval-i metruke ve ciheti askeriyyeden yatak, yorgan vesaire gibi levazım tedarik edilerek hiç kimsenin taş ve toprak üzerinde kalmasına meydan virilmeyeceği.
- 3 -İhraç iskelelerindeki büyük misafirhanelerde Hilâl-i Ahmer tarafından 10 ar yataklı birer revir açılarak buralarda edviye ve levazımı tıbbiye bulundurulacağı.
- 4 -Muhacirlerin misafirhanelerde azamî üç gün kalarak bu müddet zarfında verilecek çay, sıcak yemek ve sairenin Hilâl-i Ahmer ve hamiyetmendân (Yardımsever kuruluşlar) tarafından temin olunacağı, buna imkân bulunamayacak yerlerde iaşelerinin hükümetçe deruhte edileceği gösterilmiştir.²²⁴

²²⁴ İskân Tarihçesi, 1932: 19-20.

2.3.3. Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin Faaliyetleri

Mübadele İmar ve İskân Vekâleti göçmenlerin sevk, iaşe ve iskânlarıyla ilgilenmekteydi. Ayrıca 1912 yılından beri iskân işlemi gerçekleşmemiş olan göçmen, mülteci, harikzede, felaketzede ve aşiret mensuplarının iskân ve iaşelerini sağlamakla görevli idi. Daha sonra gelecek olan göçmen ve mültecileri iskân etmek ve memleketin yıkıma uğrayan yerlerini imar etmekle yükümlü idi.²²⁵

Ülkeye göç edenlerin iskânları mesleğine göre yapılmaya çalışılmıştır. Göçmen gruplarının % 70'ini kırsal kesim oluştururken, %30'unu da şehir ve kasabalılar oluşturmaktadır. Meslek gruplarına gelecek olursak çiftçi, zanaatkâr, memur, işçi, tüccar, doktor, öğretmen, oduncu, terzi, polis, fırıncı, kayıkçı, marangoz gibi çeşitli mesleklerden oluşmaktadır.²²⁶ Gelecek olan göçmenler için sekiz iskân bölgesi oluşturulmuştur. Birinci bölge; Samsun ve çevresi, ikinci bölge; Adana ve çevresi, üçüncü bölge; Malatya ve çevresi, dördüncü bölge; Amasya, Tokat ve Sivas, beşinci bölge; Manisa, İzmir ve çevresi, altıncı bölge; Çatalca, Edirne, Niğde, İstanbul ve çevresi, yedinci bölge; Antalya ve çevresi, sekizinci bölge Ayvalık, Balıkesir ve çevresidir.²²⁷

Tablo 2.10. Göçmenlerin Mesleklerine Göre İskân Edilişi.

Göçmenlerin İskân edilecekleri yerler	Tütüncü	Çiftçi ve Bağcı	Zeytinci	Toplam
Samsun ve çevresi	30.000	0	0	30.000
Adana ve çevresi	20.000	15.000	5.000	40.000
Malatya ve çevresi	2.500	15.000	5.000	22.500
Amasya, Tokat ve Sivas	3.000	25.000	15.000	43.000
Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli	4.000	20.000	40.000	64.000
Çatalca, Tekirdağ, Karaman ve Niğde	20.000	55.000	15.000	90.000
Antalya ve Silifke	15.00	40.000	0	55.000

²²⁵ Arı, 2000: 33.

²²⁶ Çelebi, 2005:136.

²²⁷ BCA.272.0.0.12\40.41.4.

Ayvalık, Edremit, Mersin	0	30.000	20.000	50.000
Toplam	95.000	200.000	100.000	395.000

Kaynak: İskân Tarihçesi,1932: 18.

Ülkeye gelen Türk ya da Türk kültürüne mensup göçmenleri yukarıdaki tabloda da belirtildiği üzere yerleşme planları meslek gruplarına göre yapılmıştır. Şüphesiz ki bunun en önemli amacı ülkeye gelen göçmenleri üretici duruma getirilmeye çalışılarak topluma ve devlete faydalı birer birey olmaları amaçlanmıştır. Göçmenlere 107.594 ev, 16.315 adet arsa, 15.201 dükkân ve 6.230.971 dönüm toprak verilmiştir.²²⁸

Türkiye kendisine sığınan ve yardım talebinde bulunan göçmen ve mültecilere elinden gelen yardımı yapmaktan çekinmemiştir. Ancak dönemin şartları da göz ardı edilmemelidir. Mesela; bazı göçmen ve mültecilerin sevki kötü hava şartlarına denk gelmesi sebebiyle hastalananlar için doktor ve hasta bakıcı tayin edilmesi istenilmiştir.²²⁹ Ancak göçmenlere sunulan sağlık hizmetleri de yetersiz kalmıştır.

Açıksöz gazetesinde Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey'in verdiği demeçte Kasım 1923 ve Aralık 1923 tarihleri arasında 60.000 göçmen geldiğini belirtmektedir.²³⁰ 1924 yılı Eylül ayına kadar Selanik ve çevresinden Türkiye'ye yaklaşık 450.000 göçmen gelmiştir. Gelen göçmenlerin bir kısmı iskân edilerek üretici konuma dahi getirilmiştir. Fakat bir kısmının iskân işlemleri yapılamamıştır.²³¹

İaşe edileceklerin tespiti iskân bölgelerinde bulunan iaşe memurları tarafından yürütülmüştür. Köylerde ise bu görevi ihtiyar heyetleri üstlenmiştir. İaşe edilecek kişilerin listesi belirlendikten sonra iskân müdürlüğünce iskân bölgelerine gönderilen bir memur tarafından gerekli kontroller yapıldıktan sonra göçmenlerin iaşelerine başlanılmıştır.²³²

İhtiyaç görüldüğü takdirde Rumlar ve Ermeniler tarafından terk edilen gayrimenkuller Vekâlet emrine verilecektir. Söz konusu gayrimenkullere Vekâlet tarafından ihtiyaç sahipleri iskân edilmiştir. Tahrip edilen yerlerin ve iskân bölgelerinin imarı için devletin teminat göstermesi durumunda bir imar bankası tesisi sorumluluğu da Vekâlet'e verilmiştir. Göçmenlerin sevk edildikleri kasaba ve köylerdeki terk edilmiş evlere hemen iskân gerekli olduğundan bunlardan tamire muhtaç olanların yerleşmeye uygun hale getirilmesine

²²⁸ BCA. 030.10\124.885.4.

²²⁹ BCA. 272.0.0.14\76.29.7.

²³⁰ Mübadele, İmar ve İskân Vekili, Açıksöz, 07.01.1924: 1.

²³¹ İskân İşleri, Cumhuriyet, 25.09.1924:1.

²³² BCA. 272.0.0.11\19.96.10; İpek,2000: 37.

çalışılmıştır. Vekâlet göçmenlerin alet tohumluk, çift hayvanı, alet ve edevat ihtiyaçlarıyla da yakından ilgilenmiştir.²³³

Tablo 2.11. İskân Edilen Göçmenlere Verilen Emlak, Arazi ve Eşcar.

Miktar	Cins
88.700	Hane
5.000.000	Arazi, Bağ, Bahçe
4.300.000	Zeytin, İncir Ağacı ve Eşcarı Saire

Kaynak: İskân Tarihçesi, 1932: 137.

Tablodan görüldüğü üzere 88.700 eve göçmenler yerleştirilmiştir. Dönemin zorlu şartlarına rağmen bu rakam azımsanmayacak kadar büyüktür. 5.000.000 dönüm bağ, bahçe ve arazi ise göçmenlere verilerek onların birer üretici olması amaçlanmıştır. Tabloya bakıldığında o dönemin şartlarına göre büyük işler başarılmıştır. Göçmenlere dağıtılan bağ, bahçe ve arazi üretimi doğrudan etkilemiştir. Buna tütün yetiştiriciliğini örnek verebiliriz.

Tablo 2.12. Tütün Üretiminin Yıllara Göre Dağılımı.

Yıl	Kg
1919	19.656.668
1920	29.142.868
1921	15.579.592
1922	20.544.111
1923	26.090.033
1924	51.869.879
1925	56.303.799
1927	69.604.194

Kaynak: Çelebi, 2005: 265.

Tütün üreticiliğinin yıllara göre artışının nedeni muhakkak ki yapılan iskânlar ve göçmenlere verilen topraklardır. Türkiye'nin en büyük iskân politikasından biri gelen göçmen ve mültecileri üretici konuma getirerek ülke ekonomisine fayda sağlamak idi. Bu politika tarım alanında olum yönde olduğu ortadadır.

²³³ İskân Tarihçesi, 1932: 25.

Tablo 2.13. Tütüncülükle Uğraşan Çiftçi Sayısının Yıllara Göre Dağılımı.

Yıl	Kişi
1919	80.858
1920	100.773
1921	80.250
1922	102.028
1923	125.542
1924	173.221
1925	180.455

Kaynak: Çelebi, 2005: 265-266.

Tütün üretiminin artması tütüncülükle uğraşan çiftçi sayısı ile doğru orantıdadır. Yıllara göre tütüncülükle uğraşan kişilerin sayısının artması demek memlekete gelen göçmenlerin üretici duruma gelmesine bağlıdır. Türkiye'nin iskân politikasının en başında da göçmen ve mültecileri üretici konumuna getirmektir. Böylece hem belirli düzeyde üretim sağlanacak hem de tüketim azalacaktır.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti her daim gelen göçmenlerin ihtiyaçlarının giderilmesi için uğraşmak idi. Yoksul ve muhtaç olanlara da Vekâlet yardım etmeye çalışmıştır. Mübadele, İmar ve İskân Kanun'una göre iskân edilenlerin muavenete muhtaç olanlarından:²³⁴

1. Çift hayvanı bulunmayan her haneye bir ya da iki baş hayvanla dereci ihtiyaçlarına ve tahsis edilen araziye göre aynen veya karşılığında zirai alet, tohumluk dağıtılarak bunları satamayacaklarına ve başka yönlere sarf etmeyeceklerine dair buldukları ihtiyar heyetlerinden birer kefaletname alınacağı,
2. İhtiyacı olan göçmen ailelere tohumluk için 75, çift hayvanı için 100, zirai alet için de 50 liraya kadar para verileceği,
3. Yardıma muhtaçların araştırılıp vaziyetleri listelerde belirtilenler için dağıtılacak kısımların sorumluluğu imar ve iskân komisyonlarına aittir.

Vekâlet tarafından 19.279 terkedilmiş ev tamir edilmiş, 4.567 ev ise yeniden yapılmıştır. 69 tane numune köyler oluşturulmuştur. Bu köyler Samsun, Antalya, İzmir, Ankara, Mersin, Bilecik ve Manisa vilayetlerinde olup, köyler için 1.786.684 lira sarf edilmiştir.²³⁵

²³⁴ İskân Tarihçesi, 1932: 28.

²³⁵ İskân Tarihçesi, 1932: 140.

Vekâlet haricinde muhtaç olanlarla bir takım kuruluşlar da ilgilenmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyet-i bunların başında gelmektedir. Cemiyet hem erzak yardımı yapmış hem de aşhaneler açarak birçok muhtacı doyurmuştur. Bu aşhanelerden en önemlileri arasında Gülhane Aşhanesi de yer almıştır. Gülhane Aşhanesi'nin üç aylık faaliyetleri incelediğinde muhtaçlara Kasım 1923'te 2.698, Aralık 1923'te 27.604 ve Ocak 1924'te 11.537 porsiyon yemek verdiği belirtilmiştir.²³⁶

Türkiye gelen ve iskânları konusunda devletin sorumlu olduğu ihtiyaç sahiplerini üretici olarak hayata tutunmalarını sağlamak son derece önemlidir. Göçmenlerin sürekli işe edilmelerine de imkân yoktur. Çünkü devletinde elinden gelen yardımlar kısıtlı imkânlarla çerçevesinde yapılmıştır. Ekim zamanı çiftçileri üretici konumuna getirmek artık bir vazife olmuştur. Bu dönemde en önemli unsur göçmenleri üretici haline getirmek olmuştur. Devlet tarafından dönemin koşulları da göz önüne alındığında sevk, işe ve iskânları ile ilgilenilmeye çalışılmıştır. Dönemin zorluklarına rağmen devlet gelen göçmen ve mültecilere kucak açmayı ihmal etmemiştir.

3.3.4. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Kaldırılması

1924 yılına gelindiğinde meclis içerisinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kaldırılıp, Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı bir genel müdürlük haline getirilmesi düşünülmüştür. Vekâlet; mübadele için yeterli hazırlığın yapılmadığı, Mübadillerin iklim özelliklerine ve mesleklerine göre iskân edilmemesi, amaçsız yer değiştirmelerden oluşan zararlar, bütçe yetersizliği ve vekâlet memurlarının işinin ehli insanlar olmadığı vs. gibi şikâyetlere maruz kalmaktadır.²³⁷ Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, 11 Aralık 1924 tarihinde kaldırılarak göçmen işlerini yürütme görevi Dâhiliye Vekâleti bünyesinde kurulan İskân Müdüriyet-i Umumiyesi'ne devredilmiştir. Müdüriyet'in başına Ömer Lütfi Bey, yardımcılığına da Maaruf Bey getirilmiştir. 20 Ocak 1925 tarihli kararname ile illerdeki iskân müdür ve memurları valiliklere bağlanmıştır. Dâhiliye Vekâleti'nin tertip ve tanzim edeceği ilkelere uyarak çalışacaktır.²³⁸

²³⁶ Çelebi, 2005:268.

²³⁷ Çelebi, 2014: 271.

²³⁸ İpek,2000: 39.

2.4. Dâhiliye Vekâleti

Yunanistan ile yapılan mübadele sonucunda Türkiye'ye çok fazla sayıda insanın göçmen olarak gelmesi üzerine iskân konusunda ortaya çıkan sorunların çözülmesi amacıyla hükümet tarafından meclise bir kanun layihası sunmuştur. 5 Kasım 1924 tarihinde TBMM'de Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vezaifinin, Müdüriyeti Umumiye Teşkilatı ile Dâhiliye Vekâletine Devri Hakkında Kanun Layihası adıyla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kaldırılarak söz konusu görevin Dâhiliye Vekâleti tarafından yürütülmesi teklifinde bulunulmuştur. Söz konusu olan kanunun teklif edilme nedeni olarak, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin görevini yaparken bünyesinde çalışan memurların Vekâlete bağlılık durumları ve idari emir verme konusundaki sorunlar gösterilmiştir. Bu sorunlara çözüm bulmak için iskân işlerinin düzenli çalışmasını sağlamak, mülki idare amirlerini çalışmalarda doğrudan görevlendirebilecek, yapılması gereken işlerin durumuna ve yerin özelliğine göre hareket edecek yeni bir yapılanmaya ihtiyaç olduğu anlatılmıştır.²³⁹

529 sayılı Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Lağvı ile Vezaifinin Dâhiliye Vekâletine Devri Hakkında Kanun'un 1. Maddesine göre Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kaldırılarak bundan sonra görevleri Dâhiliye Vekâleti yürütecektir.²⁴⁰

İskân İşlerinin Dâhiliye Vekâleti'ne Bağlı İskân Umum Müdürlüğüne devrinden Sonra Konulan Hükümler:

Dâhiliye Vekâleti göreve başlar başlamaz iskân ve tahliye işlerinin düzenli bir şekilde yürütülemediğini ve tatbikatta hatalar yapıldığını görerek 1925 tarih ve 2040 numaralı tamim ile bahsi geçen hükümleri açıklamış ve memurların hareket tarzını belirlemiştir.

Tamimin hutut-u esasiyesi:

A- Mübadeleye tâbi muhacirler iki kısımdır.

1 -Lozan muahedesinin akdinden evvel.

2 -Bu muahedenin akdinden sonra gelenler.

Birinci kısma dâhil olanlar, muhtaç olmak şartı ile ikinci kısım alelîtlâk iskân-ı adiyeye tabidirler. Bunlardan tasarruf vesikaları olanlara teffiz ve icar tariki ile başkaca emval verilir. Mübadillerin iskân muamelesi tercihan Rum emvalinde, bulunmıyan yerlerde badel istizan Ermeni emvalinde yapılır.

B- Mübadeleye gayri tâbi muhacirler üç kısımdır.

²³⁹ İnan E., 2014: 88

²⁴⁰ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300529: 18.2.2019.

1- Balkan harbinden umumî harbe kadar geçen müddet zarfında hicret edip hiçbir tarafta iskân edilmeyen veya iskân edilmişken Yunan istilâsı yahut sahiplerinin avdeti üzerine yerlerinden ayrılanlar muhtaç iseler tercihan eski yerlerinde, mümkün olmadığı takdirde civar mahallerde âdiyen iskân olunurlar.

2- Umumi harbin ilânından 4 teşrinisani 339 tarihine kadar gelenler (bu tarihten sonra muhtaç muhacir kabul edilmemesi hakkında kararname mevcuttur.) Muhtaç olmak şartı ile adi iskâna tabidirler.

3- 4 teşrinisani 339 tarihinden sonra gelenlerdir ki bunlara yalnız iskân mıntakası gösterilip âdi iskâna tâbi tutulmazlar. Mübadeleye tâbi olmayıyan muhacirler eşhası mütegayyibe emvalinde yoksa Rum metrukâtında iskân edilirler.

C -İstilâzede ve harikzedeler üç kısımdır.

1 -Rusların şark vilâyetlerimizi istilâsı üzerine dâhile iltica edenler. Bunlar umum harpte mülteci namı altında iskâna tâbi tutulup memleketlerinin tahlisini müteakip avdet etmiyenlerden muhtaç olanlar buldukları yerlerden çıkarılmazlar.

2 -Yunan istilâsı ve harp dolayısı ile meskenleri tahrip ve ihrak edilenlerdir ki bunların muhtaç olanları tercihan eşhası mütegayyibe emvalinde iskân edilirler. Bariz surette gayri muhtaç olanların işgalleri altındaki emval-i metruke derhal tahliye ve müstahaklarına teslim olunur.

3- Ahval-i harbiye ilcası ile Kıbrıs, Halep, İskenderun, Antakya, Suriye, Kafkasya, Rusya ve Irak havalisiyle sair memalik-i islamiyeden iltica edenlerdir ki hal-i ihtiyaçta bulunmak şartıyla gayri mübadil metrukâtına iskân edilir.²⁴¹

21 Mayıs 1930 tarih ve 1624 sayılı Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun ile Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü üç şube şeklinde yapılandırılarak iskân işleri ile Birinci Şube görevlendirilmiştir. Fakat göçmenlerin yoğun olmasından ötürü tek bir şube yetersiz kalmıştır. Bu yüzden 5 Temmuz 1934 tarih ve 2577 sayılı Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Tadiline Ait Kanun ile şube sayısı dörde çıkartılarak iskân işleriyle Birinci ve İkinci Şube ilgilenmiştir. 1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanununun kabul edilmesi sonucunda kanunun hükümlerine uygun bir teşkilat oluşturulmuştur. Bu teşkilat çatısı altında Dâhiliye Vekâleti bünyesinde; vekilin veya tayin edeceği kişinin başkanlığı altında, Dâhiliye, Hariciye, Milli Müdafaa, Maarif, Maliye, Ziraat, İktisat, Sihat ve İçtimai Muavenet Vekâletlerinin ve Ziraat Bankası tarafından seçilecek kişilerden ayrıca uzmanlıklarından yararlanmak üzere Dâhiliye Vekâleti tarafından dışarıdan alınacak üç kişiden oluşan Merkezi İskân Komisyonu kurulması öngörülmekteydi. Bu

²⁴¹ İskân Tarihçesi, 1932: 54-55.

komisyonun görevleri; memlekete kabul edilen mübadil ve gayri mübadillerin içtimai, sıhhiye ve iktisadi şartlara göre oluşturulan iskân bölgelerini araştırmak, bir ve iki numaralı yerleşim bölgeleri ve programlarıyla ilgili araştırmada bulunmak, göçmenlerin sevkıyat şartlarını görüşmek, iskân için ayrılan meblağın nerelerde kullanılması gerektiği hakkında öneride bulunmak vs. olarak belirlenmiştir.²⁴²

15 Temmuz 1934 tarih ve 2577 sayılı kanuna göre Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü dört şubeden oluşmaktadır. Birinci Şube: 2510 sayılı İskân Kanununa göre göçmenlerin, mültecilerin göçebelerin ve sevk edilenlerin getirilmesi, iskân edilmesi, üretici hale getirilmesi, bölge ve yerlerinin ayrılması, arazisi olmayan ya da az olan çiftçilere toprak dağıtılması, eski iskân işlerinin bitirilmesi ve bunların muameleleri ile ilgilenmekteydi. İkinci Şube, ülke içinde vatandaşların kültür cephesinden her türlü vaziyetlerini araştırmak, 2510 sayılı İskân Kanununun 8, 9, 10 ve 11. Maddelerine göre gerekli görülen önemleri arayıp bulmak, bu önemlerin devamlılığını sağlamak, hariçteki Türk soyuna ya da kültürüne bağlı olanlardan geleceklerin durumlarını araştırmak, ülkenin iskâna uygun ve verimli arazilerini araştırıp bulmak ve tesbit etmekle yükümlüdür. Üçüncü Şube, nüfus işlemleri, tescil ve istatistik işleriyle alakadar olur. Dördüncü Şube ise Vatandaşlık Kanununun tatbikatına ve vatandaşlıkla alakalı işlerle meşgul olmaktadır.²⁴³

18 Kasım 1935 tarihli ve 2848 sayılı kanunla iskân işleri, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliğine devredilmiştir. Aynı kanunla Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliklerinin ayrı bir bütçe ile idare olunması için İskân-ı Umum Müdürlüğü oluşturulmuştur.²⁴⁴

2.5. 30 Mayıs 1926 Tarih ve 885 Sayılı İskân Kanunu

2510 sayılı iskân kanuna değinmeden önce 30 Mayıs 1926 tarih ve 885 Sayılı Yasaya bakmakta fayda vardır. 885 Sayılı Yasa Türkiye'nin ilk iskân yasası olarak kabul edilebilir. 30 Aralık 1925 tarihinde Hükümet TBMM'ye iskân kanunun taslağını sunmuştur. Türkiye'ye göç eden göçmen ve mültecilerin iskân ve nakli, İçişleri Bakanlığı sorumluluğuna verilmiştir. 1926 tarihli ve 885 sayılı kanunun önemi şu şekilde belirtilmiştir:

“Çok eski zamanlardan beri muhacir ve mültecilere melce olan Türkiye Cumhuriyeti memalik-i hariçten gelmiş ve geleceklerin emr-i iskânlarında tatbik edeceği ahkâmı vazih şeklinde ve selahiyattar bir lisanla ifade etmek mecburiyetinde idi. Gerçi zaman zaman bu hususta nizamname, talimatname ve

²⁴² İnan E. 2014: 89.

²⁴³ Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Tadiline Ait Kanun, Resmi Gazete, 1934: 4146-4147.

²⁴⁴ İskân İşlerinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliğine Devrine ve Ayrı Bir Bütçe ile İdare Olunmasına Dair Kanun, Resmi Gazete, 21.11.1935: 5792.

tamimlerle hükümler konmuş ve tatbik edilmiş ise de bunlar müteferrik olmakla beraber vazih değildi. Bu zaruriyet 31 Mayıs 1926 tarih ve 885 numaralı kanun neşrine saik oldu.”²⁴⁵

885 sayılı kanunun 6. Maddesinde “... Köylerde ikamet edecek muhtaçlara borçlanma yasası gereğince ev ve diğer gereksinimleri, aynı koşullarla çiftçi olanlara arazi, çift hayvanı, tarım araçları, sanayiciye dükkân, araç-gereç, hammadde, ayak satıcısı ve çerçilere sermaye verilir. Şehir ve kasabalara yerleştirilenlere de aynı koşullar sağlanır.”²⁴⁶ Örneğin; Maliye Vekâleti 17 Nisan 1927 tarihli Dâhiliye Vekâlet’ine gönderdiği yazıda; iskân edilecek mültecilere tahsis edilecek Ermenilerden kalan gayrimenkullerin listesi Sivas Valiliği tarafından gönderilmiştir. Söz konusu gayrimenkullerin 31 Mayıs 1926 tarihli iskân kanununa uygun olarak mültecilere verilmesi uygun olduğu mahalli defterdarlığa bildirilmiştir. Ancak Sivas’ta bulunan Ermeni gayrimenkullerinin Ermenistan ve Gürcistan’dan gelecek olan göçmenlerin yerleştirilmesi için kullanılacağından satılmaması kararlaştırılmıştır.²⁴⁷

Söz konusu olan yasanın 11. Maddesinde “... Dışarıdan kabul edileceklerin zirai, ticari, sınai alet ve eşyası bir kereye özgü gümrük vergisi alınmayacaktır” şeklindedir.²⁴⁸ Aslında TBMM, Türk-İslam ahalinin sorunlarını gidermek için 17 Ocak 1922 tarihinde, tarlaları Batum’da kalan ahalinin getirecekleri tarım ürünlerinden gümrük vergisi alınmaması yönünde kararname yayınlamıştır. Gümrük vergisi alınmaması sınırlar belirleyinceye kadar devam edecektir.²⁴⁹

2.6. 1934 Tarih ve 2510 Sayılı İskân Kanunu

2510 sayılı İskân Kanunu dönemin iskân politikasını açıkça ortaya koymuştur. İskânların daha düzenli ve planlı bir şekilde yürütülmesi amaçlanmıştır. 1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu’yla ülkede sosyal, ekonomik ve kültürel alanda homojen bir toplum oluşturulmaya çalışılmıştır. 1926 tarih ve 885 sayılı İskân Kanununa göre 2510 sayılı Kanun daha kapsamlıdır. 2510 sayılı İskân Kanununun amacı, nüfus, göçler, göçebelik ve toprak meselesine çare bulmaktır.

İç ve dış göçlerin düzenlemesi ve göçebe hayata son verilmesi Türkiye açısından son derece önemli bir konudur. 2510 numaralı Kanun ile 14 Haziran 1934’te kabul edilen ve 21 Haziran 1934’te ilan edilen İskân Kanunu 52 maddeden oluşmaktadır. Bu kanunun önemli olan maddeleri üzerinde durmakta fayda vardır.

²⁴⁵ İskân Tarihçesi, 1932: 76.

²⁴⁶ İskân Tarihçesi, 1932: 77.

²⁴⁷ BCA. 272.11.22\115.17.3.

²⁴⁸ İskân Tarihçesi, 1932: 78-79.

²⁴⁹ BCA. 030.18.1.1\4.44.19.

1934 tarih ve 2510 sayılı iskân kanunda ilk olarak muhacir ve mülteci tanımı yapılmıştır. “Türkiye’de yerleşmek maksadıyla dışarıdan münferiden veya müçtemian, gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, işbu kanunun hükümlerine göre Dâhiliye Vekilliğinin emriyle kabul olunurlar. Bunlara muhacir denir. Kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tesbit olunur. Türkiye’ye yerleşmek maksadında olmayıp bir zaruret ilcası ile muvakkat oturmak üzere sığınanlara mülteci denir.”²⁵⁰

Dâhiliye Vekilliğince yapılp İcra Vekilliği tarafından onaylanması öngörülen haritaya göre Türkiye iskân bakımından üç yeni bölgeye ayrılmıştır. Birinci bölgede Türk kültürü yoğun olması istenilmiştir. İkinci bölgede Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir. Üçüncü bölge ise sağlık, ekonomik, yer, kültürel, siyasal ve askeri sebeplerden dolayı boşaltılması istenilen ayrıca iskân ve ikamet yasak olduğu yerlerdir.²⁵¹ Anlaşıldığı üzere 1926 tarih ve 885 sayılı kanundaki gibi 2510 sayılı Kanunda da Türk kültürüne mensup gelecek olan göçmen ve mülteciyi belirlemiştir. 2510 sayılı Kanun ile Türk soyundan olan ve ana dili Türkçe olan göçmenlerin Türkiye’ye gelip yerleşmeleri amaçlanmıştır.

- a. Türk kültürüne bağlı olmayanlar,
- b. Anarşistler,
- c. Casuslar,
- d. Göçebe çingeneler,
- e. Memleket dışına çıkarılmış olanlar, Türkiye’ye göçmen olarak kabul edilmemişlerdir.²⁵²

Ülkeye zararlı olabilecek kişi ve toplulukların Türkiye’ye iskân edilmemesiyle ülke çapında oluşabilecek zararlar en aza indirilmeye çalışılmıştır. Göçmenlerin Türk soyuna ve kültürüne bağlı bulunması aranan şartların başında geldiği ortadadır.

Madde 6: Göçmenler, sınırdan girdiklerinde ya da nakil araçlarından çıktıkları zaman mülkiye memurlarına giderek muhacir kâğıdı almak ve vatandaşlığa girme beyannamesi imzalamak zorundadırlar. Muhacir kâğıdı geçici nüfus kâğıdı yerine geçmekte ve bir yıl geçerlidir. Ayrıca göçmen olarak kabul edilenlere İcra Vekilleri Heyeti tarafından vatandaşlık verilmektedir. Yaş olarak küçük olanlar ebeveynlerine ya da akrabalarına bağlı iken kimsesiz

²⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 142.

²⁵¹ Kanun, Resmi Gazete, 21.06.1934, s.4003.

²⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 142.

olanlar yaşa bakılmaksızın vatandaşlığa alınmıştır.²⁵³ Türkiye’de ilk zamanlar göçmenler serbest göçmen olarak kabul edilirken 1934 yılından sonra iskânlı statüde işlem görmüşlerdir. Söz konusu olan Muhacir kâğıdı da göçmenlerin vatandaşlığa kabulüne kadar nüfus cüzdanı görevi görmüştür.

Madde 7: Türk soyuna mensup olup iskân yardımı istemediğini Hükümete bildiren göçmen ve muhacirler, Türkiye içinde istedikleri yere yerleşmekte serbesttir. Yardım talebinde bulunanların Hükümetin göstereceği yerlere iskân edilmeleri mecburdur. Türk soyuna mensup olmayanlar ise iskân yardımı istemeseler bile hükümetin gösterdiği yerlere yerleşmeye mecbur oldukları gibi söz konusu yerleri terk edemezler. Terk edip başka yerlere gidenler geri döndürülür ancak olay yinelenirse İcra Vekilleri Heyeti tarafından vatandaşlıktan çıkarılırlar.²⁵⁴ 7. Maddeden de anlaşıldığı üzere Türk ırkı ve kültürüne mensup olup göç ederek Türkiye’ye gelen göçmen ve mültecilere toleranslı davranılmıştır. Bu maddede Türk soyu, yapılacak iskânlar için belirleyici bir rol oynamıştır.

Madde 12: Türk soyundan olup dilini unutan ya da ihmal eden kişi ve topluluklar Türk kültürüne bağlı olan köy, kasaba ve vilayet merkezleri çevresine iskân edilecektir.

Madde 15: Türkiye’ye gelen göçmen ve mülteciler gümrük vergisinden de muaf tutularak iskân edilecek yerlere nakil olunan eşya ve hayvanlarda ücretsiz olarak nakil edilir. Hatta bir defaya mahsus çok fakir olanlara da giysi yardımı yapılır.

Madde 17: Yerleşen bir aileye ihtiyacına göre ev yeri ya da ev, tüccarlara ve sanatkârlara geçimlerini sağlaması için dükkân, dükkân yeri ve sermaye yardımında bulunulur. Ayrıca çiftçilere de toprak, çift hayvanı, alet ve edevat, ahır, samanlık yeri verilir.

Madde 18: Hükümetin verdiği talimatta iskân için gelenlere yapı yapmaları için para ya da malzeme yardımında bulunulur. Ancak yapılacak yapılarda kendileri de çalışabilirler. Bir de devlet ormanlarından ücretsiz kereste yardımı yapılır.²⁵⁵

Akşam Gazetesi, İskân Umum Müdürü Ali Galip Bey’in 2510 sayılı iskân kanuna göre iskân bölgelerini tespit için yakında doğu illerine giderek araştırmalarda bulunacağını haber yapmıştır.²⁵⁶ 10 Kasım 1934 tarihinde Akşam Gazetesi’nde şunlar yazmaktadır: “Memlekete her gelen Türk bizler için kıymetli bir ırk kardeşi, bir çalışma arkadaşı olduğu şüphesizdir. Topraklarımız onları da besleyebilir. Bu meselede dikkat edilecek nokta yeni gelecek kardeşlerimizden vatan için azami istifade temin edilmesidir. Zira şimdiye kadar ardı arkası kesilmeyen muhacir akınından hakkı ile istifade edilememiş, birçok emekler, ümitler ve canlar heder olmuştur. Muhacir iskânında düşülen hataları tekrar saymak istemiyoruz. Bunlar, ümit ederiz ki, son kanun ile sarf edilen himmetler ve gösterilen itinalarla artık

²⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 142.

²⁵⁴ Kanun, Resmi Gazete, 1934: 40003-40004.

²⁵⁵ Kanun, Resmi Gazete, 1934: 40004-40005.

²⁵⁶ Şarkta İskân Mıntıkları, Akşam, 23.08.1934.

tarihe karışmıştır.”²⁵⁷ Bu kanun ile Türkiye’ye göç edip yerleşen göçmenleri üretime teşvik etmeye çalışıldığı ortadadır.

1 Ağustos 1935 tarihinde Şeref Nuri Bey’in kaleme aldığı yazıda 1934 İskân Kanun’un Türkiye’de yurtlaştırma politikasının ana çizgilerini taşıdığı anlatılmaktadır. Bu Kanun ile şimdiye kadar geliş güzel yapılmış olan yurtlaştırmayı planlı ve düzenli bir hale sokmak istenildiğine değinilmiştir. Ayrıca nüfusun ülke içindeki dağılımını dengelemek, topraksızlara toprak vermek ve bunların hepsinin zirvesinde olan milli kültürü ortaya çıkartmak ve onu sağlamlaştırmak olduğunun da altı çizilmiştir.²⁵⁸ Bu haberden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de bulunan göçmenler hem üretken hale getirilmek istenmiş hem de ortak milli kültür oluşturulmak amaçlanmıştır.

1934 İskân Kanun’u yalnız dış göçmenlerin iskânını değil iç iskân için de önemli idi. İç İskân politikasının şekillenmesinde 1925 Şeyh Sait İsyanı, 1930 Ağrı ve 1937 Dersim’de meydana gelen Kürt ayaklanmalarının etkisi vardı. 1927 tarih ve 1097 sayılı “Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun” da iç iskânı düzenlemek için çıkartılmıştı.²⁵⁹

Dönemin gazetesi olan Akşam’da Halikanlı aşiretine mensup bin kişinin 18 Teşrinisani’de Anafarta vapuru ile sevk edildiği haberi yer almaktadır.²⁶⁰ Yine Akşam Gazetesi’nin manşetinde doğudan gelen Halikanlı Aşireti’nin Trakya ve Menderes havzasına yerleştirildiği bilgisine yer verilmektedir.²⁶¹

17. ve 18. Maddelere bakılacak olursa Türkiye’ye gelen göçmenlerin barınma ihtiyaçlarının bir şekilde karşılanmaya çalışıldığı görülmektedir. Ev yapabilmeleri için arsa, inşaat malzemesi yardımıyla bulunurken bu yapıların yapılmasında kendilerinin de çalışması istenmiştir. Çünkü Hükümet bu sorumluluğun altından tek başına kalkamazdı. Hükümetin hem arsa verip hem de ev yaptırabilmesi ekonomik açıdan imkânsız idi. Gelen göçmenler, pek yoksul olduğundan Hükümet tarafından arsa ve malzeme yardımı yapılması uygun görülmüştür. Ayrıca 15. Maddede göçmen ve mültecilerin sınır dışında kalan eşya ve hayvanlarından gümrük vergisi alınmadığı gibi nakilleri de ücretsiz olarak yapılmıştır. Aslında bu madde göçmenlere her konuda yardım yapılmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır. Türk soyuna mensup olması anlayışı ise tamamen ortak dil ve kültür oluşturma çabası sebebiyle olduğu düşünülebilir.

²⁵⁷ Mucahirler için, Akşam, 10.11.1934.

²⁵⁸ İskân Kanunu ve Politikamız, Ulus, 01.08.1935.

²⁵⁹ Tekeli, 2011: 161.

²⁶⁰ Şarktan Gelenler, Akşam, 18.11.1931.

²⁶¹ Halikan Aşireti, Akşam, 27.11.1931.

2510 sayılı İskân Kanuna göre Dâhiliye Vekâleti tarafından 26 Aralık 1935 tarih ve 23818 sayılı İskân Muafiyetleri Nizamnamesi yürürlüğe konulması İcra Vekilleri Heyeti'nce 27 Aralık 1934'te kabul edilmiştir. Nizamname 50 madde ve 5 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde göçmenlerin pasaport ve vize işlemlerinin nasıl olacağı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Mesela; Türk konsoloslar, Dâhiliye Vekâleti'nin kabul ettiği göçmenlerin buldukları yerlerde Hükümet tarafından pasaport verildiği takdirde bu pasaportları harçsız ve pulsuz vize edeceklerdir. Hükümetin pasaport vermediği göçmenlere konsoloslar, harçsız ve pulsuz muhacir vesikası verecektir. Aynı şey göçmenlerin beraberinde getirdikleri hayvan ve eşyalar içinde geçerlidir. Ayrıca Konsoloslar, göçmen vizesi vermek için Dâhiliye Vekâleti'nin gösterdiği şartlara bağlı kalmıştır. Yani başka herhangi bir şart aranmamıştır. Türk soyundan olmayıp Türk kültürüne bağlı olan göçmenler, Hükümetten yardım istemediğini taahhüd etse de Vekâlet olumlu cevap vermediği iskân edileceği yer gösterilmediği takdirde konsoloslar bu kişilere muhacir vizesi veremez.²⁶² Türk soyu bu Nizamname de belirleyici etken olmuştur.

Göçmenler sınırdan girdikleri ya da sevk edikleri yerlerdeki mülkiye memuruna bir hafta içinde başvurarak, tabiiyet beyannamesi imzalayıp muhacir kâğıdı almak zorundadır. Muhacir kâğıdı alan tüm göçmenler İskân Kanun'da yer alan haklardan yararlanabilecektir. Bir de Muhacir kâğıdı alan göçmenler sağlık kontrolünden geçirilirler. Göçmenlerin sağlık kontrolleri Hükümet'in ya da Sıhhat Vekâleti'nin göstereceği doktorlar tarafından yapılacaktır. Sağlık kontrolü yapılmayan göçmenler iskân edilseler de hiçbir yere sevk olunamazlar. Kontroller esnasında bulaşıcı hastalık taşıyan göçmenler hastahanelere gönderilip tedavi olurlar. Gümrük muafiyetinden yararlanmak isteyen göçmen ve mülteciler Muhacir Kâğıdı haricinde bir de Gümrük Muafiyet Kâğıdı almak zorundadır.²⁶³ Bu Nizamname ile sağlık konusu da ön planda tutulduğu görülmüştür. Bulaşıcı hastalık taşıyan göçmenlerin tedavileri yapılarak diğer insanlar korunmuştur. Gümrük Muafiyet Kâğıdı ile göçmenlerin beraberinde getirdikleri hayvan ve eşyalar vergiye tabii tutulmamıştır.

21 Kasım 1935 tarih ve 2837 sayılı kanun ile 2510 İskân Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarihten önce gelen göçmen ve mülteciler, herhangi bir harç ve resme tabii tutulmaksızın, bu kanunun yürürlüğe girmesinden iki yıl içinde kanuni mevzuata göre nüfus kütüğüne kayıt olmak zorundadır.²⁶⁴

18 Kasım 1935 tarih ve 2848 sayılı kanun ile 2510 sayılı İskân Kanun'un bazı maddeleri değiştirilmiştir. Türkiye'de yerleşim alanları nüfus yayılımı Türk kültürüne bağlı

²⁶² İskân Muafiyetleri Nizamnamesi, Resmi Gazete, 5.1.1935: 4631.

²⁶³ İskân Muafiyetleri Nizamnamesi, Resmi Gazete, 5.1.1935: 4632.

²⁶⁴ İskân hakkındaki 2510 sayılı kanuna ek kanun, Resmi Gazete, 31.10.1935: 5748.

olarak İcra Vekilleri Heyeti tarafından yapılacak plana göre düzenlenmesi görevi Dâhiliye Vekâleti ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliklerine verilmiştir. 2510 sayılı kanunun değişen maddelerinden bazıları şu şekildedir: Dâhiliye Vekâleti, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekillikleri tarafından onaylanacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından 3 bölgeye ayrılmıştır. 1- Bölge: Türk kültür ve nüfusunun yoğun olması istenilen yerlerdir. 2- Bölge: Türk kültürüne benzemesi istenilen yerdir. 3- Bölge: Yer, ekonomi, sağlık, kültür, siyasi ve askeri sebeplerden dolayı boşaltılması istenen, iskânın ve ikametinin yasak olduğu yerdir.²⁶⁵

2848 sayılı kanunun 4. Maddesinde de mülteci kavramı, 2510 sayılı İskân Kanunu'nun 3. Maddesindeki gibi tanımlanmıştır. Türkiye'ye yerleşmek isteyen mültecilerin, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği tarafından göçmen muamelesi görebilmeleri için buldukları yerlerdeki idari amirlere başvurularını gerekmektedir. Göçmenlerin alınma yolları Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği tarafından, mültecilerin ise Dâhiliye Vekâleti'nce yapılacak yönetmelikle tesbit olunması kararlaştırılmıştır.²⁶⁶

10 Şubat 1937 tarih ve 3123 sayılı kanun ile İskân Kanun'un bazı maddeleri Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin sunmuş olduğu 33222/28 sayılı tezkireyle İcra Vekilleri Heyeti tarafından 12 Mayıs 1937 tarihinde değiştirilmiştir. 2510 ve 2848 sayılı kanunların hükümlerine göre Türkiye'ye yerleşmek veya iskân edilmek maksadıyla gelen göçmenlerle, devlet tarafından sevk masrafları karşılanan göçmenlerin aile başına beş metrenin 2 katını geçmemesi suretiyle beraberlerinde getirdikleri keresteler hakkında yapılacak muameleler, aynı kanunun 2, 3, 4 ve 5. Maddeleri gereğince uygulanacaktır. Bu maddelere bakıldığında muamelenin tespiti Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliği tarafından yapılacaktır. Göçmenler beraberlerinde getirdikleri keresteleri iskân amacıyla bırakmamakta serbesttirler. Ancak kerestelerini iskâna bırakmayan bu göçmenlerin gümrük vb. vergilerden muaf olmalarına rağmen, devlet tarafından ödenen nakil bedelini geri ödemeleri gerekmektedir. Aksi halde bu kerestelere devlet tarafından el konulur. Eğer keresteler iskâna bırakılacaksa cinsleri, boyutları ve miktarları belirlenip bir beyannameyle konsolosluklara bildirilmesi gerekmektedir. Konsoloslukta bu beyannameye dayanarak ürünlerin menşelerini belirten belgeyi (menşe şahadetnamesi) her aileye ayrı ayrı olmak üzere düzenleyip, onaylamakla görevlidir. Bu belgede her kerestenin yola çıktığı iskeledeki o günün rayiç bedeline ek olarak göçmenlerin ödemek zorunda oldukları hammal ücreti ve gümrük-iskele vergisi de eklenmiştir.²⁶⁷

²⁶⁵ İskân Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi, Resmi Gazete, 21.11.1935: 5991.

²⁶⁶ İskân Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi, Resmi Gazete, 21.11.1935: 5992.

²⁶⁷ 10/2/1937 Tarih ve 3123 Sayılı Kanunun Tatbik Şekillerini Gösterir Talimatnamedir, Resmi Gazete, 21.11.1937: 8133.

25 Nisan 1938 tarih ve 3371 sayılı kanun ile İskân Kanun'una ek kanun yürürlüğe girmiştir. İskân edileceklerden nüfus kütüklerine yazılmamış olanlar gizli nüfus cezasına ve hiçbir harca tabii tutulmadan nüfusa kayıt edilmeleri kararlaştırılmıştır.²⁶⁸

---

²⁶⁸ İskân Kanununa Ek Kanun, Resmi Gazete, 02.05.1938: 9773.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜRCİSTAN'DAN GÖÇLER VE TÜRKİYE'NİN İSKÂN POLİTİKASI

3.1. Gürcistan Sovyet Yönetiminin Türk-İslam Ahaliye Karşı İzlediği Politika

Gürcistan stratejik konumu dolayısıyla tarih boyunca her zaman önemini korumuştur. Türkiye yönünden Kafkasya'ya ve Türkistan'a açılan bir kapı konumunda olmuştur. Ayrıca Anadolu'ya deniz ve kara yolu ile bağlıdır. Ruslar tarafından yapılmış olan Batum-Tiflis-Bakü Demiryolları ulaşım açısından son derece önemli bir hat olmuştur. Türk ordusu açısından Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında askeri başarılar kazanılmış olsa da maalesef diplomatik olarak aynı şeyi söylemek söz konusu değildir. Moskova Antlaşması'yla Türk idaresinden çıkan Batum artık Gürcü toprağı olmuştur. Bölgede yaşayan Türk-Müslüman ahaliyi zorlu günler beklemekteydi. 1921 tarihinde Tiflis Bolşeviklerin eline geçmiş ve Menşevikler ülkeyi terk etmiştir. Gürcistan'ın Sovyetleşmesi üzerine bölgede yaşayan Türk-İslam ahaliyi zorlu günler beklemektedir.

Kazım Karabekir komutasındaki Türk askerleri Ahıska'yı ele geçirdiği günlerde Bolşevik kuvvetleri de bölgeye gelmiştir. 11 Mart 1921 tarihinde Bolşevik kuvvetleri Batum'a doğru yola koyulduğu sırada. Batum o tarihte Türk kuvvetlerinin eline yeni geçmişti. Ayrıca Türk kuvvetleri 14 Mart'ta Ahılkelek'e de girmiştir.²⁶⁹ Bu durum bölgede yaşayan Türk-İslam ahali tarafından sevinçle karşılanmıştır. Ne var ki bu sevinç imzalanan Moskova Antlaşması'na kadar sürmüştür. Bundan sonra bölge de yaşayan Türk-İslam ahali uygulanan baskıcı politikalar sebebiyle ya göç etmiş ya da bulunduğu bölgede her türlü zorluğa göğüs germişlerdir. Bölgede yaşayan Türk-İslam ahalinin bölgeden göçleri topluca yapılamamıştır. Göç etmek isteyenler ya resmi ya da illegal yollara başvurarak Türkiye'ye ulaşmaya çalışmışlardır.

Moskova Antlaşması'ndan sonra Kars'a gelen Türk Heyetine "Gürcistan'la yapılan 1918 Batum Muahedesi ile Türkiye'ye katılan Ahıska Sancağı neden ihmal edildi?" diye sitemlerini dile getirmişlerdir. Rıza Nur'un ise şu şekilde karşılık verdiğini kaynaklar yazmaktadır: "Ahıska'da böyle yüzlerce Türk köyü olduğunu maalesef bilmiyorduk! Elimizde neşredilmiş bir vesika bile yoktu. Keşke daha önce bu hususta bilgi sahibi olsaydık!"²⁷⁰

Türk Kuvvetleri, 28 Mart 1921 tarihinde Batum'dan çekilmeye başlamış ve çekilme işlemi daha bitmeden Bolşevikler 30 Mart'ta şehre girmişlerdir. Bu sebeple Bolşevik ve Türk askerlerin arasında çatışma olmaması için de bir beyanname kaleme alınmıştır. Batum'daki

²⁶⁹ Karabekir, 1995: 1945.

²⁷⁰ Zeyrek, 2001: 41.

Kızıl Grup Kıtâatı Kumandanı Koliyegef/Koliyegaf tarafından Batum Civar Garnizon Amirine gönderilen bu beyannamede Bolşevikler ve Türkler arasında harp başladığı şeklinde propaganda yapıldığı belirtilmiştir. Bu propagandanın asılsız olduğuna değinilmiş, Türklerin ve Bolşeviklerin dostça ittifak antlaşması imzaladıkları için böyle bir savaşın söz konusu olmadığını vurgulanmış ve bu kara propagandayı yaparak iki ülkenin ilişkilerini zedelemeye çalışanların da cezalandıracağı duyurulmuştur. Bazı Gürcülerin bölgede yaşayan Türk-İslam ahaliyi rencide edici davranışlar sergiledikleri ve tahrik ettikleri haberi alınmıştır. Bu olaylara son verilmesi ve yapanların da sonuçlarına katlanması gerektiği vurgulanmıştır.²⁷¹

Gürcü kuvvetlerin bölgede gezen Türk askerlerini tutuklamaları üzerine Türklerin bölgede serbestçe gezme hakkı olduğu belirtilmiştir. Ancak bu beyanname pek işe yaramamış ki Gürcü kuvvetleri Çürüksu'da Türk-İslam ahaliye saldırmıştır. Moskova Antlaşması'yla Batum'un Gürcülere verilmesi bölgede yaşayan Türk-İslam ahali tarafından kabul görmemiştir. 17 Temmuz 1921 tarihinde Hariciye Vekâleti'nden alınan telgrafta 260 kişilik Gürcü sınır taburunun Batum'a geldiği ve Batum istihkâmlarının toplarının alınıp içeriye sevk edildiği haber verilmektedir.²⁷²

20 Haziran 1921 tarihli telgrafa göre Bolşevikler, Acara suyu ile Ahıska arasında sınır olarak bulunan kuvvetlerini çekmişler ve 5 Temmuz'a kadar sınır boş bırakılmıştır. Onlardan sonra Gürcü kuvvetleri yerleştirilmiştir.²⁷³ Bu telgraftan anlaşıldığı üzere Bolşevik kuvvetler yerlerini Gürcü kuvvetlere bırakmaya başlamışlardır. Aynı telgrafta Ahıska sınır gerisinden Çoruh Nehri'ne ve daha sonra Batum'a gelen yolun tamir edilmekte olduğu bildirilmiştir. Bir de köprülerin zırhlı otomobillerin geçişine uygun hale getirildiği bilgisi verilmesi, bölgede yaşayan halkı rahatsız etmiş ve bir Gürcü saldırısına uğrama korkusu yaşanmasına sebep olmuştur. Bu düşünceyle korkuya kapılan ahalinin canlarını kurtarmak için göç etmek istediklerine değinilmiştir.²⁷⁴

Yusuf Kemal Bey, Kars Konferansı'na katılan TBMM temsililerine gönderdiği telgrafta Ahıska ve Borçalı Türklerinin haklarını savunmalarını istemiştir. Söz konusu olan bölgede yaşayan Türklerin geleceklerini unutmamaları gerektiğini vurgulayan Yusuf Kemal Bey, Gürcülerin bölgede yaşayan Türk ve Müslüman ahalinin aleyhine hükümler verdiğine dikkat çekmiştir.²⁷⁵

1 Ağustos 1921'de Gürcistan'da Müslüman Ahali Şurası kurulmuş ve Şuranın başkanlığına Ömer Faik Bey getirilmiştir.. Ömer Faik Bey, Ahıska, Ahılkelek ve Borçalı'yı

²⁷¹ Arslan, 2010: 125.

²⁷² Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 1999: 14.

²⁷³ Askeri tarih Belgeleri Dergisi, 1999: 24.

²⁷⁴ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 1999: 24.

²⁷⁵ Zeyrek, 2001: 42.

gezerek burada yaşayan Türk-İslam ahaliyi dinlemiştir. Ahali, mevcut yönetimden duydukları memnuniyetsizliği dile getirmişlerdir. İslam ahalinin yaşadığı topraklarda mahalli yönetim gayrimüslimlerin elinde idi. Bölgede Türk-İslam ahalinin hakları dikkate alınmadığı gibi keyfi tutuklamalara da maruz kalmaktaydılar. Bu da yetmezmiş gibi hiçbir sebep göstermeksizin mallarına da el koyulmaktaydı. Bu ağır şartlar altında yaşamak dayanılmaz hale geldiği için göç düşüncesi bölge halkına bir kurtuluş yolu olarak görünüyordu.²⁷⁶

Batum'da bulunan Türk görevlileri de ahaliyle bağlantılarını koparmamaya özen göstermişlerdir. Dr. İbrahim Tali Bey'in 6 Kasım'da Batum'a atanması yapılmıştır. Görevine başlayan Türk Konsolosu ve Kafkas Hilal-i Ahmer Cemiyeti Murahhası Dr. İbrahim Tali Bey, zaman zaman halk içine girerek onların nabzını tutmaya ve düşüncelerini öğrenmeye çalışmıştır. Ayrıca Türkiye ile bölge halkının bağlarını koparmaması için sosyal faaliyetler de düzenlemiştir.²⁷⁷

Batum'u ele geçiren Gürcüler, bir süre Türk ahaliye karşı düşmanca bir tavır sergilememiştir. Yalnız bu tavır çok uzun soluklu olmamıştır. İlk olarak kendi dilleri olan Gürcüceyi Batum'da yaşayan Türk ahaliye dayatmaya başlamışlardır. Moskova Antlaşması sonrası Batum'u ziyaret eden Rıza Nur konuyla ilgili gözlemlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Buradaki halk Türkçe Mektep açmışlar, bizden de muallim getirmişler. Mektebi ve muallimi gördüm. İyi işliyor fakat Gürcüler Türkçeyi kaldırıp tedrisatı Gürcüce yapmak istiyorlarmış. Buna Menşevik Hükümet'te çalışmış şimdiki Gürcü Cumhuriyeti de çalışıyormuş. Zavallılara türlü engel çıkarıyorlarmış...²⁷⁸”

Anlaşıldığı üzere Gürcüler eğitim dilini Gürcüce yapmak için çaba göstermişlerdir. Bu sadece tedrisatla sınırlı kalmamıştır. Dini okulların kapatılması için de uğraşmıştır. Gürcülerin bütün çabalarına rağmen Batum'da Türkçe kullanımı devam etmiştir.²⁷⁹

Rıza Nur, Acarlardan bahsederken hem Türkçe hem de Gürcüce bildiklerini söylemektedir. Kendilerine Gürcü denilmesinden hoşlanmadıkları gibi bunu bir hakaret olarak gördüklerini de vurgulamıştır.²⁸⁰

Kafkasları Sovyetleştirme adı altında yürütülen politikalar amacına ulaşmış, 10 Ocak 1922 tarihinde Batum'da Acaristan Umum Sovyet'i ilan edilmiştir. Meydana gelen bu olaylar Türkiye'yi de yakından ilgilendirmekteydi. Batum Konsolosu İbrahim Tali Bey gelişmeleri şu şekilde anlatmaktadır:

²⁷⁶ Zeyrek, 2001: 43.

²⁷⁷ Arslan, 2010: 127.

²⁷⁸ Nur, 1967: 812.

²⁷⁹ Zeyrek, 1999: 48.

²⁸⁰ Nur, 1967: 812.

“10 Ocak Salı: Bugün akşam Acaristan Umum Sovyet’i küşad edildi. Gambarof ilk nutukta açtı. Bize ikinci locayı tahsis etmişlerdi. Gemiciler, Kızılordu Murahhasları, Rus Konsolosu, Gürcistan Dâhiliye Komiseri ve bir hoca nutuklar söyledi...”²⁸¹

İbrahim Tali Bey, Kafkas ve İran Cephelerinde Ruslara esir düşen asker ve sivillerle de ilgilenmiştir. Batum Liman’ı da toplama kampları görevinde imiş. Bolşevikler esirleri iade edince İbrahim Tali Bey esir düşenleri Anadolu’ya göndermiştir. İbrahim Tali Bey sadece esirleri değil Anadolu’ya gitmek isteyen muhacirleri de göndermiştir.²⁸²

1920’lilerin sonundan itibaren bölgede yaşayan Türk-İslam ahaliye uygulanan baskılar sonucunda legal ya da illegal şekilde Türkiye’ye kaçmaya başlamışlardır. Buna bir de Gürcü şovenizmi eklenince bölgedeki huzursuzluk iyice artış göstermiştir. Acarlar, Abhazlar ve Osetlere özerk cumhuriyet hakkı tanınırken; Ahıska ve Ahılkelek de bulunan Türkler göz ardı edilmiştir. Ahıska ve Ahılkelek ahalileri de özerklik talep etmiş ancak bu talep çağrısı duyulmamıştır. İleri gelen aydınlar bu yolda çalışmalar sürdürmüşlerse de tutuklanmışlar, sürgün edilmişler ya da katledilmişlerdir.²⁸³

Batum Konsolosu İbrahim Tali Bey, bölgede yaşayan Türk-İslam ahalinin hakkını Ruslara ve Gürcülere karşı savunmuştur. Haksızlığa uğrayanların yanında olmuş aynı zamanda da bölge ahalisinin eğitimiyle ilgilendirilmiştir.²⁸⁴

1923’de Acaristan’da Kızıl Meclis açılmıştır. Meclis Başkanlığı’na da Hasan Tahsin adında Sovyet Rusya yanlısı biri seçilmiştir. Bu seçimin birtakım hilelerle yapıldığı belirtilmektedir. Söz konusu olan kişinin, Türkiye aleyhine çalışmalar yaptığı söylenmektedir.²⁸⁵

1924 tarihine gelindiğinde Türk kelimesi unutturulmaya çalışılmıştır. Hatta Ahıskalı Türklerden Molla Nasreddin Dergisinin yazarı ve aydın gazeteci olan Ömer Faik Bey’e Sovyet Rusya tarafından etnik köken algısını değiştirme teklifinde bulunulmuştur. Bölgede yaşayan Türk-İslam ahali hem Rus hem de Gürcü baskılarına maruz kalmıştır.²⁸⁶

Bölgede yaşayan Türk-İslam ahali, Gürcü ve Ruslar tarafından birçok haksızlığa uğratılmıştır. Haksızlıklara birçok örnek verilebilir. Orhan Uravelli tarafından Rusçadan çevrilen ve Bizim Ahıska Dergisi’nde yayınlanan belgeler konuya ışık tutmaktadır:

²⁸¹ Aydoğan, 2001: 92.

²⁸² Aydoğan, 2001: 94.

²⁸³ Aydıngün ve Aydıngün, 2014: 40.

²⁸⁴ Aydoğan, 2001: 94.

²⁸⁵ Aydoğan, 2001: 129.

²⁸⁶ Zeyrek, 2001: 44.

“...İskenderoğlu 1885 Gürcistan Ahıska doğumlu Yusuf Ziya Şarapçiyev’in 1917’de Rusya Geçici Hükümeti üyesi, sonradan Ahıska Kazası Emniyet Müdürü Yardımcısı olduğunu ve 2 Aralık 1922’de Gürcistan ÇK mercilerinde tutuklandığını bilginize sunuyoruz. Tutuklama, İskender oğlu Yusuf Ziya Şarapçiyev’in karşıdevrimci ve Sovyet karşıtı faaliyetlerinden, ayrıca Kızıl Orduya silahlı direniş suçundan dolayı Ahıska Siyasi Bürosu Partiler Sorumlusu tarafından yapılmıştır.”

Gürcistan ÇK Kurulunun 1923 yılına ait tutanağına göre belgede adı geçen Yusuf Ziya Şarapçiyev’in suçu kanıtlanmış ve idama mahkûm edilmiştir. Aynı zamanda Süleyman oğlu Bahşi Maçabeli, Hamit oğlu Tefvik Efendiyev, Lütfi oğlu Muzaffer Mehterbekov, Mustafa oğlu Mecit Efendiyev 13 Eylül 1923 tarihinde infaz edilmiştir. Mezarlarının nerede olduğunun bilinmediği belirtilmiştir. Yıllar sonra ise bazı gelişmeler meydana gelmiştir. 1992 yılında Gürcistan Devlet Konseyi Yusuf Ziya Şarapçiyev’i aklamıştır.²⁸⁷ 1923 yılında suçlu bulunan Yusuf Ziya Bey aslında sadece kurban edilenlerden biriydi. Haksız yere suçlanmış ve bu suçlamaların bedelini hayatıyla ödemiştir. Bu baskı ve yıldırma politikaları bölge ahalisinin göç etme nedenlerinden biri olmuştur.

25 Ağustos 1937 tarihinde Aspınza Emniyet Müdürü Müfettişi olan Hamitoğlu Enver Matanov tutuklanmıştır. Gürcistan SSC Yüksek Mahkemesi, 29 Ağustos 1959 tarihinde söz konusu davaya tekrardan bakarak 1937 yılında alınan kararı iptal etmiştir. Hatta Hamitoğlu Enver Matanov aklanmıştır.²⁸⁸

8 Şubat 1938 tarihinde tutuklanan Aspınza Belediye Başkanlığı İnşaat İşleri Şube Muhasebecisi olan Tefvikoğlu Ansar Efendiyev aleyhindeki dava, Güney Kafkasya Askeri Bölgesi Harp Divanı Başkanlığı tarafından 13 Haziran 1938’de gözden geçirilmiştir. Efendiyev’in davası ile ilgili karar ise 22 Şubat 1938 tarihinde verilmiştir. Karar fesh edilerek Efendiyev’in suçu kanıtlanamamıştır. Efendiyev ölümünden sonra ise aklanmıştır.²⁸⁹

Görüldüğü üzere o dönemde birçok kişi veya kişiler suçsuz yere tutuklanmış hatta infaz edilmiştir. Bazılarının ise öldükten sonra suçsuz bulunması o dönemdeki adaletin nasıl tecelli ettiğini ortaya koymaktadır. Bölge de yaşayan Türk-İslam ahali birçok sindirme politikasına da maruz kaldığı ortadadır. O dönemde tek kurtuluşları yollarının göç etmek olduğu aşikârdır.

²⁸⁷ Uravelli, 2017: 18.

²⁸⁸ Uravelli, 2017: 18.

²⁸⁹ Uravelli, 2017: 19.

3.2. Gürcistan Sovyet Yönetiminde Yaşayan Türk-İslam Ahalinin Göçlerinin Nedenleri

Gürcistan hükümetinin Türk ve diğer Müslüman unsurlara karşı baskıları giderek dayanılmaz hal almıştır. Baskı, sindirme politikaları ve kısımlar had safhaya ulaşmış idi. Bölgede yaşayan Türk-İslam ahaliye karşı sistematik olarak bir yok etme politikası uygulanmaktaydı. Moskova Antlaşması'nın Acaristan Muhtariyet hükmünü Gürcü şovenler tanımadıkları gibi okullardan İslam dinin öğretildiği derslerin kaldırıldığı, Gürcü din adamlarının bölgede yaşayan Türk-İslam ahalinin Ortodoksluğa geçmesi için propaganda yaptıkları bilinmektedir.²⁹⁰ 1930 yılına gelindiğinde bölgede bulunan aydın ve din adamları sistemli bir şekilde yok edilmiştir. Soyadlarını devlet baskısıyla değiştirmeye zorlandıkları için Türk soyadları yerini Gürcüce soyadlarına bırakmıştır. Bu olaya şahit olan bir tanık bu olayı şu şekilde anlatmıştır: “Bize eskiden Paşaoğlu derlerdi. Ama pasaport verince Paşaoğlunu zorla Papaladze yazdılar. Komşumuz Dadaşoğluydu onu da Dadaşidze yaptılar.”²⁹¹

1926 yılında Sovyet Rusya nüfus sayımı yapmıştır. Nüfus sayımının sonuçlarına göre Ahılkelek'in %73'ünü Ermeniler, %8,5'ini Türk-İslam ahali ve %10'unu Gürcüler oluşturulmuştur. Ahıska'nın da nüfus yapısı değişime uğramıştır. Türk-İslam ahaliye ait nüfus azalma göstermiştir. Türk-İslam ahali Ahıska'nın %51'ine tekabül etmekteydi. Ermeni ve Gürcülerin ise nüfusu artmıştır. Nüfus oranlarında Ermeniler %25, Gürcüler de %16 olarak çıkmıştır. 1926 yılında Ahıska ve çevresinde yüz yetmiş beş binden fazla Türk-İslam ahali yaşadığı bilinmektedir.²⁹²

1935-36 yıllarına gelindiğinde ise Gürcistan yaşayan Türkler için eğitim-öğretim dili Azerbaycan Türkçesi olarak kabul edilmiştir. Bu da yetmezmiş gibi burada yaşayan Türk ahaliye “Azeri” kimliği verilmiştir. 1940 yılından itibaren de Gürcü dili ve alfabesi dayatılmıştır.²⁹³

Gürcü İnkılap Komitesinde yer alan Ömer Faik Numanzade Bey, Türk-İslam ahalinin yaşadığı Ahıska, Ahılkelek, Acaristan (Batum) ve Borçalı'yı gezerek ahalinin sorunlarını dinlemiştir. Bölgede yaşayan Türk-İslam ahalinin yönetimden memnun olmadığını gözlemlemiştir. Onun tespitlerine göre Türk-İslam ahalinin yaşadığı bölgelerde mahalli yönetimler gayrimüslimlere verilmiştir. Dahası Türk-İslam ahalinin evleri aranıp mallarına el

²⁹⁰ Kırzioğlu, 2013: 16.

²⁹¹ Muhtaroglu, 1993: 26.

²⁹² Kurt, 2015: 199.

²⁹³ Zeyrek, 2008: 11.

koyulmuştur. Bu çileye daha fazla dayanamayan ahali Türkiye'ye göçe başlamıştır. Ömer Faik Bey bir ordu komutanına yazdığı mektupta şunları söylemiştir:

“Aspinza’da ben şahit oldum ki, askerlerin atları köylülerin tarlalarında otluyor. Askerleri uyardığımda hakarete uğradım. Kızıl askerlerin halka yaptığı zulümler çekilmez hal almıştı. Onlar kendilerini düşman ülkesindeymiş gibi görüyor, halka da öyle davranıyorlardı. Mesela bir asker kendisine ikinci defa süt vermek istemeyen bir köylüyü kurşunluyor; bir başkası, kendisine süt bulup getirmeyen kadını tahkir ediyor; diğeri, Ramazan ayında camiye kilitleyerek imamın ezan okumasına izin vermiyor...” Ömer Faik Bey meydana gelen olayları hükümete ve ordu kumandanlarına bildirmiş fakat herhangi bir sonuç alamamıştır.²⁹⁴

Ünlü gazeteci ve siyaset adamı Ömer Faik Numanzade, Ahıska ve Ahılkelek için muhtariyet talep etmiştir. Hatta 1928 tarihinde Ankara’ya heyet göndererek hiç olmazsa özerk olan Acaristan’a katılmayı istemişlerdir.²⁹⁵ Bu talepler sonuçsuz kaldığı gibi bölge ahalisinin muhtariyet kazanabilmek için sarf ettiği çabalar boşa gitmiş, Müslüman halk Bolşevik ve Gürcüler karşısında yapayalnız kalmışlardır. Bu durum da Türkiye’ye göçün en önemli nedenlerinden olmuştur. Tutuklanıp katledilen aydınlardan biri de Gürcistan İnkılap Komitesinde yer alan ünlü gazeteci ve siyaset adamı Ömer Faik Numanzade idi. Numanzade “Halk Düşmanı” ilan edilerek 1937 tarihinde katledilmiştir.²⁹⁶

1930 tarihinden sonra Gürcü tarihçiler Ahıska ve çevresinin Osmanlı tarafından işgal edildiği tezini işlemeye başlamışlardır. Bazı Gürcü araştırmacıların öne sürdükleri tezlerde bölgede yaşayan Türklerin aslında Türk değil, Gürcü oldukları savunulmuştur. Onlara göre Osmanlı Devleti söz konusu olan bölgeyi işgal edince buradaki ahaliyi önce Müslüman olmaya sonra da Türkleşmeye zorlamışlardır.²⁹⁷ Ortaya atılan bu teorileri hayata geçirebilmek için büyük çaba harcanmıştır. Sovyet Rusya bu dönemde toprakları devletleştirilerek bölgede kolhozlar kurmuştur. İdeolojilerini bölge ahalisine benimsetmek için bireysel toprağı ve emeği kolektifleştirmişlerdir. Bu politika Ahıska, Ahılkelek ve Batum’da bulunan Türk-İslam ahaliyi olumsuz yönde etkilemiştir. Büyük toprak sahibi olan beylerin topraklarına el koymakla kalmayan Sovyet yönetimi aynı zamanda bu insanları sürgüne göndererek cezalandırma yoluna gitmiştir. Kolektifleştirme politikası ahaliyi sıkıntıya sokarak daha da yoksul hale sokmuş ve yaşam şartları dayanılmayacak şekilde ağırlaşmış olması Türkiye’ye göç nedenlerinden birini teşkil etmiştir.²⁹⁸

²⁹⁴ Polikoğlu, 2005: 34-35.

²⁹⁵ Zeyrek, 2001: 45-46.

²⁹⁶ Türk’ün Aydınlık Yüzü idi, Yeniçağ Gazetesi, 17.5.2014.

²⁹⁷ Muhtaroglu, 1993: 26.

²⁹⁸ A. Aydıngün ve Aydıngün, 2014: 42-43.

3.3. Türkiye'nin Göçmen Sorununa Yaklaşımı

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde hem Osmanlı Devleti hem de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti birçok cephede savaşmıştır. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Anadolu'nun kurtuluşu için yapılan İstiklal Savaşlarında milyonlarca kişi hayatını kaybetmiştir. Türk nüfusunun çoğu yıllarca süren savaşlarda kırılmıştır. Cumhuriyet'in kurulduğu zamanda Türkiye'nin toplam nüfusunun on bir ya da on iki milyon olduğu tahmin edilmektedir.²⁹⁹ Birinci Dünya Savaşı'nda üç milyon insan dizanteri, tifüs ve malarya gibi hastalıklara yakalanmıştır. Savaş zamanında iki milyon insanın hayatını kaybettiği düşünülmektedir. Milli Mücadele Dönemi'nde ise kayıp ve şehit sayısı elli, altmış bin civarlarında olduğu tahmin edilmektedir³⁰⁰. Salgın hastalıklar ve savaşlar Türk nüfusunu azaltmıştır. Anadolu nüfusu 1914 yılında on altı milyondan fazla olmasına rağmen 1927 yılında on üç milyon kusur civarlarında olduğu bilinmektedir. Türk nüfusunun bu kadar azalmasının sebebi, savaşlar ve doğurgan erkek nüfusunun silah altına alınmış olması nedeniyle doğum oranları da düşmüştür. Ayrıca Anadolu'da yaşayan Gayri Müslimlerin yurt dışına göç etmesi de sebeplerden bir diğeridir.³⁰¹ Nüfusun azalmış olması nedeniyle Türkiye topraklarına göç etmek isteyen Türk-İslam ahaliye olumsuz bakılmamıştır. Türkiye'de meydana gelen nüfus boşluğu Balkanlar ve Kafkaslardan gelecek Türk-İslam ahali ile doldurulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti kendisine sığınan her toplumu hoşgörü ve yardımseverlikle kabul etmiştir. Hatta gelen göçmenlere yardımcı olabilmek için 1866 tarihinde Muhacirin Komisyonu kurulmuştur. Muhacirin İdaresi altında olan bu kuruluş 93 Harbi'nden sonra bağımsız olmuştur. Yeni kurulan Türkiye de gelen göçmelere kucak açmıştır. Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine bağlı Muhacirin Müdüriyetine bu görev verilmiştir. Adı geçen kuruluşun görevi tüm göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak ve onlara sahip çıkmaktır.³⁰²

19. yüzyılda Çarlık Rusya'nın benimsediği topraklarını genişletme politikasını 1917 Ekim İhtilalinden sonra da Sovyet Rusya benimsemiştir. Kafkaslardaki siyasal karışıklık, yıldırma, baskı ve Sovyetleştirme politikalarından ötürü Türk-İslam ahali Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır.³⁰³ 1914-1925 tarihleri arasında sekiz yüz binden fazlası sanat ve ticaretle uğraşan bir milyondan fazla Gayri Müslim'in ülke dışına çıkmış olmasından dolayı

²⁹⁹ Cavdar, 1983: 1555.

³⁰⁰ İpek, 2005: 176.

³⁰¹ İpek, 2000: 161.

³⁰² Orat A, Arslan O. ve Tanrıverdi, 2011: 180.

³⁰³ Kazgan, 1983: 1556.

1920'lerden sonra şehirdeki nüfus dengesi bozulmaya başlamıştır. Şehirlerdeki dengenin bozulması sonucunda iş gücü eksikliği de ortaya çıkmıştır.³⁰⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri mübadeledir. Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen mübadelede iki taraflı bir antlaşma olduğu ve 1924 mübadelesinin Venizelos tarafından önerildiği bilinmektedir. Zira Venizelos, Yunanistan nüfusunu artırmak için Türkiye'deki Rum nüfusun Yunanistan'a göçünü desteklemiş, büyük devletleri buna ikna etmiştir. Türkiye'de kabul etmek zorunda kalmıştır. Çünkü Türkiye için Birinci Dünya Savaşı uzun sürmüştü ve büyük devletlere karşı çıkacak durumda değildi. Mübadele ile Yunanistan'dan Türkiye'ye yarım milyon insan gelmiştir. Türkiye'ye gelen göçmen grupları arasında birinci büyük grubu oluştururlar. Türkiye'den Yunanistan'a ise 1,5 milyon insan göç etmiştir.³⁰⁵

Mustafa Kemal Atatürk 16-17 Ocak 1923 tarihinde gazeteciler ile yaptığı görüşmede yapılan savaşlarda uğranılan büyük insan kayıplarına değinmiştir. Bu kayıpların da ülke içerisinde nüfus dengesini bozduğunu anlatmıştır. Atatürk nüfus meselesini şu şekilde anlatmıştır: “Efendim bu memleket Almanya'nın iki mislidir. Almanya'da yetmiş milyon nüfus vardır. Bizde sekiz milyon vardır...”³⁰⁶ Yani Türkiye coğrafi olarak Almanya'dan daha büyük bir ülke olduğundan nüfus olarak da sekiz milyondan fazla olması gerektiğini vurgulamıştır.

1 Kasım 1936 tarihinde beşinci dönem ikinci toplanma yılı açılırken Mustafa Kemal Atatürk şöyle bir konuşma yapmıştır:

“Ana vatana yeni kavuşan göçmen vatandaşlarımızın iskânı başlıca işlerimizdendir. Göçmenleri iyileştirmek ve süratle üretmen kılmak için, onları kâfi derecede teçhiz etmeye çalışıyoruz. Aldığımız neticeler umut vericidir. Bu milli meseleye, tahsis edebileceğimiz vesait derecesinde, fakat ara vermeksizin devam edeceğiz.”³⁰⁷ Anlaşıldığı üzere, salgın hastalıklar ve savaşlar neticesinde Türkiye nüfus olarak da etkilenmiştir. Savaşlar sonucunda meydana gelen yeni sınırlar, sınır dışında kalan Türk-İslam ahaliyi Anadolu'ya gelmesine neden olmuştur. Göçmenlerin ne kadar iskân ve iaşeye ihtiyacı var ise Türk Hükümeti'nin de gelen nitelikli göçmenlere ihtiyacı vardı. Nüfusunun çoğunu cephelerde kaybeden Türkiye için gelen göçmenler önem arz etmiştir.

³⁰⁴ İpek, 2000: 161.

³⁰⁵ Her Mübadele Bir Yaradır, İzi Kalır, Hürriyet, 3.9.2017.

³⁰⁶ İnan A., 1982: 54.

³⁰⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997: 406.

3.4. Gürcistan'dan Gelen Göçmenlerin İskân ve İaşesi

Göç faciası insanların ziyan olmasından ve ekonomik olarak çöküntüye uğramasından ibaret değildir. Doğup büyüdüğü ve vatani olarak gördüğü toprakları ebediyen terk etmek, göçe maruz kalanların manevi olarak ruhlarında da derin yaraların açılmasına sebep olmuştur. Göç etmekten başka çaresi kalmayan göçmen ve mülteciler soluğu Türk topraklarında almıştır.

Kafkaslardan gelen göçmen ve mülteci sayısı kesin olarak bilinmediği gibi 1915-1921 yılları meydana gelen savaşlar sonucu hayatını kaybedenlerle ilgili kesin bir rakam vermek de oldukça zordur. Ancak 1922 yılında Kars, Artvin, Iğdır, Oltu ve Kulp'ta 318000 İslam ahali bulunmaktadır. Bunlardan 100000'i bölgede yaşayan ahali iken 218000'i de Kafkasların çeşitli bölgelerinden göçenlerdir. Türkiye'ye gelen göçmenlerin çoğu Kars ve çevresinde kalmayıp Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gitmişlerdir.³⁰⁸ Devlet İstatistik Enstitüsü 1930 yılında Türkiye'ye gelen göçmen sayısını 431.065 olarak açıklamıştır. 1921-1927 yılları arasında kapsayan bu istatistik tablosu sadece toplam sayıyı vererek göçmenlerin nereden geldikleri hakkında ise bir bilgi vermemektedir.³⁰⁹ Göçmenlerin iskân edilmeleri için illere göre ayrılan bütçeye ilişkin bilgiler mevcuttur.

Tablo 3.1. 1921-1927 Yılları Arasında Bazı Vilayetlere Gelen Göçmen Sayısı

İl	Göçmen	İl	Göçmen
Artvin	46	El Aziz	1452
Beyazıt	2856	Erzurum	1095
Bitlis	2329	Samsun	22.579
Diyarbakir	298	Sivas	4892
Kars	2512	Tokat	8209
Toplam	8042	Toplam	38227

Kaynak: McCarthy, 1998:195.

93 Harbi'nden sonra Kars, Ardahan ve Batum'dan Anadolu'nun çeşitli bölgelerine göç etmek zorunda kalan birçok göçmen 1920'den sonra göç ettikleri topraklara geri dönmek istemişlerdir. TBMM ve yerel mahkemelere başvurarak topraklarının iadesini sağlamışlardır. TBMM, Anadolu'ya yerleşmek isteyen göçmenleri olumlu karşılamıştır. Zira Türkiye'nin de gelen göçmenlere ihtiyacı var idi. Uzun süren savaşlar neticesinde büyük kayıplar verilmişti.

³⁰⁸ McCarthy, 2012: 254-255.

³⁰⁹ McCarthy, 1998: 195.

Kafkasya’da yaşayan Türk-İslam ahalsinin de durumu pek parlak değildi. Türkiye’den dışa yapılan göçlerde göz önünde tutulursa gelen göçmenlere ihtiyaç olduğu bile söylenebilir. Ayrıca mübadele ile gidenlerin bırakmış oldukları taşınmaz malların da değerlendirilmesi lazımdı.

Trabzon’da günlük olarak yayımlanan Yeni Yol Gazetesi’nde Türkiye’nin göçmenlere olan ihtiyacına genişçe yer verilmiştir. Gazetede ki makale daha çok Trabzon ile ilgili yazılmış olsa da bu durum tüm ülke için geçerli sayılmaktadır. Köylerin, ilçelerin mübadele ile gidenlerin ardından boş kaldığı hem Trabzon’un gelişmesi hem de ülke ekonomisine katkı sağlaması için binlerce göçmene ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Aslında bu durum ülke genelinde göçmenlere ihtiyaç olduğunu da gözler önüne sermektedir. Söz konusu olan makalede gelen göçmenlerin nitelikli olması da istenmiştir.³¹⁰

Nitelikli insanlara en iyi örnek olarak Osman Server Atabek verilebilir. 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması’yla memleketi Ahıska’nın Gürcistan’a bırakılması üzerine bir akrabası ile Ardahan’a gelmiştir. Hatta İstiklal Savaş’ında göstermiş olduğu başarılarından ötürü kendisine İstiklal Madalyası verilmiştir. 5 Ocak 1922 tarihinde TBMM’ye Ardahan milletvekili olarak girmiştir.³¹¹

Yunus Zeyrek’in Fuat Azgur ile yaptığı görüşmeden anlaşıldığına göre Moskova Antlaşması imzalandıktan sonra sınırların kesinleşmesi üzerine ailesi Türkiye’ye göç ederek Posof’a yerleşmişlerdir. Azgur, devletin ihtiyaç sahiplerine toprak verdiğini belirtmektedir. Kendilerine de Ardahan’ın Yalnızçam köyünde toprak verildiğini söylemektedir. Ailesinin Yalnızçam’daki hayatını şöyle anlatır:

“Babam, Yalnızçam’da amcam Namık’la birlikte çiftçilik ve hayvancılık yapardı. Köyde güzel bir ev yapmış, hatta bir de dükkân açmışlardı. Beslenen hayvanlar, sonbaharda Hopa üzerinden İstanbul’a götürülürdü. Elde edilen parayla İstanbul’dan ticari eşyalar getirilir, dükkânda satılırdı. 1930lu yılların sonuna doğru bir salgında hayvanlar telef oldu. Bu hadiseye çok üzülen babam, hayvancılıktan vazgeçti. Hükümete müracaat ederek memuriyet istedi. Dileği kabul edildi ve Ardahan’a iskân memuru olarak tayin edildi.”³¹²

Emekli Maden Mühendisi olan Aslan Acar, 1919 yılında Hula’da doğmuştur. 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması’ndan sonra Gürcistan’a bırakılan Acara’yı terk ederek Türkiye’ye göç etmiştir.³¹³

³¹⁰ Zehra Arslan, 2014: 52.

³¹¹ Zeyrek, 2005a: 28.

³¹² Zeyrek, 2005b: 43.

³¹³ Zeyrek, 2005c: 46.

Türkiye, göçmenler ile ilgili konular da sınır komşularıyla anlaşarak bazı kararlar almıştır. 20 Mart 1922 tarihinde Tiflis'te Gürcistan ve Türkiye bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşmada sınıra yakın yerlerde oturan ahalinin karşılıklı olarak sınırı geçmeleri uygun görülmüştür. Taraflarca imzalan antlaşma 30 Temmuz 1922 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Sonraki yıllarda da Türkiye'ye göçmenlerin gelmesi iki devlet arasındaki antlaşmalara yansımış ve fikir birliğine varılmıştır. 1929 yılında Acaristan'dan gelecek olan göçmenlerin durumuyla ilgili karar değerlendirildiğinde gerekçelerin makul olduğu anlaşılmıştır. Alınan karar şöyledir:

“Sovyet Hükümeti Kars ve Moskova Muahedeleri mucibince Acaristan ahalsinin Türkiye'ye hicretlerini müevviç (geçerli) bunun men'e kıyam eylemiş olduğu ve Sovyet hükümetinin şimdikiye kadar olan icraat muamelatına nazaran, mukavelenin temdidinde hükümetimizin nokta-i nazarına muvafık bir netice istihsali kabil olmayacağı tezahür etmekte olduğu cihetle, iş bu esbaba binaen hakkıhyar müddetinin iki sene daha temdidine lüzum olduğuna müttefik karar verilmiştir. Ancak muhacir celbi icap ederse Sovyetlerle yeni baştan bu esas noktadan konuşulmak üzere kararı vaki nefsülemre muvafık görülmüştür.”³¹⁴

Sınır belirsizliği bölgede bulunan Türk-İslam ahaliyi olumsuz olarak etkilemiştir. Batum'da tarlaları kalan ahaliye Türk Hükümeti tarafından yardım edilmiştir. TBMM, Türk-İslam ahalinin sorunlarını gidermek için 17 Ocak 1922 tarihinde, tarlaları Batum'da kalan ahalinin getirecekleri tarım ürünlerinden gümrük vergisi alınmaması yönünde kararname yayınlamıştır. Gümrük vergisi alınmaması sınırlar belirleninceye kadar devam edecektir.³¹⁵

TBMM 25 Mayıs 1922 tarihinde de bir kararname yayınlamıştır. Bu kararnamede sınırlar belirlenmediği için Türk sınırında kalıp, Batum'da eşyaları, hayvanları veya malları kalanların mağduriyeti giderilmesi için Kars Antlaşması'nın da bir an önce TBMM'nin onayına sunulması gerektiği belirtilmiştir.³¹⁶

TBMM, Batum ile olan diplomatik ve siyasi bağlarını kopmaması için önemli çaba harcamışlardır. TBMM 27 Ekim 1921 tarihinde Batum Özerk İdaresi ile görüşmek için Tiflis'e bir heyet gönderilmiştir. Söz konusu olan heyetin gönderilme amacı Türkiye'nin Batum Limanı'ndan faydalanması ve ticaretle ilgili konuların görüşülmesidir.³¹⁷

Cumhuriyet ilan edildikten sonra Mübadele, İmar ve İskân Kanunu çıkartılarak göç ve göçmen işleri daha planlı yürütülmüştür. Türkiye'ye göçmen olarak gelenlerin önce yerleşme talepleri incelenmiş daha sonra araştırma yapıldıktan sonra oturma izni verilmiştir. Türkiye'ye

³¹⁴ BCA. 030.18.247\674.11.1.

³¹⁵ BCA. 030.18.1.1\4.44.19.

³¹⁶ BCA. 030.18.1.1\5.17.9.

³¹⁷ BCA. 030.18.1.1\3.34.7.

yerleşmek isteyen göçmenlerin resmi iskân izni için dilekçe ile Mübadele İmar ve İskân Vekâlet'ine başvurmaları gerekli görülmüştür. Bir yerde 15 günden fazla kalmak için oturma izni alınması kanunen gerekmektir.³¹⁸

Gürcistan'dan Moskova ve Kars Antlaşmaları imzalanmadan çok önce gelip Anadolu'ya yerleşen göçmenlerde var idi. 1913 yılında Batum'dan gelip Ankara'ya yerleşen ve fırıncılık ile uğraşan Abdullahoğlu Dursun bu konuda verilebilecek en güzel örneklerdendir.³¹⁹ Ayrıca Siroz, Radovişte ve Batum'dan 1914 yılında gelip Osmanlı Devleti'ne yerleşenlere beş yıllık ikamet süresini doldurdukları için Türk vatandaşlığı verilmiştir.³²⁰

1921'de Batum'dan Türkiye'ye illegal yollardan gelerek Fatsa'ya yerleşen Karamanzade Hüseyin Ağa ile ilgili araştırma yapılmıştır. Rus esaretinden kaçarak Fatsa'ya yerleşen Hüseyin Ağa'nın yardıma muhtaç olduğu belirlenmiştir. Gerekli yardımların yapılacağı ise Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından belirtilmiştir.³²¹

Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, Muhacirin ve Aşair Şubesi; 1924 yılında Kars, Artvin, Ardahan Bayezid vilayetlerine gönderdiği telgrafta İran, Ermenistan, Kafkasya, Azerbaycan ve Gürcistan'dan ne kadar göçmen geldiğini sormuştur. Nerede olduklarını, arazi gösterilip iskân edilip edilmedikleri ve geçici olarak mı buldukları hakkında bilgi verilmesi istenmiştir. Buldukları bölgelerde kalmalarına izin verilenlerin hangileri olduğu ve nakil edilecek olanların kimler olduğunun bildirilmesini istemişlerdir.³²² Gelen ve gelecek olan göçmen ve mültecilerle yakından ilgilenilip durumları takip edilmiştir.

Batum göçmenlerinden olan Ramiz Bey 16 Aralık 1923 tarihinde Türkiye'ye yerleşmek istediğini Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet'ine dilekçe ile bildirmiştir. Ramiz Bey'in bu talebi kabul edilerek taahhüt evrakı alınarak Rize'ye yerleştirilmiştir.³²³ Belgelerden anlaşıldığına göre iskân talepleri kişi sayılarına göre değişiklik göstermekteydi.

29 Mart 1923 tarihinde Ardahan Mutasarrıflığı Dahiliye Vekaleti'ne telgraf çekerek Ardahan merkezde bir Rus aile olduğu ve Türk vatandaşlığına tabii tutulup tutulmayacağını sormuştur. Aslında karşılaşılan durumun açıklaması oldukça basit idi. İşgal zamanında Ruslar bölgeyi Ruslaştırmak için kendi milliyetlerinden olanları bölgeye yerleştirmişti. Daha sonra

³¹⁸ BCA. 272.00.00.11\18.89.24.

³¹⁹ BCA. 030.18.1.1\4.44.2.

³²⁰ BCA. 030.18.1.1\4.37.15.

³²¹ BCA. 272.12\42.53.15.

³²² BCA. 272.00.00.11\18.85.9.

³²³ BCA. 272.00.00.12\40.43.8.

bu Ruslar, Türkler ile uzun süre yaşayarak sosyal ve kültürel açıdan birbirleriyle yakınlaşmışlar ve kendi istekleriyle Türk Vatandaşlığına geçmişlerdir.³²⁴

16 Eylül 1923 tarihinde Türkiye'ye savaş zamanında gelerek Kocaeli'ne yerleşen 50 haneden ve 200 nüfustan oluşan göçmenler, hükümetten yerleştikleri bölgede sürekli kalabilmeyi istemişlerdir.³²⁵

1924 yılında Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, bu yıla kadar Ardahan, Kars ve Artvin'e gelen göçmen ve mültecilerin sayısını ve nerelere iskân edildiklerini öğrenmek için Kars Vilayeti'ne başvurmuştur. Bu istek karşısında Kars, Ardahan ve Artvin'e gelen göçmen ve mültecilerin milliyeti, nüfusu ve nerelere iskân edildikleri tespit edilmiştir. Kars, Ardahan ve Artvin'e gelen göçmen ve mültecilerin milliyeti, nüfusu ve iskân edildikleri yerler tabloda gösterilmektedir.³²⁶

Tablo 3.2. 1924 Tarihine Kadar Kars'a Gelen Göçmenlerin Milliyeti, Nüfusu ve İskân Yeri.

Kars	
Milliyeti ve nüfusu	İskân Yerleri
Ermenistan 11.000- Türk ve Kürt	İç kesime nakledilmişlerdir. Sivas kazalarındaki eski Kars göçmenleri ile Rumeli'de bulunanların iskân edilmesi uygun görülmüştür.
Gürcistan 3200- Türk ve Gürcü	Merkez ve Sarıkamış'a iskân edilmişlerdir.
İran, Azerbaycan ve Kafkasya 300- milliyeti belirtilmemiştir.	İç kesime nakledilmişlerdir.

Kaynak: BCA. 272.12\41.50.7.

Tablo 3.3. 1924 Tarihinde Ardahan'a Gelen Göçmenlerin Milliyeti, Nüfusu ve İskân Yeri.

Ardahan	
Milliyet ve Nüfus	İskân Yeri
Türk 1150	Nakilleri hakkında araştırma yapılacaktır.
Kürt 395	
Toplam: 1545	

Kaynak: BCA. 272.12\41.50.7.

³²⁴ Akyüz O., ve Arslan O. vd, 2011: 185.

³²⁵ BCA. 272.11\16.67.12

³²⁶ BCA. 272.12.\41.50.7

Tablo 3.4. 1924 Tarihine Kadar Artvin'e Gelen Göçmenlerin Milliyeti, Nüfusu ve İskân Yeri.

Artvin	
Milliyet ve Nüfus	İskân Yeri
23 Türk	Tamamı göçmen olup iç kesimlere nakledilmeleri uygun görülmüştür.
99 Gürcü Müslüman	
2 Gürcü Hristiyan	
4 Rus	
5 Çerkez	
4 Kürt	
1 Tatar ve Kıpti	
Toplam: 139	

Kaynak: BCA. 272.12\41.50.7.

Borçalı Kazası Bolnos Kepenkçi Köyü ahalisinden Süleyman Karamanoğlu 1925 yılında Tiflis Türk Başkonsolosluğu'na başvurarak topyekün göç etmek istediklerini bildirmişlerdir. Borçalı Kazası Bolnos Kepenkçi Köyü ahalisi 64 hane 238 nüfustan ibaret olarak Türkiye'ye göç etmek istediklerini, Gürcistan'ın da söz konusu göçe izin vermesini istemişlerdir. Türk Hükümeti bize yer gösterirse orada yaşayarak kendi evlerimizi yapmak isteriz demişlerdir.³²⁷ 1925 tarihli 12198 numaralı tezkireye göre hükümetten kendilerine arazi tahsisi ve hane inşasında kullanılacak malzemelerin tedarikini isteyen Gürcistan'a bağlı Borçalı Kazası Bolnos Kepenkçi Köyü'ndeki 64 hanede 238 kişinin iskânları ve istekleri kabul edilmiştir.³²⁸ Söz konusu belgede göç etmek isteyen ahalinin isimleri tek tek verilmiştir. Göç etmek isteyenlerin listesi ise aşağıda verilmiştir:

Tablo 3.5. Borçalı Kazasının Bolnos Kepenkçi Karyesinden Türkiye'ye Göç Etmek İsteyen Ahalinin Listesi

Hane	İsmi	Sin (yaş)	Sınıf
1	Kahramanoğlu Süleyman	52	Rençber
	Allahverdi kızı Fatma	43	-
	Süleymanoğlu ...	17	Rençber
	Süleymanoğlu Murtaza	12	-
	Süleymanoğlu Ali Mehmed	10	-
	Süleymanoğlu Askeri	3	-

³²⁷ BCA. 272.00.00.12\45.75.22.1.

³²⁸ BCA. 272.00.00.12\45.75.22.14.

2	Abdullohoğlu Abdullah	30	Rençber
	Celil kızı Naz Hanım	40	-
	Abdullohoğlu Abdullah	18	Rençber
3	Mehmedoğlu Mustafa	28	Rençber
	Paşa kızı Bagdegül	20	-
	Mustafa oğlu Mehmed	1.5	-
	Mihrali kızı Naz Hanım	48	-
	Mehmed oğlu Hakverdi	13	-
4	Rüstem oğlu Mehmed	22	Rençber
	Hacer kızı Bala Hanım	20	-
	Mehmed oğlu Mehmed	1	-
5	Rüstem oğlu Namaz	30	Rençber
	Hamid kızı Lale	25	-
	Namazoğlu Kadir	3	-
	Namaz kızı Hanım	1	-
6	İsmail oğlu İsrafil	32	Rençber
7	İsa kızı Muhsin	25	-
	İsrafil oğlu Monla	8	-
	İsrafil oğlu Uğurlu	3	-
	İsrafil oğlu Veli	7	-
8	İsmail oğlu Hamza	22	Rençber
	İsmail oğlu Ali	10	-
	İsmail kızı Fatma	8	-
	İsmail kızı Güllü	4	-
9	Oruç oğlu İsa	63	Rençber
	.... Kızı Naz hanım	60	-
	İsa kızı Şemmam	12	-
10	Hakverdi oğlu Hamid	40	Rençber
	Mehmed kızı Ziyet	24	-
	Mehmed oğlu	5	-
	Mehmed kızı Güllü	1	-
11	Oruç oğlu Osman	68	Rençber
	Oruç kızı Kız Hanım	55	-

	Osman oğlu Mehmed	25	Rençber
	Osman oğlu Himmet	18	Rençber
	Osman oğlu İsmail	10	-
	Osman kızı Ayşe	8	-
	Osman kızı Ağça	4	-
	İskender kızı Sultan	14	-
12	Allahverdi oğlu Musa	55	Rençber
	Osman kızı Firişte?	43	-
	Musa oğlu İlyas	12	-
	Musa kızı Cevahir	8	-
	Musa kızı Bala	1	-
13	Celil oğlu Murad	34	Rençber
	İsa kızı Nigar	25	-
	Murad kızı Bala	8	-
	Murad kızı Güllü	1	-
	Murad kızı Kız Hanım	4	-
14	Celil oğlu Hüseyin	40	Rençber
	Cafer kızı Ballı	25	-
	Hüseyin oğlu Muharrem	4	-
	Hüseyin kızı Bahar	1	-
	Bayram kızı Siyalu	80	-

Kaynak: BCA. 272.00.00.12\45.75.22.2.

Hane	İsmi	Sin (yaş)	Sınıf
39	Kurbanıoğlu Musa	30	Rençber
	Abdullah kızı Fatma	27	-
	Musaoğlu Nevruz	11	-
	Musaoğlu Nadir	7	-
	Musaoğlu Asker	1	-
40	Kahramanoğlu Adil	30	Rençber
	İsmail kızı Sure	25	-
	Adiloğlu Nadir	8	-

	Adiloğlu Őahveled	1	-
41	Mirzaoğlu Himmet	48	Renęber
	Kurban kızı Ayşe	35	-
	Himmetoğlu Rahim	15	Renęber
	Himmetoğlu Mehmed	8	-
	Himmetoğlu Ali Paşa	1	-
	Himmet kızı Cevahir	7	-
	Mirza oğlu Mustafa	60	Renęber
42	Mirzaoğlu Yusuf	32	Renęber
	Mehmed kızı Zülüf	28	-
	Mirza Ali kızı Safa	3	-
	Mirza Ali kızı Niz	12	-
43	Hali oğlu Mecid	35	Renęber
	Mustafa kızı Lale	25	-
	Musa oğlu Nasib	30	Renęber
	Hakverdi kızı Hanım	25	-
	Nasib kızı Lale	10	-
	Nasib oğlu Nadir	3	-
	Nasib kızı Ayşe	8	-
	Nasib kızı Fatma	6	-
	Nasib kızı Şemmam	1	-
45	Bayramoğlu Mahmud	50	Renęber
	İsa kızı İzzet	35	-
	Mahmudoğlu Hakverdi	25	-
	Mahmudoğlu İsmail	25	-
	Mahmud kızı Hilal	12	-
	Mahmudoğlu Rahim	7	-
	Mahmudoğlu Kerim	3	-
	Mahmud kızı	8	-
	Bayramoğlu Arslan	73	Renęber
46	İnceoğlu Ali	52	Renęber
	Nebi kızı Ayşe	35	-
	Ali oğlu Kurban	45	Renęber

	Ali kızı Badegül	11	-
	Ali kızı Safa	7	-
	Ali kızı Emine	1	-
	Ali oğlu Mehmed	23	Rençber
47	Velioğlu Şamil	25	Rençber
	Yusuf kızı Nebat	32	-
	Şamiloğlu Oruc	3	-
	Şamil kızı Semat	8	-
48	Kazımoğlu Mehmed	27	Rençber
	Şamil kızı Güllü	20	-
	Şamiloğlu Reşid	1	-
49	Alioğlu Kazım	55	Rençber
	Tengriverdi kızı Naz Hanım	43	-
	Kazımoğlu Şahmaz	15	Rençber
	Kazımoğlu Himmet	7	-
	Kazım kızı Bala Hanım	10	-
50	Alioğlu Mehmed	27	Rençber
	Arslan kızı Sekenebaz	22	-
	Mehmedoğlu İsrail	1	-

Kaynak: BCA. 272.00.00.12\45.75.22.3.

Maliye Vekâleti 17 Nisan 1927 tarihli Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği yazıda; iskân edilecek mültecilere tahsis edilecek Ermenilerden kalan gayrimenkullerin listesi Sivas Valiliği tarafından gönderilmiştir. Söz konusu gayrimenkullerin 13 Mart 1926 tarihli mübadele ve 31 Mayıs 1926 tarihli iskân kanunlarına uygun olarak mültecilere verilmesi uygun olduğu mahalli defterdarlığa bildirilmiştir. Ancak Sivas'ta bulunan Ermeni gayrimenkullerinin Ermenistan ve Gürcistan'dan gelecek olan göçmenlerin yerleştirilmesi için kullanılacağından satılmaması kararlaştırılmıştır. 7 Haziran 1925 tarihinde iskân edilmesi istenen mültecilerin doğu illeri ahalisi olmalarına dikkat edilmesi ve bu konudaki çalışmaların bildirilmesi istenmiştir.³²⁹

4 Aralık 1926 tarihinde Türkiye'ye gelen mültecilerin Sivas'a yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Dâhiliye Vekâletine Sivas'a iskân edilecek haneleri belirten bir cetvel gönderilmiştir. Ayrıca iskân edilecek mültecilere yardımın nasıl yapılacağı hakkında da bilgi

³²⁹ BCA. 272.00.00.11\22.115.17.3.

istenmiştir.³³⁰ Bu belgeden anlaşıldığına göre Türk Hükümeti sadece gelen göçmenler ile değil kendisine sığınan mültecilere de yardımda bulunmuştur. Yerleşme talepleri uygun görülen mülteciler de Türkiye'ye yerleşmişlerdir.

Sayıları 20 hane olan Gürcistan göçmenlerinin Kars'ın Karakale ve Azat köylerine iskân edildikten sonra perişan halde olduklarına dair Askeroğlu Kerim ve arkadaşları Emniyet Genel Müdürlüğüne 2 Aralık 1924 tarihinde Kars'tan telgraf çekmişlerdir. Askeroğlu Kerim ve arkadaşlarının 2 Aralık 1924 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğüne çekmiş oldukları telgraf şöyledir:

“Bizler 20 hane Gürcistan göçmeni olup göç ederek hükümetimizin şefkat ve merhametine sığındık bir buçuk yıldır perişan bir halden sonra Kars'ın Karakale ve Azat köylerine iskân edildi isek de göç ederken yanımıza bir şey almaya izin verilmediğinden bu mevsim çoluk çocuk aç ve bi ilaç sürünmekteyiz. Yardım talebimize cevaben bunun mümkün olmadığı söylendiğinden hükümetin merhametine başvurmaya mecbur kaldık. Yardım için gereken kişilere emir buyrulması isteğimdir.”³³¹

Emniyet Genel Müdürlüğü de Mübadele İmar ve İskân Vekâlet'ine söz konusu olan durumu bildirmiştir. Dâhiliye Vekâletinin cevabı ise sadece mübadele ile gelen göçmenlere belirli bir dönem yardım sağlanabileceği bunun dışında gelenlere yardımın kanunda yeri olmadığından Askeroğlu Kerim ve arkadaşlarının yardım çağrısı olumsuz sonuçlanmıştır.³³²

Mübadele İmar ve İskân Kanununun gereğince ancak mübadele ile gelen göçmenlere belirli bir dönem yardım sağlanabileceği bunun dışında gelenlere yardımın kanunda yeri olmadığından Kars'ın Karakale ve Azat köylerinde iskân edilen Gürcistan göçmenlerine yardım talebinde bulunan Askeroğlu Kerim ve arkadaşlarının taleplerine imkân görülmemiştir.³³³

Dâhiliye Vekâleti İskân Müdürü Arif Bey 1928 yılında Kafkasya'da incelemeler yapmak üzere görevlendirilmiştir. 30 Haziran 1928 tarihinde Arif Bey Dâhiliye Vekâlet'ine bir rapor göndermiştir.

Raporda, “Acara haricinde olarak Tiflis mülhakatındaki Türk köylerinde 1638 hanedeki 8321 ve Ermenistan dâhilindeki Sürmeli karyesinden 400 hanede 2000 nüfusun ki ceman 10321 nüfusun Türkiye'ye hicret talebinde bulunduğu ve Gümrü ile Erivan menafatında bu miktarda hicrete talip olan Türk köylüleri bulunabileceği” dile getirilmiştir.

8 Temmuz 1928 tarihli raporunda ise Arif Bey; “Acara mıntıkasına ait olan protokolün Ermeni gazeteleriyle ilanının temin olunduğu, Ermenistan dâhilinde mevcut bulunduğu anlaşılan Türk soyundan 46000 nüfusun Arapgir ve emsali mahallelerimizdeki Ermenilerle mübadeleye veya doğrudan doğruya

³³⁰ BCA. 272.00.00.11\22.115.17.4.

³³¹ BCA. 272.00.00.12\43.59.9.3.

³³² BCA. 272.00.00.12\43.59.9.2.

³³³ BCA. 272.00.00.12\43.59.9.1.

memleketimize hicretlerinin müsteacilen memur edilmesi lazım geleceği ve bu suretle Ermenistan ve Gürcistan dâhilinde temini mümkün olacağı Moskova Büyükelçiliğimizin Sovyet Hükümetiyle antlaşmaya 70-80 bin Türk'ün Şark vilayetlerine nakil ve iskân olunabileceklerini" bildirmiştir.³³⁴

Bu telgraftan anlaşıldığı Gürcistan sınırları içerisinde kalan Türk-İslam ahalinin mevcut siyasi düzene ayak uyduramadığı ve söz konusu olan bölgede kalan kimselerin Sovyet baskısı karşısında Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldığı vurgulanmıştır.

17 Ekim 1933 tarihinde Kars Valisi tarafından Dâhiliye Vekâleti'ne şifreli bir telgraf gönderilerek üç ay içinde Rusya'dan 1747 nüfusun geldiğini, mültecilerin anlattıklarına göre Ermenistan ve Gürcistan'ın Türk-İslam Ahaliyi istemeyip onları açlığa maruz bıraktıklarını, kaçmayı başaranların ise Ahılkelek ve Ahıska bölgesine yığıldıkları ve Türkiye'ye göç etmek için çareler aradıklarından bahsetmişlerdir. Ahıska Türklerinin bunları Gürcü topraklarından çıkarabilmek için gizli araştırmalar yaptıklarını yazmıştır. Batum'dan bölgeye gelen Müslüman Gürcüler yerlerinde bırakılarak kendi prensiplerine göre yerleşmeye başlamışlardır.³³⁵

1921 Moskova Antlaşması ile sınır dışında kalan Türk-İslam ahali Türkiye'ye göç etmekten başka yol görememiştir. Bu göçler bazen bir aile bazen de topyekûn olarak yapılmıştır. Tüm göçler yasal yollardan yapılmadığı için hepsi kayıt altına alınamamıştır. Şüphesiz ki, illegal yapılan göçlerin sebebi Sosyalist rejimin uygulamış olduğu politikalaradır. Bu nedenle Türk-İslam ahali tüm gayrimenkullerini arkada bırakarak Türkiye'ye göçmek zorunda kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kendisine başvuran birçok göçmen ve mülteciye yardım etmeye çalışmıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in imzasını taşıyan 19 Nisan 1937 tarihinde onaylanan kararnamede vatandaşlığa başvuran ve fena bir halleri olmadığı anlaşılan 40 kişinin Türk vatandaşlığına alınmaları Dâhiliye Vekillîğinin 14.4.1937 tarih ve 4325/2784 sayılı tezkiresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce onaylanmıştır.³³⁶

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin 16.1.1940 tarihinde Doğu Cephesi Komutanlığı'na göndermiş olduğu belgeden; Rusya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'dan Kars Ardahan'a iltica eden farklı milletlerden göçmenin sayısının 14.000'e yakın olduğu bildirilmiştir. Gelen göçmenlerin içinde askerlik yapacak durumda olmayanlar Mart 1940'tan itibaren adı geçen vilayetlere iskân edilmesi söylenmiştir. Gelen mülteciler hakkında genel bir de bilgi istenmiştir. Nerede oldukları, hangi bölgelere iskân edildiği,

³³⁴ Arslan O., 2007: 353-354.

³³⁵ BCA, 030.10.0.0\116.810.2.

³³⁶ BCA. 030.0.18.1.2\74.31.8.

hangilerinin iskâna uygun olduğu, iskâna uygun olmayanların gönderilmesi gerektiği gibi konularda yazılmıştır.³³⁷

Vatandaşlığa alınmalarını isteyen 16 kişinin 1312 sayılı kanunun 6'ncı maddesine göre Türk Vatandaşlığına alınmaları 20 Ağustos 1941 tarihli ve 9125/4740 sayılı tezkiresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 25 Ağustos 1941 tarihinde kabul edilmiştir.³³⁸

Türkiye'ye 1930-1944 yılları arasında gelen Ahıska Türkleri, Muş'un Bulanık Ağrı'nın Eleşkirt gibi ilçelerine iskân edilmişlerdir. Zaman içinde nüfuslarının artmasıyla Ahıska Türklerinin bir kısmı Hatay'ın Kırıkhan ilçesine yerleştirilmiştir.³³⁹ Gürcistan ve Ermenistan'dan gelen mülteci ve muhacirlere ekonomik olarak da yardımlar yapılmıştır. Sovyet ve Gürcü baskısından dolayı Türkiye'ye göç eden ahaliye istedikleri yardımlar şartlar el verdikçe yapılmıştır.

3.5. Göçmenlerin Sevki

1921-1924 yılları arasında Kafkasya'dan gelen göçmenler Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından sevk edilmekteydi. 1926 yılından sonra Dâhiliye Vekâleti, İskân Müdürlüğü Umumiyesi göçmen ve mültecilerin iâşe, sevk ve iskân ile ilgilenen kurum olmuştur. Göçmenlerle ilgili çözülmesi gereken ilk baştaki konu iskân meselesidir. İskân edilen göçmenlerin sevkleri için yapılan harcamalar hükümet tarafından karşılanmaktadır. Göçmen olarak gelenlere hükümet başta iskân olmak üzere birtakım haklar vermiştir. Mesela; göçmenler ilk yıllarda vergilerden muaf tutulmuş ve getirdikleri mallardan da gümrük vergisi alınmamıştır. Mülteci olarak ülkeye gelenler ise muhacir kâğıdı aldıktan sonra göçmen sıfatı kazanmıştır. Muhacir kâğıdı olmayanlar ise hiçbir hakka sahip olmadığı bilinmektedir.

Gürcistan'dan gelip yardıma muhtaç olan göçmenlere zirai faaliyette bulunabilmeleri için Ziraat Vekâleti tarafından Ardahan'a 7.000, Artvin ve Kars'a 6.500 lira para yardımı yapılmıştır. Ardahan ve çevresinde ihtiyacı olan tohumluk buğday ve arpanın Rusya'dan ithalinde çiftçiden gümrük vergisi alınmaması için de Ziraat Vekâleti bütçesinden yirmi bin lira gönderilmesine 13 Ağustos 1924 tarihinde Hükümet tarafından karar verilmiştir. Ziraatle uğraşan göçmenler için Almanya'dan elli bin adet pulluk ve elli adet kalbur ithal edilmesi de sağlanmıştır.³⁴⁰

³³⁷ BCA. 272.00.00.12\41.44.9.1.

³³⁸ BCA, 030.18.1.2\96.75.7.

³³⁹ Aslan, 1995: 23.

³⁴⁰ Mansuroğlu, 2015: 106.

8 Kasım 1926 tarihinde Sivas Valisi, Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği yazı da Sivas'a 1926 yılında nakil edilen yirmi iki hane, 148 nüfusun nakilleri ve yapılacak yardımlar için beş yüz lira istemiştir. İstenilen para 16 Kasım'da Sivas'a gönderilmiştir.³⁴¹

Batum göçmenlerinden olup Türkiye'ye gelerek arabacılıkla uğraşan İbrahim oğlu Nazır, yer değiştirme talebinde bulunmuştur. Nazır Bey karısı ile birlikte Fatsa'ya gelmiş ve burada Rus milliyetinden Halil Ağa kızı Hanife Hanım ile evlenerek göçmen sıfatıyla Ordu'ya yerleşmesine izin verilmiştir.³⁴² Ülke içi yer değiştirilmeler ile gerekli mecralara bildirilmek zorunda idi. Böylelikle ülke içinde oluşacak karışıklığın bir nebze önüne geçilmesi istenmiştir.

Türkiye, gelen göçmenleri zaman zaman Türk nüfusunun azaldığı bölgelere iskân etmiştir. 1924 yılında Gürcistan, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan'dan tahmini olarak 14.000'e yakın Türk-İslam ahali memlekete göç etmiştir. Göçmenlerin Türk nüfusu arttırmak için Elviye-i Selase'ye iskân edilmeleri uygun görülmüştür. Fakat askeri ve siyasi yönden durumu sakıncalı görülenlerin Şark Cephesi Komutanlığı tarafından tespit edilerek, bahardan itibaren iç kesimlere sevk edilmeleri Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından 16 Ocak 1924 tarihli yazı ile Dâhiliye Vekâleti'ne bildirilmiştir.³⁴³

Dâhiliye Vekâleti 1 Haziran 1925 tarihli ve Aşair Müdüriyeti'nin 12051/12048 numaralı tezkiresi ile toplanan İcra Vekilleri Heyeti tarafından şu kararlar alınıp kabul edilmiştir: Bu toplantıdan önce Tiflis'te bulunan Türk Konsolosluğu ile Türkiye arasında yapılan yazışmalarda sadece muhtaç oldukları kadar arazi verilmesi, diğer masrafların kendilerine ait olmak üzere Gürcistan ve Ermenistan'ın çeşitli yerlerinden Türkiye'ye göç etmek isteyen 9402 Türk-İslam ahalinin Türkiye'ye göç etmesi kabul edilmiştir.³⁴⁴ Söz konusu kararnamede Mustafa Kemal'in imzası bulunmaktadır. Kararnamede bir de Rusya Kafkasya'sının bazı bölgelerinden gelip Kars, Ardahan ve Artvin Vilayetlerine yerleşmiş olan fakat buraya yerleşmeleri idari ve siyasi bakımdan zararlı görülüp Erzincan, Sivas, Bozok, Malatya, El Aziz, Ergani, Diyarbakır, Bitlis ve Muş Vilayetlerine nakil edilerek yerleştirilmelerine karar verilen Gürcü, Kürt, Çerkez gibi Türk olmayan milletlere mensup mültecilere, mübadeleye tabi olan ahaliye ait olan gayrimenkullerin verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu mültecilerin iskânından sonra arta kalan gayrimenkullerin Maliye Vekâleti tarafından satılabilmesi için şimdilik korunmasına karar verilmiştir.³⁴⁵

³⁴¹ Akyüz O., Arslan O. ve Tanrıverdi, 2011: 188

³⁴² BCA. 272.00.00.12\51.115.12.

³⁴³ BCA. 272.12\41.44.9.

³⁴⁴ BCA. 030.0.18.1\14.41.2.1.

³⁴⁵ BCA. 030.18.1.1\14.41.2.1.

10 Haziran 1925 tarihli kararname ile Gürcistan'da yaşanan sorunlardan ötürü Türkiye'ye sığınan mültecilerin güvenlikleri için Kayseri'ye sevk edilip kendilerine iâşe verilmesi amacıyla Maliye Vekâleti'nden 500 lira ödenek ayrılması da sağlanmıştır.³⁴⁶

Dâhiliye Vekâletinden Malatya Valiliğine yazılan yazıda şehirde Ermenilerin terk ettiği hane ve arazilerden başka muhacir iskân edilecek hane ve arazi olmadığından maliyece satılmakta olan gayrimenkullerin satışından vazgeçilmesi emredilmiştir. Çarşamba kazasındaki 130 haneden 626 nüfuslu Tiflis göçmeninin Malatya'ya yerleştirilmesi emredilmiş ve Malatya'da mevcut Ermeniler tarafından terk edilen gayrimenkullerin müzayede ile satılmasından vazgeçilmesi vilayet muhasebeciliğine bildirilmiştir. Bundan dolayı göçmenlerin çaresiz bırakılmamak üzere Ermeni gayrimenkullerinin kesinlikle satılmaması istenmiştir.³⁴⁷

Malatya Valiliğinin yazısına İskân Genel Müdürlüğü 18 Temmuz 1925 tarihinde şu şekilde cevap vermiştir. Malatya dâhilindeki Ermeni gayrimenkullerinin satılması 7 Haziran 1925 tarihli Dâhiliye vekâleti kararını gerektirdiğinden Tiflis göçmenlerinin buna göre iskân edilmeleri rica edilmiştir.³⁴⁸

Kafkasya ve Rusya'nın çeşitli yerlerinden göç ederek Ardahan, Kars ve Artvin'e iskân edilen ancak sakıncalı görülmelerinden dolayı iç kesimlere sevk edilmiş olan kişilerden hasta ve ihtiyar olanların vilayetlere dönmelerinde sakınca olmadığı Dâhiliye Vekâleti tarafından İcra Vekilleri Heyeti'ne bildirilmiştir. 9 Ocak 1929 tarihinde de geri dönmeleri için gerekli olan Hükümet tarafından onanmıştır.³⁴⁹

Göçmenler, topraklarının az ve verimsiz olması nedeniyle sadece arazi verilerek Muş'a sevk edilmek istemişlerdir. Bu talepleri Birinci Umum Müfettişliği tarafından kabul görülmesiyle Çıldır Kazasında ikamet eden iki yüz aile, 885 sayılı İskân Kanun'un 3. Maddesi gereğince 20 Eylül 1931 tarihinde Muş'a yerleştirilmiştir.³⁵⁰

3.6. Göçmenlere Sağlanan Yardım ve Kolaylıklar

Türkiye'ye gelen göçmenler iskâna elverişli yerlere yerleştirilmiştir. Bu göçmenlerden maddi durumu iyi olmayanların iâşe, elbise ve barınma gibi ihtiyaçları kamu tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Türkiye kendisine sığınan ve halleri iyi olmayan göçmenlere o dönemin yaşam şartları kısıtlı olmasına rağmen elinden gelen yardımı yapmıştır. Barınma, arazi, yiyecek vs. gibi ihtiyaçları bulunan göçmen ve mültecilerin bu gereksinimleri şartlar el

³⁴⁶ BCA. 030.18.1.1\14.38.11.

³⁴⁷ BCA. 272.12\45.76.1.2.

³⁴⁸ BCA. 272.12\45.76.1.3.

³⁴⁹ BCA. 272.12\62.179.9.

³⁵⁰ BCA. 030.18.01.02\1.12.17.

verdikçe düzeltilmeye gayret edilmiştir. Göçmeleri üretici konumuna getirmeyi hedefleyen devlet, yıllar içerisinde çıkarmış olduğu kanunlar ile destek vermiştir. Birçok kanun ve talimatnameyle göçmenler hakları koruma altına alınan göçmenler kaderlerine terk edilmemiştir. Dönemin şartları tüm göçmenlerin ihtiyaçlarının giderilmesine uygun olmasa da Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, Dâhiliye Vekâleti ve diğer Vekâletler ellerinden geldiklerince yardıma muhtaç göçmenlere edebilmek için çabalamışlardır.

3.6.1. Göçmenlere Sağlanan Arazi ve Konut Yardımı

Göçmen ve mültecilere iskân edilebilecekleri haneler ve çiftçi olanlar için de arazi tahsisi yapılmıştır. Bazı terk edilen haneler yaşamaya müsait olmaya biliyordu. Bu haneler tamirat işlemleri ardından yaşamaya müsait hale getirilmiştir.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, bölge müdürlüklerine 6 Mart 1923 tarihli gönderdiği yazıda tamiratta uyulması gereken hususları belirlemiştir. Hususlar şöyledir:³⁵¹

- Göçmenleri korumak için basit ve sağlam yapılar yapılacaktır.
- Oda, mutfak ve sofa da birden fazla penceresi olması durumunda hepsine cam ve çerçeve yapılması uzun zaman alacağından sadece bir yere cam takılacaktır. Diğer pencereler tahta ile kaplanacaktır.
- Hanenin birden fazla odası var ise bir oda tamir edilecek ve diğerleri sonraya bırakılacaktır.
- Akan çatılar onarılacaktır.
- Merdiven, tuvalet ve döşeme tamirâtı basit ancak sağlam bir şekilde yapılacaktır.
- Tamirat işleri yakından edilip, bu işte 5-10 kişilik amele ve usta grupları çalışacaktır.

Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyet-İ Umumiyesi 2 Eylül 1925 tarihinde Malatya Vilayeti'ne göndermiş olduğu tahriratta Gürcistan ve Rusya'dan gelen göçmenlerin iskânlarının temini için 7 Haziran 1925 tarihinde Heyet-i Celile-i Vekile kararına uygun olarak mübadele harici emlakların temini için Vilayet-i Aliyeleri Muhasebeciliğine Maliye Vekâlet Celilesi'nden haber verilmiştir. El-Aziz, Ergani, Diyarbakır, Bitlis, Maraş, Kars, Ardahan, Artvin, Erzincan, Sivas ve Bozok Vilayetlerine yazılan yazı şu şekildedir:³⁵²

“Gürcistan ve Rusya'nın sair mahallerinden vurûd idecek muhacirlerinin temin-i iskânı için 7 Haziran 1341 tarihli heyet-i celile-i vekile kararına tevfikeyen gayrı mübadelelerden metruk emlakın tehir-i

³⁵¹ BCA. 272.0.0.12\80.3.8.4.

³⁵² BCA. 272.12\46.83.2.1.

müzayedeleri vilâyet-i aliyeleri memuruyla maliyesine tebliğ edildiği maliye vekâlet-i celilelerinden mukaddema bildirilmiş olmakla tebliği keyfiyet olunur efendim.”³⁵³

Maliye Vekâleti Emlâk-ı Milliye Müdüriyeti tarafından Dâhiliye Vekâlet’ine 22 Eylül 1925 tarih ve 965/20227 numaralı yazıda Gürcistan ve Rusya’dan gelen göçmenlerin Malatya, El-Aziz, Ergani, Diyarbakır, Bitlis, Muş, Kars, Ardahan, Artvin, Erzincan, Sivas ve Bozok Vilayetlerindeki mübadele harici terk edilmiş olan gayrimenkullerin müzayedeleri ertelenerek 7 Haziran 1925 tarih ve 2150 numaralı Heyet-i Vekile kararıyla terk edilen gayrimenkullerin lazım olacağı bildirilmiştir.³⁵⁴ Belgeden anlaşıldığı üzere Gürcistan ve Rusya’dan gelen göçmenlerin iskânları terk edilmiş evlere, arazilere yapılmıştır.

Maddi durumu iyi olan göçmenlerden Kars’a geçici olarak iskân edilenler terk edilmiş evlere müzayede yoluyla oturabileceği ve gerekli fiyat sağlanmadığı takdirde de kiralamayla sahip olabilecekleri Maliye Vekâleti’nce İcra Vekilleri Heyeti’ne 8 Temmuz 1928 tarihli yazı ile bildirilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti, bu yazıyı 22 Temmuz’da Maliye Vekâleti tarafından uygun görüldüğünü söylemiştir.³⁵⁵

Antep Valisi, Dâhiliye Vekâletine gönderdiği telgrafta, 26 Ekim 1925 tarihinde Antep’te iskân edilen göçmenlerden biri olan Mehmedoğlu Hasan’ın yardıma muhtaç olduğu ve evinin yanması üzerine Ermeniler tarafından terk edilen eve ailesiyle yerleştirilmesini istemiştir.³⁵⁶

12 Haziran 1926 tarihinde İskân Müdüriyeti Umumiyesi, Konya’ya gönderdiği yazıda Kars mültecilerinden olup Konya’ya iskân edilmiş olan Lokmanoğlu Ahmed’in yardıma muhtaç olmasından dolayı terkedilen Ermeni evine ailesiyle iskân edilmesi kararlaştırılmıştır.³⁵⁷

2 Haziran 1929 tarih ve 1505 sayılı kanun ile Güney Kafkasya’dan gelip doğu illerine yerleşen göçmenlerin topraklandırılması amaçlanmıştır. 19 Haziran 1927 tarih ve 1097 numaralı kanunun 9. Maddesi gereğince hazineye devredilmesi gereken araziden köylü, aşiret efradına, göçebe ve göçmenlere dağıtılması kabul edilmiştir. 1907 sayılı kanunun 1. Maddesinde ayrılan bölge dâhilinde bulunan arazi hükümet tarafından gerekli görülen miktarı 1. Maddede yazılan kişilere verilmesi sorumluluğunu hükümet almıştır. Arazi sahibi arazinin genişliğine göre beş yüzden iki bin dönüme kadar olan miktarı isterse kendisine ayırabilir.

³⁵³ BCA. 272. 12\46.83.2.2.

³⁵⁴ BCA. 272.12\46.83.2.3.

³⁵⁵ BCA. 030.18.1.1\29.44.20.

³⁵⁶ Arslan O.,2007:351.

³⁵⁷ BCA. 272.12\149.97.13.

Dağıtılan ve dağıtılacak olan arazinin değeri ise kaza idare heyeti ve vilayet idare heyeti tarafından belirlenir. Bu iş için görevlendirilen heyetlerde savcılar da yer alır.³⁵⁸

1934 İskân Kanununun 17. Maddesinde iskân edilen göçmenlerin ihtiyacına göre ev yeri ya da ev, tüccarlara ve sanatkârlara geçimlerini sağlaması için dükkân, dükkân yeri ve sermaye yardımında bulunulur.³⁵⁹

Ulus Gazetesi'nin 27 Mart 1936 tarihinde Kars Köylüsünün Topraklandırılması manşetinin içeriğinde Kars'ta topraksız yaşayan yerli halk ve göçmenlerin 1505 sayılı kanun hükümleri gereğince topraklandırılması Bakanlar Heyeti tarafından kabul edilmiştir.³⁶⁰ 24 Eylül 1936 tarihinde Ulus Gazetesinde yer alan haber de III. Umumi Müfettişi Tahsin Üzer, Doğu bölgesine düzelenmiş olduğu geziyi anlatırken; Kağızman'a yerleşen göçmen ve yerli ahaliye arazi tapularının verildiği bir törene katıldığını anlatmaktadır.³⁶¹

Ulus Gazetesi'nin manşetlerinden anlaşıldığı üzere Türkiye Cumhuriyeti kendisine sığınan göçmenlere arazi yardımı yapmakla kalmayıp, arazilerin tapularını da vererek özel mülk edinmelerinde de yardımcı olmuştur. 6 Haziran 1936 yılında kabul edilen 4843 numaralı Kararname de gelen göçmen ve mültecilerin misafirhanelerde, yollarda ve müretteb mahallerde iâşe işleminin nasıl yapılacağı anlatılmıştır.³⁶²

1. Madde: Türkiye'ye yerleşmek amacıyla kendi kendilerine dışardan gelen göçmenlerle mültecilerden ihtiyacı olanlar ve hükümet kararıyla getirilen bilumum göçmenler topraklarımıza ayak bastıkları günden itibaren bir yıl devam etmekte üzere
2. Maddede yazılı formüller dâhilinde meccanen iâşe edilir. Memleket içinde bir yerden diğer yere nakledilenlerden ihtiyaçlı olanlar kaldıkları günden itibaren aynı müddet zarfında ve aynı suretle iâşe olunurlar. Serbest iskâna tabi olanlar iâşe edilmezler.
2. Madde (İâşe): a- Misafirhanede, b- Yolda, c-Müretteb mahallerinde olmak üzere üç safhada yapılır.
  - Misafirhanede iâşe: 1. Madde gereğince dışardan gelen muhacir ve mülteciler duhul kapılarındaki misafirhanelerde kaldıkları müddetçe iskân teşkilatı veya Hayır Cemiyetleri tarafından aşağıdaki şekilde iâşe edilirler.

³⁵⁸ Şark Mantığı Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun, Resmi Gazete, 11.06.1929: 7517-7518.

³⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 142.

³⁶⁰ Kars Köylüsünün Topraklandırılması, Ulus, 27.03.1936.

³⁶¹ Doğu Vilayetlerinde İmar İşleri Büyük Bir Hızla İlerliyor, Ulus, 24.09.1936.

³⁶² 2848 ve 2510 numaralı kanunlar mucibince göçmenlerle nakledilen kimselerin iâşesine ve 2661 numaralı kanuna göre bunlara verilecek yemeklik ve tohumluk buğdaya dair Talimatname, Resmi Gazete, 02.07.1936: 6887-6888

İaşe şekli: 1- Yalnız ekmek ve katık verildiği takdirde günde büyüklere 900 g ekmek ile beraber 100 g zeytin ya da 75 g beyaz peynir.

13 yaşından küçük çocuklara 500 g ekmek ile beraber 75 g zeytin veya 50 g beyaz peynir.

2- Ekmekle beraber sıcak yemek verilirse günde: Büyüklere 750 g, 13 yaşından küçüklere 500 g ekmekle beraber sabahları çay (bir adam için 1 g çay ve 10 g şeker) veya çay yerine 50 g zeytin veya 25 g beyaz peynir. Öğle ve akşam için bir günlük olmak üzere büyük ve küçük her şahsa 100 g kuru sebze (kuru fasulye, nohut, bakla, bulgur, pirinç vs) veya 200 g yaş sebze ile beraber 100 g et ve 20 g sade veya zeytinyağı ve 8 g tuzdan mürekkebe birer çeşit yemek verilir. Çay ve yemek pişirme için adam başına günde 700 g odun hesap olunur. Öğle ve akşam yemeklerinin birinde yaş ve birinde sebze verilirse her birinin yarımşar miktarı üzerinde hesap olunur. Bu formüller dâhilinde veya mahilinde münasip göreceği şekilde misafirhanelerde yapılacak iaşenin bedeli büyük ve küçükler için 15 kuruşu geçemez.

3- Tabibin tavsiyesi üzerine üç yaşından küçük çocuklar için yevmiye bir litre süt ve 40 g şeker veyahut 300 g teksif edilmiş süt veya 160 g toz süt ve hastalar ve lohusalar için tabibin tayin edeceği iaşe maddeleri verilir.

- Yolda: Misafirhaneden müretteb oldukları mahalle kadar gidecekleri gün adedi hesap edilerek her gün için büyüklere 15 ve 13 yaşından küçüklere 10 kuruş hesabıyla iaşe paraları nakden kendilerine verilir. Tabibin tavsiyesi üzerine süt verilmesi lazım gelen emzikli anne veya süt çocuklarına veyahut hastalara yevmiye 150 g süt tozu ve 40 g şeker verilir. Şimendifer ve vapur ve otomobil gibi nakil vasıtalarında geçen her 12 saat müddeti bir gün ve karayolu içinde 6 saatlik seyahat müddeti bir gün itibar olunur. Toplu olarak ve hükümet tarafından getirtilen göçmenlerin bindikleri vapurların kara sularımıza girmesinden itibaren zaruret hâsıl olduğu takdirde yukarıda zikrolunan şekilde misafirhanedeki iaşenin 1. Fıkrası gereğince iaşe edilebilirler. Hastalar tabibin tavsiyesi üzerine hususi iaşeye tabi tutulurlar.
- Müretteb oldukları mahalde: 2661 sayılı kanun gereğince göçmenlere yemeklik buğday verilinceye kadar günde büyüklere 10 ve 13 yaşından küçüklere 6 kuruş iaşe bedeli naklen verilir.

3. Madde: Göçmenlere tohumluk ve yemeklik buğday verildikten sonra Vekâletçe lüzum ve zaruret görüldüğü hallerde ve yardıma muhtaç olduğu anlaşılanlara muayyen bir müddete münhasır olmak şartıyla yukarıda yazılan gündelik paranın yarısı nakden verilebilir. Bu müddet iskânlardan itibaren bir yılı geçemez.
4. Madde: 2661 numaralı kanun gereğince verilecek yemeklik buğday miktarı senevi büyükler için 240 ve 13 yaşından küçükler için 120 kilodur. Bu miktarın en aşağı üç aylığı defaten verilmelidir.
5. Tohumluk buğday 2510 numaralı kanun gereğince toprak tevzi edilmiş olan veya ekim yeri gösterilmiş bulunan ailelere verilir. Verilecek miktar beher dekar başına azami 15 kilo hesabıyla olup bunun mecmuu bir senede bir aile için 40 dekara isabet edecek miktarı tecavüz edemez. Verilecek tohumluk buğday bir defada verilir.
6. Yol için verilecek iâşe paralarının miktarı seyahat müddetine göre mahallin en büyük idare amirinin muvafakat ve tensibiyle tayin olunduktan sonra yine bu amirin tayin edeceği bir zatın reisliği altında en büyük iskân memuru ve mutemedinden mürekkeb bir komisyon tarafından dağıtılır. Müretteb mahallerinde yine o mahallin en büyük idare amirinin veya tevkil edeceği bir memurun reisliği altında mahalli iskân müdür veya memuru ve mutemedi ve idare amirliğince tayin edilecek bir belediye üyesinden ve bir maliye memurundan mürekkeb bir komisyon tarafından dağılır. Yapılan para tevzileri göçmenlerin ellerindeki karnelerine kaydedilir ve bir bordro ile dağıtılacak bordro komisyon tarafından imzalanarak mahallin en büyük mülkiye amiri tarafından tasvib olunur.
Para aile reislerine veya köy ihtiyar heyetlerince tasdikli salahiyet sahibi mutemedlerine verilir. Paranın köylerde tevzii zarureti hâsıl olursa tevzi iskân memuru tarafından bu ihtiyar heyetleri muvacehesinde yapılır ve bordrolar ihtiyar heyeti tarafından imzalanarak yine mahallin en büyük idare amiri tarafından tasvib olunur.
7. 2661 sayılı kanun gereğince ve bu kanun usullerine göre dağıtılan yemeklik ve tohumluk buğdaylar Ziraat Bankalarınca her aile reisine veya köy ihtiyar heyetlerince tasdikli salahiyet sahibi mutemedlerine teslim olunur. Ve teslim olunan miktar karnelerine işaret ve tevzi memuru tarafından imza edilir.
8. Bu talimatname 25.11.1339 tarihli talimatname yerine kaim olacaktır.

Bu talimatname aynı gün içerisinde İcra Vekilleri Heyeti'nce onanmış ve yürürlüğe girmiştir.³⁶³ Göçmen ve mültecilerin iâşe işlemleri bu talimatname ile karar bağlanmıştır. Göçmen ve mültecilere yapılacak yardımlar bu talimatnameyle belirli bir programa tabii olmuştur. Talimatnamenin 6. Maddesinde yol için verilmesi planlanan iâşe paralarının nasıl verileceği belirtilmiştir. Aslında bu talimatname memlekete gelen göçmen ve mültecilerin ihtiyaçlarıyla nasıl ilgilenildiğini ortaya koymaktadır. Yetişkininde bebeğine kadar bu talimatnamede düşünülmüştür. Dönemin zorlu şartlarına rağmen hiçbir göçmen çaresiz bırakılmamıştır.

11 Haziran 1937 tarihli 3242 numaralı kararname ile Ziraat Bankası göçmenlerle sevk edilenlere, mültecilere ve doğal afetlere uğrayan mutaç çiftçilere ödünç tohumluk ve yemeklik buğday dağıtılması amacıyla 3.750.000 liraya kadar buğday yardım kredisi açmıştır. Bu yardım kredisi Ziraat Bankasının 2056 numaralı kanunla devlet adına satın aldığı buğdaylardan mal oldukları fiyat üzerinden satın almak üzere temin edilir.³⁶⁴

Dönemin şartları yerli ahaliyi de zorlamıştır. 10 Aralık 1937 tarihli kararname buna örnek verilebilir. Adı geçen kararnamede Posof ve Ardahan yerli ahalisinden Türk soyuna mensup olanların topraksızlık yüzünden yoksulluk çektiği belirtilmiştir. 28 hane 183 nüfusun Tokat'ın Erbaa kazasının Destek nahiyesinin Serniç köyüne iskân edilmeleri İcra Vekilleri Heyeti tarafından onanmıştır.³⁶⁵

3.6.2. Göçmenlere Yapılan Zirai ve Nakdi Yardımlar

Nakdi yardımlar göçmenlerin ihtiyaçlarının giderilmesi için verilmiştir. Acara Gürcülerin zulmünden kaçan, Cemiyet-i İslamiyesi üyesi olan ve Artvin'e gelen 6 kişiye 22 Şubat 1922 tarihinde 15.000 lira olmak üzere toplamda 90.000 lira para yardımı yapılmıştır.³⁶⁶

1922 tarihli TBMM'den İcra Vekilleri Heyeti'ne Kars'ta bulunan göçmenler ile alakalı gönderilen yazıda, göçmen aileler için 5 bin lira ve tohumluk parası olarak 30 bin lira istenmiştir. Hilal-i Ahmer ve İktisat Vekâleti Kars'taki göçmenlere 5 bin lira gönderme kararı almışlardır. Daha sonra Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Şubesi, Kars, Iğdır havalisindeki 55 köye ve Sarıkamış'a yerleştirilen göçmenlere 8 bin lira göndermiştir. Ayrıca Kars, Iğdır,

³⁶³ BCA. 030. 18. 01.02\66.52.7.

³⁶⁴ Göçmenlerle Nakledilenlere ve Muhtaç Çiftçilere Tohumluk ve yemeklik Dağıtılması, Resmi Gazete, 24.06.1937: 8368.

³⁶⁵ BCA. 030.18.01.02\80.99.5.

³⁶⁶ BCA. 030.18.1.1\4.5.2.

Sarıkamış ve Kulp bölgesindeki göçmenlere Erzurum Hilal-i Ahmer Merkezi'nce oluşturulan Yardım Heyeti destek vermiştir.³⁶⁷

Üretici konuma geçen göçmenler kötü mevsim şartları sebebiyle ürün elde edememiş ve devlete ödemeleri gereken vergileri de zamanında ödeyememelerinden dolayı kendilerine bazı kolaylıklar sağlanmıştır. Dâhiliye Vekâleti, Hükümete yazdığı 29 Mart 1922 tarih ve 476/5760 numaralı tezkirede Elviye-i Selase'den Mart sonu toplanması gereken ağnam vergisini ahalinin perişan halde olması ve istilaların yarattığı olumsuz şartlar sebebiyle vaktinde toplayamadığını belirtmiştir. Bu nedenle toplanacak verginin ertelenmesi ve ahaliye müsamahanın gösterilmesi istenilmiştir. Dâhiliye Vekâleti'nin bu talebi Hükümetçe 5 Nisan'da değerlendirilerek vergilerin Mayıs sonunda toplanması kararlaştırılmıştır.³⁶⁸

İnşaat ve tamirat işlerinde kullanılan taş, kum ve kireç vs. malzemenin tedariki konusunda da Vekâlet yardımını sürdürmüştür. Vekâlet, Mart 1923 tarihli İcra Vekilleri toplantısında mülk ve miri arazilerde bulunan taş, kum ve kireç vs. ocaklarının işletilmesi için gönüllülere ruhsat verilmesini ve vergi alınmamasını sağlamıştır.³⁶⁹

8 Kasım 1923 tarihinde kabul edilen Mübadele, İmar ve İskân Kanunu ile iskân edilen göçmenlerin yardıma muhtaç olanlarına yapılacak yardımların nasıl olacağı şöyle anlatılmaktadır:

Mübadele, İmar ve İskân Kanun'una uygun olarak iskân edilenlerin yardıma muhtaç olanlarına çift hayvanı olmayan her haneye bir ya da iki baş hayvanla ihtiyaç derecelerine göre tahsis edilen araziye zirai alet ve edevat, tohumluk verilecektir.

Ayrıca tahsis edilen malların satılmayacağına, başka bir yönde kullanılmayacağına dair ihtiyar heyetlerinden bir kefaletname alınması öngörülmüştür. Her aileye tohumluk için 75, çift hayvanatı için 100 ve zirai alet için 50 liraya kadar para yardımı yapılacaktır.³⁷⁰

TBMM'de 3 Nisan 1923 tarihinde kabul görülen 319 sayılı kanun ile doğuya yerleşen göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak adına doğu illerine ödenek ayrılması kararı verilmiştir.³⁷¹

³⁶⁷ Arslan O., 2007: 348.

³⁶⁸ BCA. 030.10.0.0\136.97.44.

³⁶⁹ BCA. 030.18.1\7.14.1

³⁷⁰ İskân Tarihçesi, 1932: 27.

³⁷¹ Mansuroğlu, 2015: 105.

Tablo 3.6. 1923 Tarih ve 319 Sayılı Kanun ile Doğu İllerindeki Göçmenlere Verilen Ödenek.

İl	Ödenek Tutarı	İl	Ödenek Tutarı
Erzurum	150.000 lira	Muş	40.000 lira
Beyazıt	40.000 lira	Bitlis	25.000 lira
Kağızman	70.000 lira	Van	75.000 lira
Erzincan	60.000 lira	Kastomonu'nun Küre Kazası	5.000 lira
Lazistan	15.000 lira	Tokat	5.000 lira
Trabzon	60.000 lira	Hakkari	10.000 lira
Toplam	395.000 lira	Toplam	160.000 lira

Kaynak: BCA. 030.18.1.1\7.20.8.

Yukarıda belirtilen tablodan da anlaşıldığı üzere dönemin zor şartlarına rağmen göçmenlere yardım edilmiştir. Göçmenlere yapılan yardımlar onlara ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

Bulanık'a sevkedilen göçmenlerin temin ettikleri hayvanlar belli olmayan sebeplerden dolayı telef olması üzerine büyük sıkıntıya düşmüşlerdir. Bundan dolayı devlet 13 Şubat 1936 tarihinde göçmenlere çift hayvanı ve ihtiyaçlarının giderilmesi için 5000 lira para yardımı yapmıştır.³⁷²

Dönemin gazetesi Ulus'da 29 Mayıs 1936 tarihinde kaleme alınan "Göçmen İşlerimiz" adlı yazı da göçmenler için planlanmış olan vilayetlerden Tokat ve Yozgat Vilayeti'nin iskân için düzenleme işleri bitirildiğinden Kayseri ve Çorum Vilayetlerine sevkiyata başlanılmıştır. Göçmenlerin yaşam tarzı ve meslek gruplarına göre ayrılarak planlanmış oldukları vilayetlerde iskân edilecekleri köyler ve kendilerine tahsis edilecek araziler ayrıldığı gibi yemek ve tohumluk buğdayları ihraç istasyonlarına çıkar çıkmaz kendilerine teslim edildiği belirtilmiştir.³⁷³

Hem Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti hem de İskân Müdüriyet-i Umumiyesi dâhilinde 1923-1933 yılları arasında ziraatla uğraşan göçmenlerin üretici duruma gelmeleri için bağ ve bahçelerle birlikte 157. 736 haneye, 6.258.928 dönüm arazi verilmiştir. Arazi haricinde 2 tırmık, 20 çayır, 5 orak makinesi ve 20 çayır makinesi verilmiştir.³⁷⁴ Aslında buradan şu

³⁷² BCA.030.18.01\62.11.19.

³⁷³ Göçmen İşlerimiz, Ulus, 29.05.1935.

³⁷⁴ Arı, 2000: 145.

çıkarmı yapılabilir. Göçmen ve mültecilere ziraaı alet ve edevat yardımını yapılarak onların üretici olması amaçlanmıştır.

Tablo 3.7. Göçmenlere Yapılan Zirai Yardımlar.

Tohumluk Zaire Türü	7.618.000
Pulluk	27.501
Diğer Tarım Araç Ve Gereci	41.253
Traktör	12
Kükürt ve Göztaşı	19.070
Çift Hayvanı	22.994
Nakit Para	15.238

Kaynak: İskân Tarihçesi,1932: 139.

Göçmenlere zirai ve nakdi yardımlardan dışında birde yakıt yardımı yapılmıştır. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, 30 Kasım 1924 tarihinde Hükümete yazdığı tezkirede yardıma muhtaç olan göçmenlere yapılacak yakıt yardımının kişi başına göre yapılması halinde kalabalık hanelerin başkalarına göre daha fazla yakıt yardımı alacağını ve bu durum haneler arası haksızlığa sebep olacağını bildirmiştir. Hükümet, 2 Aralık 1924'teki toplantıda tezkireyi değerlendirerek yapılacak yakıt yardımının kişi sayısı yerine hane sayısına göre eşit bir şekilde olmasını ve hane başına yakacak yardımı aylık 5 lira olarak kabul edilmiştir.³⁷⁵

Türkiye, göçmen ve mültecilerin en küçük ihtiyaçlarından tutun en büyük ihtiyaçlarını gidermeye çaba sarf etmiştir. Muhtaç olanların, yiyecek, içecek, ısınma, barınma, yol vs. ihtiyaçlarının karşılanmasına özen gösterilmiştir. Göçmen ve mültecilerin mağdur edilmemesine de özen gösterilmiştir. Ekonomik yönden şartlar zor olsa da göçmen ve mültecilere seve seve yardım yapılmıştır.

³⁷⁵ BCA. 030.18.1.1\12.59.3.

3.7. Göçmenlerin İskân ve İaşelerin Karşılaştıkları Bazı Sorunlar ve Önlemler

1921 Moskova Antlaşması imzalandıktan sonra Kafkaslardaki Türk sınırları değişmiştir. Sınır dışında kalan Türk-İslam ahalinin Anadolu'ya göç etmekten başka çaresi kalmamıştır. Türkiye'ye gelen göçmen ve mültecilere ihtiyaçları olan tüm yardımlar yapılmaya çalışılmıştır. Ancak bu dönemde hükümetin ve yerli ahalinin durumu ekonomik olarak pek parlak değildir. Bu nedenle iskân ve iaşe konularında bazı aksaklıklar yaşandığı bilinmektedir.

Türkiye'ye yerleşmek isteyenler genellikle olumlu karşılanırsa da bazı istisnalar da söz konusudur. Kızılçullu'da Amerikan Mektebi tarafından kendisine verilen hanede ikamet eden Gürcistan göçmenlerinden biri olan Dr. Mahmut Şevket Bey'in muhtaç olmadığı anlaşıldığından iskân edilme talebi reddedilmiştir.³⁷⁶

Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili, 29 Ekim 1921 tarihinde İcra Vekilleri Heyetine Trabzon'da bulunan göçmen ve mülteciler için gönderilen yedi yüz yirmi iki bin altı yüz kırk sekiz kuruşun yerli ahali için kullanıldığını ve bu davranışın kanunlara aykırı olduğunu belirtmiştir. Vekâlet bu konu hakkında detaylı bir rapor istemiştir. Fakat İcra Vekilleri Heyeti 24 Kasım 1924 tarihinde Sıhhiye-i Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti'ne gönderdiği yazıda Trabzon'daki göçmenler için gönderilen yedi yüz yirmi iki bin altı yüz kırk sekiz kuruşun ne olduğunu ve kimlerin harcadığını ortaya çıkaramamıştır.³⁷⁷

Mübadele İmar ve İskân Vekâlet'ine 4 Haziran 1924 tarihinde yerleşme izni için dilekçe veren Batum göçmenlerinden biri olan Abdülkadir Bey, I. Dünya Savaşı zamanında Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Merzifon, Niksar ve Bursa'nın çeşitli yerlerinde belirli bir süre ikamet etmişlerdir. Lakin Abdülkadir Bey'in iskân muameleleri yokmuş. Dilekçesinde muamele için müracaatta bulunduğunu fakat savaş nedeniyle herhangi bir sonuç alamadığını belirtmiştir. Kayık ve kürek yapımında usta olduğunu, bunun için Bursa ya da İzmir'e iskân edilmesini talep etmiştir. Ancak Abdülkadir Bey bu dilekçeden sonra Ankara'ya gitmiştir. Çünkü iskân muamelesi olmadığı için bir yerde 15 günden fazla kalamazdı. Ankara'ya gittikten sonra kendisinden haber alınmaması üzerine iskân için gereken araştırma İmar ve İskân Vekâleti tarafından yapılamamıştır.³⁷⁸

Türkiye'ye Moskova Antlaşması'ndan önce gelen göçmen ve mülteciler yerleştirildikleri yerlerden başka vilayetlere nakil edilmelerine karşı çıkmışlardır. Mesela 1915 yılında Türkiye'ye gelip önce Ardahan'a daha sonra İnegöl'e iskân edilen Bekiroğlu Osman ve arkadaşlarının yerleri değiştirilmek istenilmiştir. Bekiroğlu Osman ve arkadaşları

³⁷⁶ BCA. 272.12.42\57.22.2.

³⁷⁷ Arslan O., 2007: 346.

³⁷⁸ Arslan, 2014: 55-56.

Ankara Hükümeti'ne bir yazı yazarak yüz yetmiş hanenin bir kısmını Rize'ye bir kısmını da Erzurum'a nakil edilmek istendiğini, kendilerinin İnegöl'de bulunan ev, bahçe ve tarlalarını terk etmek istemediğini bu konuda devletten anlayış ve merhamet beklediklerini yazmışlardır.³⁷⁹

Trabzon'a gelen göçmenlerin durumları hiç iyi değildir. En önemli gereksinim olan barınma ve yiyecek ihtiyaçları tam karşılanamamıştır. Doğu Vilayetlerine gitmek için Sivas-Erzincan yolu ile nakil edilen göçmenler, Bayburt ve Gümüşhane bölgesinde durumları çok kötü olduğu için sevkleri de mümkün olmamıştır. Adı geçen yerde göçmenlerin sefalet içinde oldukları için yardım beklemişlerdir. Hatta Trabzon Sıhhiye Müdürü Hamit Bey, Sıhhiye Vekâletine göndermiş olduğu raporda göçmenlerin hallerinin perişan olduğundan ve yardım gelmezse bulaşıcı hastalıkların baş göstereceğinden bahsetmiştir.³⁸⁰

Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdüriyeti tarafından yazılan yazıda; 21 Kasım 1924 tarihinde Gürcistan'dan Türkiye'ye gelen siyasi göçmenlerin Kayseri'ye iskân edilmek için sevk edilmeleri kararı alınmıştır. Bu göçmenlerin kadın, çoluk çocuk perişan ve sefil halde oldukları için üç bin lira para yardımı yapılması kararlaştırılmıştır.³⁸¹

1924 tarihindeki aynı kararname ile Gürcistan'dan Türkiye'ye gelen ve Kayseri'ye sevk olunmaları kararı alınan göçmenlerin sefil ve perişan halde oldukları için 300000 lira yardım yapılması kararı da alınmıştır. Ancak söz konusu olan para Artvin Vilayeti'ne gönderildiği için söz konusu olan kadın ve çocuklara ulaşmamıştır. Bu nedenle 2 Nisan 1925 tarihli 22/1084 Muhasebe Müdüriyetinin numaralı tezkiresi ile sefil ve perişan halde olan kadın ve çocuklara beşyüz lira yardım edilmesi önerisi, İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul edilmiştir.³⁸² Anlaşıldığı üzere yapılması planlanan yardımlar ya yanlış vilayetlere gönderilmiş ya da bazı karışıklıklardan ötürü yapılamamıştır. Ancak halleri perişan olan göçmenlere imkanlar el verdiğince yardım edilmeye çalışılmıştır.

Taksimât-ı Mevkii I. Heyeti tarafından bölgede inceleme yapılmıştır. Heyet, 29 Ağustos 1925 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'ne hazırladığı raporu sunmuştur. 8999/17839 numaralı rapor 6 maddeden oluşur. Maddeler şu şekildedir:³⁸³

1. Erzurum'un Yusufeli, İspir, Tortum ve Bayburt Kazalarına göçmen edilemeyeceği, diğer kazalara ise göçmenlerin iskân edilmekte olduğu ancak bölgede barınacak evlerin kalmadığını belirtmişlerdir. Barınma sorunu ise yeni haneler inşa edilmesi

³⁷⁹ BCA. 272.00.00.12\46.84.15.

³⁸⁰ Arslan O., 2007: 347.

³⁸¹ BCA. 030.0.18.1.1\11.51.14.1.

³⁸² BCA. 030.0.18.1.1\14.38.11.1.

³⁸³ BCA. 272.12\45.77.1.

sonucu çözüleceğini vurgulamışlardır. Diğer kazalarda barınacak haneler olmasına rağmen buralara şahsi menfaatleri için gelenlerin iskân edildiği, bu şahısların kendi yörelerine gönderilmesi ve gelecek olan göçmenlere verilmesi planlanan arazilerin çok iyi araştırılması gerektiği anlatılmıştır.

2. Erzurum'a iskân edilen göçmenlerin vilayet dışına ve Kürt olmayacak yerlere sevk edilmesinin uygun olduğu belirtilmiştir.
3. Kars merkez ve Kağızman kazalarına 20.000, Zaruşad'a 25.000, Sarkamış'a 15.000 göçmenin iskân edilebileceği ifade edilmiştir. Bunların 1900 ile 2000 rakımlı bölge ahalisi olduğu ve ziraatle uğraşan kimselerin olduğu, hanelerin yapılması gerektiği ve verilecek arazilerin hemen tayin edilmesi gerektiği yazılmıştır. Kağızman'a iskân edileceklerin 1400 ile 1500 rakımlı bölge ahalisi olduğu ve meyve ziraatiyle uğraştıkları vurgulanmıştır.
4. Kars göçmenlerinin sınır ahalisi olup bir kısım akrabalarının Rusya'da bulunduğu, Kafkasya'dan göç edip sınır bölgesine iskân edilenlerin kaçakçılık, casusluk ve propaganda yapmalarından dolayı Kars dışına çıkarılmalarının gerektiği yazılmıştır. Ardahan merkezine 5000-6000 göçmenin, Çıldır, Göle ve Posof'a 2000-3000 göçmenin, Oltu'ya 6000-7000 göçmenin iskân edilebileceği belirtilmiştir. Bunlar ziraatle ve bağcılıkla uğraştıklarından ötürü 2000 rakımlı bölgeye iskân edilmeleri uygun görülmüştür.

İskân edilen bazı göçmenler illegal işlerle uğraştığından dolayı sınır dışı edilmiştir. Mesela; Kafkas kökenli olan 1927 yılında Türkiye'ye gelerek Bakırköy'e yerleşen Bekiroğlu Hüseyin'in yabancı bir devlete hizmet ettiği anlaşılmıştır. Bu sebepten İcra Vekilleri Heyeti tarafından 4 Aralık 1935 tarihinde Türk vatandaşlığından çıkarılmıştır.³⁸⁴

1928 yılı kışında Kars Valiliği şehir içinde bulunan göçmen ve mültecilerin iskân ve iaşesi için Dahiliye Vekaleti'nden para yardımı talep etmiştir. Fakat Dahiliye Vekaleti yardımı geciktirmesi üzerine Kars Valisi 9 Ocak 1929 tarihinde Dahiliye Vekaleti'ne telgraf çekerek göçmen ve mülteciler için belediye bütçesinden 374 lira harcadığını belirtmiştir. Ayrıca malî açıdan sıkıntı çekildiğini ve 800 lira para yardımı yapılmasını istemiştir.³⁸⁵ Yardım talebine dönüş yapıp yapılmadığı bilinmemektedir.

Dönemin sorunlarından biri de bazı göçmen ve mültecilerin herhangi bir izi almadan kendilerince uygun olduğunu düşündükleri yerlere yerleşmesidir. 1930 yılında Erzincan merkezinde bulunan Minti köyüne iskân eden aslen Kürt olan 70 hane ve 377 nüfus hazineye

³⁸⁴ BCA. 030.18.1.2\60.92.19.

³⁸⁵ BCA. 272.12\62.179.19.

ait topraklara yerleştiği için 5 Kasım 1933 tarihli kararnemeye Giresun'un Türk köylerine iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır.³⁸⁶

İsmet İnönü 1935'de Karadeniz ve Doğu Anadolu gezisinde tuttuğu raporlarda Ardahan, Kars ve Iğdır'da bulunan göçmenlerin vaziyetlerinin hoş olmadığını yazmaktadır. İnönü; "Iğdır'dan üç tabaka ile görüşüm. Yerliler su istiyorlar. Bunlardan bir kısmı arazilerinin henüz tapusuz olmasından veya arazilerinin değiştirilmesi ihtimalinden korkudadır. Muhacir denilen bir tabaka var ki, bunlar geleli seneler olduğu halde arazileri kati olarak kendilerine verilmemiştir. Bir de Ağrı Harekâtı esnasında o mntıkadan sürülen Kürtler en verimli ve boş Ermeni köylerine yerleşmişler, ovaya ve bol mahsule alışmışlar, şimdi tapusunu almaktan başka istekleri yoktur"³⁸⁷ yazmıştır.

Göçmenlerin en büyük sıkıntılarından biri de çok uzun zaman önce Türkiye'ye gelip yerleşmelerine rağmen ikamet ettikleri evlerin tapularını alamamış olmalarıdır. Örneğin; 1938 yılında Kars'a yerleştirilen göçmenlerden oturdukları evlerin karşılığında ecr-i misil adıyla evlerin icar bedelleri talep edilmiştir. Bunun üzerine mevcut durum Kars'taki yetkilere dilekçeler ile bildirilmiştir. Ayrıca Türkiye'ye gelen göçmen ve mültecilerin barınma ihtiyaçlarının giderilmesi, ev verilmesi devletin vazifelerinden sadece biriydi. Dönemin Kars valisi Maliye ve Sıhhiye Vekâletlerine başvurarak ecr-i misil adıyla talep edilen icar bedelinin alınmamasını istemiştir. Bunun üzerine ecr-i misil tahsisatı durdurulmuştur. Ayrıca 22 Ocak 1938 tarihinde Ardahan'da ikamet eden göçmenlere iki bin üç yüz tapu verilmiştir.³⁸⁸ Anlaşıldığı üzere Türkiye'ye sığınan tüm göçmen ve mültecilere gerekli özen gösterilmiş, ekonomik sıkıntılara rağmen yanlarında olmaya çalışılmıştır.

3.8. Göçmenlerin Kültürel ve Ekonomik Açından Türk Toplumuna Katkıları

Türkiye'ye gelen göçmenler hem ekonomik hem de psikolojik olarak olumsuz etkilenmiştir. Bu yüzden devletin sağlamış olduğu kolaylıklar göçmenlerin yeni hayatlarına daha kolay adapte olmalarını sağlamıştır. Ancak göçmenlerin ülkeye akın etmeleri devleti ekonomik olarak zor duruma sokmuştur. Türkiye, hem sosyal hemde ekonomik yönden çok fazla etkileri olan göçmenleri hızla üretici sınıfına sokmak için çabalamıştır.

Türkiye'deki toplum yapı Kurtuluş Savaşı sonrası hızla değişmiştir. Osmanlı zamanındaki toplumsal yapı ile kıyaslandığında her iki toplum yapısının toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal yönden farklı olduğu ortadadır. Dönemin toplumsal yapısını oluşturan en büyük etkenin ulusçuluk olduğu anlaşılmaktadır. Ulusçuluk, her konuyla ilgili ön plan tutularak diğer etkenler de bu kavramdan beslenmiştir.³⁸⁹

³⁸⁶ BCA. 03018.01.02\40.77.20.

³⁸⁷ Öztürk, 2007: 41.

³⁸⁸ Akyüz O., ve Arslan O. vd, 2011: 194.

³⁸⁹ Arı, 2000: 164.

İlhan Tekeli, göçmenlerin uyum sürecini iki açıdan ele alınmaktadır: Birincisi ve en kolayı ekonomik uyum olduğunu belirtmiştir. İskân edilen göçmenlerin, iskân edildikleri yerdeki toplumsal tabakalaşmaya benzer bir tabakalaşma üretilebilmesi olduğu vurgulamıştır. İkinci ise en karmaşık olan toplumsal ve kültürel açı olduğunu belirtmiştir.³⁹⁰

Yeniden inşa edilmeye çalışılan bir ülke olan Türkiye’de şüphesiz ki göçmenlere çok ihtiyacı vardı. Bu yüzden maddi ve manevi sıkıntılara rağmen göçmenlerin iskân, iaşe ve sevkleriyle yakından ilgilenilmiş, onların mağdur olmaması için büyük çaba sarfedilmiştir. Maddi olarak durumu iyi olmayan Türkiye, göçmenler için büyük meblağları gözden çıkarmıştır. Göçmenlerin tüketici konumdan üretici konuma geçmesi devletin yükünü hafifletmiştir. Göçmenler ise ekonomiye katkı sağlayan birer vatandaş olmuşlardır.³⁹¹ Anadolu’ya gelen ve giden toplulukların göç hareketleri toplumun şekillenmesinde önemli rol almıştır. Göçler, Osmanlı ve Türkiye tarihine şekil veren önemli bir olgu olmakla birlikte yeni bir toplumun oluşmasına ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel olarak büyük katkı sağlanmıştır.

Göçmenlerin iskân edildikleri mntikalara bakıldığında Anadolu’nun hemen her köşesinde bir göçmene rastlamak mümkündür. Yerli ahali ile gelen göçmenler kaynaşmış, birbirlerinden çok şey öğrenmişlerdir.³⁹²

Anadolu’nun tarihine bakacak olursak tarih boyunca göç alan topraklardan olmuştur. Göç almasının en büyük sebebi ise ortak kültürdür. Ortak kültürel yapının varlığı, göç alan ülkelerde olduğu gibi yerli kültürün değerlerini sarsıcı, tehdit edici bir durum ortaya çıkmasına mâni olmuştur. Bu yüzden Türkiye, göç alan diğer ülkeler ile kıyaslandığında göçmenlerin uyum sorunları ile en az uğraşan ülkelerden biri olmuştur.³⁹³

Farklı dönemler, zor koşullar olsa da imkânlar el verdiğince Türkiye Cumhuriyeti, göçmenlerin iskânları, iaşeleri, sevkleriyle yakından ilgilenmiştir. Daima göçmenlerin haklarını gözetmiştir. Göçmenler, Türkiye’ye göç ederken geride bırakmak zorunda kaldıkları gayrimenkuller onları ekonomik olarak etkilemiş olsa da doğup büyüdükleri yerlerden kopmak ya da koparılmak onların psikolojilerini olumsuz etkilemiştir. Tüm olumsuzluklara rağmen göçmenler ve yerli ahali ortak bir kültür oluşmayı başarmıştır. Hatta göçmenler içlerine karıştıkları yerli ahaliye arkalarında bırakıp terk ettikleri toplumdan da getirdikleri bazı şeyleri vermişlerdir.³⁹⁴

Göçmenlerin yerli ahalden alıp benimsedikleri kültür öğeleri tabii ki yerli ahalinin benimsemiş olduğundan pek fazla olduğu belirtilmiştir. Ancak, yerli ahali ve göçmenler

³⁹⁰ Tekeli,1990: 69.

³⁹¹ Mansuroğlu, 2015:114.

³⁹² Akyüz,2008: 49.

³⁹³ Ayanoğlu, 2001: 278.

³⁹⁴ Arı, 2000: 168.

arasında kültür alış verişi iki tarafı daha da çok kaynaştırmıştır. Örneğin; Orta Anadolu'ya iskân edilen göçmenler evlerini üç köşeli damlarla ve geniş pencerelerle yapmayı tercih etmiştir. Bunun üzerine düz damlı evlerde yaşayan yerli ahali de göçmen evlerinin daha kullanışlı olduğunu görüp bu evlerden yaptırmıştır. Göçmenler de Anadolu'da bolca bulunan ve beslenen manda ile burada tanışmışlardır. Manda beslemeye başlayan göçmenler sadece etinden sütünden yararlanmayıp, yük taşımada da bu hayvanı kullanarak büyük rahatlık sağlamışlardır.³⁹⁵

Göçmenlerin üretici olmaları için de çok çaba harcanmıştır. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, ülkeye gelen göçmenlere ziraai alet ve edevat yardımı yaparak çiftçi olanların toprağı ekmesini sağlamıştır. Zanaatkârlar göçmenlere de gerekli yardımlar yapılmaya özen gösterilmiştir. Dükkân, atölye ve fırın vs. verilecek zanaatlarını icra etmeleri sağlanmıştır. Ancak bu süreç hem göçmenler açısından hem de Türkiye açısından ekonomik kayıplara sebebiyet vermiştir.

Göçmenler kısa zaman içerisinde üretici konumuna geçerek hem kendilerine hem de ülkenin ekonomisine önemli katkılar sağlamışlardır. 1925 ile 1927 yılları arasında tütün, fındık ve pamuk eski üretim düzeyine ulaşması bunu en büyük göstergesi olmuştur. Tüccar sınıfta toplanarak ülke ekonomisine katkı da bulunmuştur.³⁹⁶

Ekonomik açıdan zor durumda olmalarına rağmen ne Osmanlı Devlet ne de Türkiye Cumhuriyeti kendisine sığınan göçmen ve mültecilere yardımı etmeyi ihmal etmemişlerdir. Göç olgusu ne kadar zorlu olursa olsun kendilerini bu konuda sorumlu görerek göçmen ve mültecilere kucak açmışlardır. Göçmen ve mültecilerin tüm ihtiyaçlarının giderilmesi mümkün olmasa da bu yönde büyük yol kat etmişlerdir.

---

³⁹⁵ Arı, 2000:171.

³⁹⁶ Arı, 2000: 180-181.

SONUÇ

Göç, insanoğlu var olduğundan beri devam eden bir süreçtir. İnsanlık tarihi ne kadar eski ise göç de o kadar eski ve köklü bir maziye sahiptir. Gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti belirli tarihlerde hem göç alan hem de göç veren ülkelerden olmuştur.

Kafkasya coğrafyası tarih boyunca çeşitli toplumların ilgi odağını teşkil etmiştir. Tarihte ve günümüzde önemini yitirmeyen Kafkasların bu durumu, şüphesiz ki stratejik ve jeopolitik konumunun eseridir. Etnik olarak çok sayıda farklı milleti barındıran bir yapıda olması Kafkasya'yı birçok açıdan farklı kılmaktadır.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşmıştır. Savaşın cereyan ettiği coğrafyalardan biri olan Kafkas Cephesi'nde Osmanlı Devleti hem Çarlık Rusya'ya hem de Ermenilere karşı savaşmak zorunda kalmıştır. Ancak Çanakkale Cephesi'nin geçilememesi sonucunda, Çarlık Rusya'nın ihtiyacı olan yardımın gelmemesi ve işçilerin çalışma saatlerinden memnun olmaması 1917 İhtilalini doğurmuştur. Rusya Ekim 1917 İhtilalinin patlak vermesiyle savaştan çekilmiş ve yapılan gizli antlaşmaları da dünyaya duyurmuştur.

Osmanlı Devleti, 1917 İhtilali'nin getirdiği avantajları kullanmayı başarmıştır. Kafkasya'da meydana gelen boşluğu askeri ve idari şekilde dolduran Osmanlı Devleti, bu başarıyı Brest-Litovsk Antlaşması'yla taçlandırmıştır. Brest-Litovsk Antlaşması'yla 1877-1878 yılında kaybettiği toprakları geri alan Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesinde önemli askeri ve diplomatik başarılar elde etmiştir. Ancak bu başarılar Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla kaybedilmiştir. Elviye-i Selase olarak anılan Kars, Ardahan ve Batum'un tahliye edilme meselesi gündeme gelmiştir. Mondros Antlaşması gereğince Türk kuvvetleri Elviye-i Selase'den çekilmek zorunda kalmıştır.

Elviye-i Selase'nin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesini önlemek, Gürcü ve Ermenilerin bölge halkına yapmış oldukları mezalimlere son verebilmek amacıyla Kars Milli İslam Şurası kurulmuştur. Mondros'a karşı tepki olarak kurulan bu teşkilat, aynı zamanda ilk Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti özelliği taşımaktadır. Teşkilatın amacı Mondros Antlaşmasından sonra Osmanlı askeri ve mülki idaresinin çekilmesi üzerine tahliye olunan toprakları Ermeni ve Gürcülere kaptırmamak için mücadele etmektir.

30 Ekim 1920 tarihinde Türk kuvvetleri Ermenilere karşı taarruza geçerek Kars'ı geri almıştır. Daha sonra Gümrü'ye kadar ilerleyen Kazım Karabekir komutasındaki Türk kuvvetlerinin askeri başarısı diplomatik başarıyı da getirmiştir.

Ermenistan ve Türkiye arasında imzalanan Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Ancak Türkiye açısından önemli olan bu antlaşma ne yazık ki Bolşeviklerin Ermenistan yönetimini ele geçirmesiyle askıda kalmıştır. Daha sonra Bolşevikler Gümrü Antlaşmasını tanımadıklarını açıklamışlardır. Doğu'da Ermenilerin hezimete uğramasından sonra İngilizlerin yardımı ile Gürcülerin işgal ettiği Ardahan ve Artvin'in boşaltılması gerektiği Ankara Hükümeti tarafından Gürcü Hükümetine bildirilmiştir. Misak-i Milliden taviz verilmemek için çok uğraşmış ve çok çaba gösterilmiştir.

16 Mart 1921 tarihinde Sovyet Rusya ve Türkiye arasında imzalanan Moskova Antlaşması'yla Batum, Ahıska ve Ahılkelek Gürcistan'a bırakılmıştır. Türk kuvvetlerinin söz konusu olan yerlerden çekilmesi, bölgede yaşayan Türk-İslam ahaliyi tedirgin etmiştir. Bu antlaşmanın imzalanması, bölgede yaşayan Türk-İslam ahalinin Türkiye sınırları dışında kalması anlamına gelmekteydi. Türk ve Müslümanların yoğun yaşadığı bu toprakların Sovyet yönetimine bırakılması, Batum, Ahıska ve Ahılkelek ve çevresinde yaşayan Türk-İslam ahali için zor şartlar doğurmuştur. Bu antlaşma ile yitirilen sadece Türk-İslam ahalinin sınır dışında kalması değil, Batum gibi halkının çoğunluğu Müslüman olan ve aynı zamanda stratejik ve ekonomik yönden son derece önemli bir değere sahip bulunan bölgenin Gürcistan'a bırakılmış olması da ağır bir kayıp olmuştur. Batum ve çevresinin Gürcistan'a bırakılması zorunlulukların doğurmuş olduğu bir karardır. Zira bu dönemde hem Türkiye Devleti'nin yeni kurulması hem de iç ve dış düşmanlara karşı verilen bir istiklal savaşının çok çetin şartlar altında devam ediyor olması, Türk yöneticilerini bu zor kararı almak mecburiyetinde bırakmıştır. İstiklal Savaşının kazanılması için Sovyet Rusya'dan gelecek askeri ve ekonomik her yardıma çok ihtiyaç vardı. Batum'un Gürcistan'a verilmesi Türkiye'nin tam anlamıyla Batum'dan vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. Batum'a özerk bir statü verilmesi de Moskova Antlaşması'nın maddelerinden biridir.

Gürcüler ilk başlarda bölgede yaşayan Türk-İslam ahaliye iyi davransa da bu uzun soluklu olmamıştır. Türk-İslam ahali hem Sovyet Ruslarla hem de Gürcüler tarafından mezalime uğramıştır. Türk ve Müslüman olmanın tüm sıkıntısını çeken bölge halkı Türkiye'ye göç etmeyi bir kurtuluş olarak görmüştür. Bölgede hâkimiyeti ele alan Sovyet yönetimi, Türk kimliğini unutturmak için büyük çaba sarf etmiş, topluma önderlik edebilecek önemli aydın ve din adamlarını katletmiştir. Sistem gereği toprakları ellerinden alınan hatta kolhozlarda çalıştırılan Türk-İslam ahali üzerindeki baskı her geçen gün yoğunlaşmış ve dayanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Bir taraftan da Gürcü şovenizmi kendini hissettirmeye başlamış ve artık sıradanlaşan haksız ve kötü muamelenin yanında giderek dozu artan asimile

politikasının bir sonucu olarak bölgede yaşayanların soyadları değiştirilerek Türk ırkının öz çocuklarına zorla Gürcü soy isimleri verilmiştir.

Türk- Müslüman halkın çocuklarının okudukları okullarda Türkçe yapılan eğitim yasaklanmış ve Gürcüce zorunlu eğitim dili olarak kabul edilmiştir. Türkçe eğitim yapmakta direnenlere ağır cezalar uygulanmıştır. Türk Milleti'nin doğal bir parçası olup asırlardır Kafkasya'da yaşayan Türklerin varlığını inkâr edebilmek için Azerbaycan halkını Türk'ten farklı bir milletmiş gibi tarif ederek bölgede yaşayan halkın "Azeri" olduğu bile iddia edilmiştir. Tüm bu dayanılmaz olaylar Gürcistan'da yaşayan Türk-müslüman ahalinin Türkiye'ye göç etmek arzularını artırmış, zaten var olan anavatan Türkiye'nin insanları olarak özgürce yaşamak isteklerini körüklemiştir. Sıraladığımız bu baskıcı ve yok sayıcı uygulamalar, Gürcistan'dan Anadolu'ya göçün sebeplerini oluşturmuştur.

Gürcistan'a terkedilmiş topraklardan Anadolu'ya göç Milli Mücadele'nin en çetin zamanlarında başlayarak devam etmiştir. Anadolu insanının varını yoğunu ortaya koyarak dünyanın en büyük emperyalist devletlerine ve onların maşalarına karşı yürüttüğü ölüm kalım savaşı yıllarında dahi soydaşı ve dindaşı olan göçmenlere her türlü yardımı yapmaktan geri kalmamıştır. Yeni kurulmuş olan Türk Devleti, savaşın yarattığı ağır ve olumsuz şartlara rağmen Anadolu'ya sığınmış olan göçmenlerin ihtiyaçları olan her şeyi temin etmeye çalışmıştır. Onlara arazi, iaşe, ziraat aletleri ve nakdi para yardımı yapılmıştır. Türk soylu olanların iskân bölgeleri seçilirken etnik yapıya özellikle dikkat edilmiş, dillerini unutmuş olan Türk kökenli göçmenler, Türk köylerinin yakınlarına yerleştirilerek anadillerini öğrenmeleri sağlanmıştır. Irk ayırımı yapılmadan Türk kültür dairesinde kalan Müslüman göçmenler Anadolu'nun en güzel yerlerine yerleştirilirken Yeni Türk Devleti'nin kültürel ve ekonomik olarak zenginleşmesine katkı sağlamaları planlanmıştır. Böylece savaş yıllarında kaybedilmiş olan insan gücünün yarattığı boşluk gelen göçmenlerle doldurulmaya çalışılmıştır. Nitekim diğer coğrafyalardan gelenler gibi Gürcistan'dan gelen göçmenler de Türk Devleti'ne ziraat, zanaat, madencilik, balıkçılık alanlarında önemli katkılar sağlamışlardır.

Moskova Antlaşması'ndan sonra Türkiye'ye göç etmek isteyen kişi ve topluluklar Türk Devleti tarafından hoşgörü ile karşılanmıştır. Gelen göçmenlerin özgürce yaşayabilecekleri bir yurda, savaşlarda halkının çoğunu cephelerde kaybetmiş olan Türkiye'nin de Türk kültürüne sahip bir halka ihtiyacı var idi. Bu nedenle gelen göçmenlere maddi ve manevi yardımlar yapılmaya çalışılmıştır. Yardımların sistematik olması için iskân kanunları, kararname çıkarılmış, gerekli olan tüm yardımların yapılabilmesi maksadıyla olağanüstü gayret sarf edilmiştir. 1934 İskân Kanun'unda Türk harsı ve kültürü ön planda

tutulmuştur. Bazı aksaklıklar ve sıkıntılar illaki olmuştur ancak Türkiye kendine sığınan göçmen ve mültecilere yardımını esirgememiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, İ. (1986). *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Akın R. (2002). "TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 2, İstanbul, 1-40.
- Akıncı B. Nergis, A. ve Gedik, E. (2015). "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", *İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Ankara, 58-83.
- Akyüz Orat, J. (2008). "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketi", *Bilig*, Sayı 46, 37-59.
- Akyüz Orat, J. ve Oran Arslan, N. ve Tanrıverdi M. (2011). *Osmanlıdan Cumhuriyete Kafkas Göçleri (1828-1943)*, Eser Ofset ve Matbaacılık, Kars.
- Allen, W. E. D ve Muratoff, P. (1966) *1821-1922 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Altınant, H. İ. (2014). *Özgürlüğün Görkemli Ülkesi Kafkasya*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Aralov, İ. S. (2010). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, (çev. H. A. Ediz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Arı, K. (2000). *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Arslan Oran, N. (2007). "Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 35, Erzurum, 341-359.
- Arslan Z. (2014) "Batım Göçmenleri", *Bilig*, Sayı 71, Ankara, 43-64.
- Arslan, A. (1997). "I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Ahıska-Ahılkelek (1914-1921)", *Kafkas araştırmaları III*, Çetin matbaası, İstanbul, 93-115.
- Arslan, Z. (2010). "Moskova Antlaşması Sonrası Batım'da Rus ve Gürcülerin Yaptıkları Düzenlemeler (1921-1925)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 8, 111-131.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (1999), Genelkurmay Basımevi, Sayı 108, Ankara.
- Askeroğlu Arslan, A. (2015). "Moskova Antlaşması ve Türkiye'nin Kuzeydoğu Sınırı", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, Edirne, 1-20.

- Aslan Y. (2001) *TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Aslan, K. (1995). *Ahıska Türkleri*, Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara.
- Atatürk, K. M. (1997). *Söylev*, (hızl. H. Veldet Velidedeoğlu), Cilt I-II, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, (1997), C.I, TİTE Yay, Ankara.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, (1991), Cilt IV, TTK Basımevi, Ankara.
- Ateş, E. (2017). “Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII:2, 363-390.
- Ayanoğlu, Y. H. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- Aydemir, S. Ş. (1972). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1914-1922)*, Cilt III, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Aydınğün A. ve Aydınğün İ. (2014). *Ahıska Türkleri Ulusötesi Bir Topluluk- Ulusötesi Aileler*, SFN Yayıncılık, Ankara.
- Aydoğan, E. (2001). “Dr. İbrahim Tali Bey'in Kendi Kaleminden Batum Konsolosluğu Günleri”, *Kırgızistan-Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 90-96.
- Baddeley J.F. (1995). *Rusların Kafkasya'ya İstilas ve Şeyh Şamil* (çev. S. Özden), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Barhold, W. (1977). “Derbend”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt III, MEB Yayınları, Ankara, 332-339.
- Barlas, C. (2014). *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Bayur, H. Y. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III., TTK Yayınları, Ankara.
- Bayur, H. Y. (1995). *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, TTK Yayınları, Ankara.
- Berkok, İ. (1958). *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Bıyıklıoğlu, T. (1957). “Mondros Mütarekesinde Elviye-i Selase ile İlgili Yeni Vesikalar”, *Belleten*, Cilt XXI, Ankara, 569-584.
- Bıyıklıoğlu, T. (1992). *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*. Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Budak, M. (1997). “Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizlerin Batum'u İşgali”, *Kafkas Araştırmaları III*, Çetin Matbaası, İstanbul, 117-141.
- Cebesoy, F. A. (2002). *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul.

- Çağlayan, T. K. (2001). “Birinci Dünya Savaşı sonralarında Kafkasya’da İngiliz Faaliyetleri”, *Bellekten*, TTK Yayınları, Cilt LXIV, Ankara, 487-507.
- Çavdar, T. (1983). “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1552-1555.
- Çelebi, E. (2005). “Mübalede, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri)”, *Yayımlanmış Doktora Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Samsun.
- Çelebioğlu, T. (2005). *1990 Sonrası Türkiye- Gürcistan İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Çetin, C. (2017). *TBMM Tutanaklarında Sovyet Rusya İlişkileri ve Moskova Antlaşması*.
- Çolak, M. (2014) *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, TTK Yayınları, Ankara.
- Dayı, E. S. (2003). *Elviye-i Selase’de (Kars, Ardahan ve Batum): Milli Teşkilatlanma*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum.
- Dugin, A. (2014). *Rus jeopolitiği, Avrasyacı yaklaşım*, (çev. V. Imanov). 8. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Efiloğlu, A. (2011). “24 Mayıs Tarihli Raporuna Göre Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi ve Faaliyetleri”, *Güney- Doğu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 19, İstanbul, 111-181.
- Erdem, U. (2014). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)”, *Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum.
- Erdoğan, F. (1998). *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt 1, TTK Basımevi, Ankara 1953.
- Gökay, B. (1998) *Bolşevizm Ve Emperyalizm Arasına Türkiye*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gökçe, C. (1979). *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Gökdemir, E. A. (1998) *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Yükseköğretim Kurulu Basımevi, Ankara.
- Gürün, K. (2010). *Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Yayınları, Ankara.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası (1777-2000)*, (Çev. P. Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul.

- İlhan, S. (1999). *Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- İnan A. H. (hzl.), (1982). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, TTK Yayınları, Ankara.
- İnan E. C. (2014). "Türkiye'de İskân Siyaseti: İskâna Yönelik Örgütsel Yapı Üzerine Bir İnceleme", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Sayı 22, 82-102.
- İpek, N. (1991). "Kafkaslar'dan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Samsun.
- İpek, N. (2000). *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara.
- İpek, N. (2005). "Atatürk Döneminde Nüfus Siyaseti", *5. Uluslararası Atatürk Kongresi (8-12 Aralık 2003)*, Cilt I, Divan Yay, Ankara, 173-190.
- İskân Tarihçesi*, (1932), Hamit Matbaası, İstanbul.
- Jintcharadze, N. (2014). *Gürcistan Gül Devrimi Ve Dış Politik Sonuçları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Kalay, G. (2013). *Soğuk Savaş Sonrasına SSCB Coğrafyasında Etnik ve Dinsel Çatışmalar*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Karabekir, K. (1995). *İstiklal Harbimiz*, Cilt IV, Emre Yayınları, İstanbul.
- Karabekir, K. (1996). *İstiklal Harbimiz*, Cilt III, Emre Yayınları, İstanbul.
- Kavrelişvili, R. (2010). "Türkiye-Gürcistan İlişkileri (1921 Sonrası Tarihi Süreç)", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları*, Cilt 1, 93-100.
- Kazgan, G. (1983). "Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1556-1562.
- Kılıç, S. (1999). "Unutulmuş Barış: Brest-Litovsk –Mart 1918-, Yankıları Türk ve Dünya Tarihindeki Önemi", *Osmanlı*, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 622-637.
- Kırzioğlu, F. (1968). "Cenubu-Garbi Kafkas Cumhuriyeti (Kars Milli- Şura Hükümeti)", *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 72, Ankara, 948-968.
- Kırzioğlu, F. (1976). *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Kırzioğlu, F. (2013). "Ahıska Bölgesi ve Türklük", *Bizim Ahıska Dergisi*, Sayı 30, Ankara, 15-17.
- Kun, T.C. (1991). "Kafkasya (etnik-tarihi bir araştırma)". *Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi*. 15: 83-84, 45-51.
- Kurat, N.A. (2011). *Türkiye ve Rusya*, TTK Yayınları, Ankara.

- Kurt, S. (2015). “Ahıska Türkleri ve Ahıska Yurdunun Türkiye için Önemi”, *Giresun Üniversitesi Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu*, Astana Yayınları, Ankara.
- Mansuroğlu, S. (2015). “Güney Kafkasya’dan Türkiye’ye Göçler (1914-1938)”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- McCarthy, J. (1998). *Müslümanlar ve Azınlıklar: Osmanlı Anadolusunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- McCarthy, J. (2012). Ölüm ve Sürgün, TTK Yayınları, Ankara.
- Muhtaroglu, V. (1993). “Bir Türk Boyunun Yürek Yakan Göç Destanı”, *Türk Yurdu*, Cilt 13, Sistem Ofset, Ankara, 24-29.
- Musa, İ. (2001) “Azerbaycan-Osmanlı-Siyasi-Askeri İlişkileri”, *Bellekten*, TTK yayınları, Cilt LXIV, Ankara, 509-521.
- Nur R. (1967), *Hayat ve Hatıratım*, Cilt III, Altındağ Yayınevi, İstanbul.
- Ozankaya, Ö. (1975) *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- Öğün, T. (2004). *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara.
- Özgiray, A. (2003).” XIX.- XX. Yüzyılda Stratejik ve Sosyokültürel Açından Türkiye-Kafkasya İlişkileri”, *Askeri Tarih Semineri I (XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları*, Ankara, 159-166.
- Öztürk, S. (2007). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitabevi, İstanbul.
- Polikoğlu, Y. (2005). “Bir Kitabın Anlattıkları”, *Bizim Ahıska*, S.3, Ankara 2005, s.34-35.
- Sarı, M. (2005). “Ahıska’da Son Osmanlı İdaresi (1918)”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 46, Ankara, 153-159.
- Saydam, A. (1990). “Rusya’nın Kafkasya’yı İşgali”, *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Samsun, 239-257.
- Shantadze, B. (2006). *Gürcistan'ın Komşuları İle İlişkileri Ve Jeopolitik Etkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisan Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Bursa.
- Sharashanidze, T. (2011). “The role of Iran in the Caucasus”. *Caucasus Analytical Digest*. 30, 2-4.
- Slider, D. (1995). *Georgia, in Armenia, Azerbaijan and Georgia country studies*, G. Curtis (Ed.), US Government Printing Office, Washington, D.C. 149-230,

- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, Cilt I, TTK Yayınları, Ankara.
- Sürmeli, S. (2001). *Türk- Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Divan Yayıncılık, Ankara.
- Şahin, E. (2002). *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, TTK Yayınları, Ankara.
- Şimşek, N. (2015). *Bağımsızlık Sonrası Dış Politika Bağlamında Gürcistan ve Gürcistan Türkiye ilişkilerinin Boyutları*, Yüksek Lisan Tezi, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- Şimşir, N. B. (1985). *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Tanör, B. (1991) "Mondros Mütarekesi Döneminde Türklerin Kurduğu Geçici Hükümetler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 46, Ankara, 423-433.
- Tansel, S. (1973). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, Başkanlık Basımevi, Ankara.
- Taşkın, M. (2006). *Bağımsızlığından Sonra Gürcistan Türkiye İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Tavkul, U. (2002). "Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları", *Türkler*, Cilt 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 832-881.
- Tavkul, U. (2009) *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, İstanbul
- Tekeli, İ. (1990). Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu, *Toplum ve Bilim*, S. 50, 49-71.
- Tekeli, İ. (2011) *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tengirşek, K. Y. (1981). *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Torun, A. (2006). *Türkiye'nin Jeoekonomik Stratejilerinde Gürcistan'ın Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Çanakkale.
- Türkiye Cumhuriyeti'nin Andlaşmaları*, (1992). (DrI. A. Yavuz), Cilt I, Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Uravelli, O. (2017). "Ahıska ve Ahıskalara Dair Birkaç Belge", *Bizim Ahıska*, Sayı 48, Ankara, 17-20.
- Yel, S. (1990). Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, A.Ü Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Yel, S. (2008). "Mondros Mütarekesi ve Elviye-yi Selase'nin Tahliye Edilmesi", Cilt 3-4, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 922-948.

- Yerasimos, S. (2000). *Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, Boyut yayınları, İstanbul.
- Yerasimos, S. (2002). *Milletler ve Sınırlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yerasimos, S. (2002). *Milliyetler ve sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*. 5. Baskı. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yöndemli, A. (2009). *Soğuk Savaş Sonrası Gürcistan Dış politikası ve Türkiye'ye etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- Yüceer, N. (2002). "I. Dünya Savaş'ında Osmanlı Devleti Azerbaycan ve Dağıstan'a Askeri ve Siyasi Yardımı", *Türkler*, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 731-772.
- Zeyrek, Y. (2005a). "Ahıska Meşhurları V", *Bizim Ahıska*, Sayı 3, Ankara, 28-31.
- Zeyrek, Y. (2001). *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- Zeyrek, Y. (2005b). "Fuat Azgur'la Görüşme", *Bizim Ahıska*, Sayı 4, Ankara, 43-44.
- Zeyrek, Y. (2005c). "Acaralı İki Çınar Devrildi", *Bizim Ahıska*, Sayı 4, Ankara, 46-47.
- Zeyrek, Y. (2008). "Tarihin Okunmamış Sayfası: Ahıska", *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, Sayı 5-6, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2-24.
- Zeyrek, Z. (1999), *Gürcistan, Acaristan ve Türkiye*, Trabzon.
- Zürcher, J. E. (2016). *Modernleşen Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- "10/2/1937 Gün ve 3123 Sayılı Kanunun Tatbik Şekillerini Gösterir Talimatnamedir", Resmi Gazete, 21.11.1937.
- "2848 ve 2510 numaralı kanunlar mucibince göçmenlerle nakledilen kimselerin iaşesine ve 2661 numaralı kanuna göre bunlara verilecek yemeklik ve tohumluk buğdaya dair Talimatname", Resmi Gazete, 2.7.1936.
- "Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Tadiline Ait Kanun", Resmi Gazete, 1934.
- "Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki Kanunun Bazı Maddelerinin Tadiline Ait Kanun", Resmi Gazete, 15.07.1935.
- "Doğu Vilayetlerinde İmar İşleri Büyük Bir Hızla İlerliyor", Ulus, 24.9.1936.
- "Göçmen İşlerimiz", Ulus, 29.5.1936.
- "Göçmenlerle Nakledilenlere ve Muhtaç Çiftçilere Tohumluk ve Yemeklik Dağılması", Resmi Gazete, 24.6.1937.
- "Halkıkan Aşireti", Akşam, 27.11. 1931.
- "Her Mübadele Bir Yaradır, İzi Kalır", Hürriyet, 3.9.2017.
- "İşkân hakkındaki 2510 sayılı kanuna ek kanun", Resmi Gazete, 31.10.1935

“İskân İşleri”, Cumhuriyet, 25.9.1924

“İskân İşlerinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliğine Devri ve Ayrı Bütçe ile İdare Olunmasına Dair Kanun”, Resmi Gazete, 11.11.1935.

“İskân İşlerinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliğine Devrine ve Ayrı Bir Bütçe ile İdare Olunmasına Dair Kanun”, Resmi Gazete, 21.11.1935

“İskân Kanunu ve Politikamız”, Ulus, 1.8.1935.

“İskân Kanunu”, Resmi Gazete, 21.6.1934.

“İskân Kanununa Ek Kanun”, Resmi Gazete, 2.5.1938

“İskân Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi”, Resmi Gazete, 21.11.1935

“İskân Mintikaları”, Akşam, 23.8.1934.

“İskân Muafiyetleri Nizamnamesi”, Resmi Gazete, 5.1.1935

“Kanun”, Resmi Gazete, 21.06.1934

“Kars Köylüsünün Topraklandırılması”, Ulus, 27.03.1936.

“Mucahirlere için”, Akşam, 10.11.1934.

“Mübadele, İmar ve İskân Vekili”, Açıksöz, 7.1.1924

“Şark Manatı Dâhilinde Muhtaç Zürra Tevzi Edilecek Arazi Dair Kanun”, Resmi Gazete, 11.6.1929.

“Şarkta İskân Mintikaları”, Akşam, 23.8.1934.

“Şarktan Gelenler”, Akşam, 18.11.1931.

“Türk’ün Aydınlık Yüzü İdi”, Yeniçağ Gazetesi, 17.5.2014.

Vakit, 1.6.1920;

Vakit, 2.6.1920;

Arşiv Belgeleri

BOA

DH. MHC. 75/7.

DUİT, 39\108; 39\97.

BCA

Bakanlar Kurulu Evrakı,

030.10.0.0\116.810.2; 030.10\124.885.4; 030.18.01.02\1.12.17; 030.18.1.1\4.5.2;
030.18.1.2\96.75.7; 030.0.18.1.1\11.51.14.1; 030.0.18.1.1\14.38.11.1; 030.0.18.1\14.41.2-1;
030.0.18.1.2\74.31.8; 030.10.0.0\136.97.44; 030.18.01.02\66.52.7; 030.18.01.01\01.01.18;
030.18.01.02\80.99.5; 030.18.01\62.11.19; 030.18.1.1\12.59.3; 030.18.1.1\14.38.11;
030.18.1.1\14.41.2.1; 030.18.1.1\29.44.20; 030.18.1.1\3.34.7; 030.18.1.1\4.37.15;
030.18.1.1\4.44.19; 030.18.1.1\4.44.2; 030.18.1.1\5.17.9; 030.18.1.2\60.92.19;
030.18.1\7.14.1; 030.18.01.02\40.77.20. 030.18.00.00\247.674.11.1.

İşkân Evrakı,

272.0.0.11\19.96.10; 272.0.0.14.76.29.7; 272.0.0.80.3.8.4; 272.00.00.11\18.89.24;
 272.00.00.12\45.75.22.1; 272.00.00.12\46.84.15; 272.0.0.12\40.41.4; 272.12\46.83.2.2;
 272.00.00.11\18.85.9; 272.00.00.11\22.115.17.3; 272.00.00.11\22.115.17.4;
 272.00.00.12\40.43.8; 272.00.00.12\41.44.9.1; 272.11\16.67.12; 272.11\22.115.17.3;
 272.12\41.44.9; 272.12\41.50.7; 272.12\42.53.15; 272.12\42.57.22.2; 272.12\45.76.1.2;
 272.12\45.76.1.3; 272.12\45.77.1; 272.12\46.83.2.1; 272.12\46.83.2.3; 272.12\62.179.19;
 272.12\62.179.9; 272.00.00.12\43.59.9.1; 272.00.00.12\43.59.9.2; 272.00.00.12\43.59.9.3;
 272.00.00.12\51.115.12; 272.12\149.97.13. 272.00.00.12\45.75.22.14.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1934), Devre; IV, İctimai; III, Cilt 23.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1339), Devre; II, İctimai; I, Cilt 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, (ty) Devre; I, İctimai;1, Cilt 2.

İnternet Kaynakları

<http://www.tdk.gov.tr> 7.8.2018.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmc002/kanuntbmmc002003 7.2.2019.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmc003/kanuntbmmc00300529: 18.2.2019.

<https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/14/C14016404.pdf>: 10.01.2019.

EKLER

Harita 1-

BELGELER

Belge 1- Türkiye Hükümeti Tiflis Başşehbenderliğine, Borçalı Kazasının Bolnos Kepenkçi Köyünün Ahalisi Tarafından Türkiye'ye Göç Etmek İstediklerine Dair Yazılan Belge

2

KEMLET ARSIVLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
KEMALPAŞA ARSIVI

۲۰۰۰
۶۱

توزیای حکومتی تفلیس باششهبدارلیغنه
بورچالوقضاسنک بولنوس کپنگچی کوبداسک اها ایسی طرفنده شیا هر دوعریزده

بوزورچالوقضاسنک بولنوس کپنگچی کوبداسک اها ایسی ۶۷۸ خانة ۲۷۸ نفوسه مهابت
اولدوروز کپنگچی جهرت انیمک ایستویور کندی حکومت بیک مسوده سی ایله . کوللی نفوس ایله
کوکلیا حکومتده جهرت بیک مسوده سنن دیدرین ائتمیم . بوزورچالوقضاسنک اها ایسی طرفنده
تورک حکومت بوزورچالوقضاسنک بولنوس کپنگچی کوبداسک اها ایسی طرفنده شیا هر دوعریزده
آلابز آللاه ، انباب ایله حاصیو الموده آلاوه . و حمله یکن سس ائتمک ائتمک ائتمک ائتمک
اولدور کمال و سفولیت ایله قیبر ایله بوزورچالوقضاسنک . حکومت اها ایسی طرفنده شیا هر دوعریزده
ضمنتر رحیم کپنگچی اولدور کمال بوزورچالوقضاسنک بولنوس کپنگچی کوبداسک اها ایسی طرفنده
اکیه با عکرینه سفول اولدور ائتمیم .

بورچالوقضاسنک بولنوس کپنگچی کوبداسک اها ایسی طرفنده شیا هر دوعریزده

سیدمان فرمان اوغلی

۱۹۱۷
۱۷
تفلیس

272			۱۷	۶۵	۶۵	۲۲
-----	--	--	----	----	----	----

Belge 4- Borçalı Kazası'nın Bolnos Kepenkçi Köyü'nden Göç Etmek İsteyen Ahali Listesi

خانہ	اسم	خانہ	اسم
۱۵	شمس الدین مندو	۴۰	شعبان افغان ولد
۱۶	محمد زینہ خانہ	۴۱	علیہ زینہ کوکچہ
۱۷	مندیان بیگم	۴۲	محمد زینہ زینہ خانم
۱۸	شمس الدین خانم	۴۳	نورگنہ
۱۹	سیدہ	۴۴	سیدہ محمد افغان
۲۰	ابوبکر زینہ	۴۵	بیتھون حیدر
۲۱	محمد خانم	۴۶	سیدہ انیس محمد
۲۲	ابوبکر خان	۴۷	ابولکیم جوکیم افغان
۲۳	ابوبکر خان	۴۸	محمد زینہ انیس
۲۴	محمد زینہ خانم	۴۹	ابولکیم افغان کیم
۲۵	محمد زینہ خانم	۵۰	محمد
۲۶	محمد زینہ خانم	۵۱	نورگنہ
۲۷	محمد زینہ خانم	۵۲	محمد زینہ خانم
۲۸	محمد زینہ خانم	۵۳	محمد زینہ خانم
۲۹	محمد زینہ خانم	۵۴	محمد زینہ خانم
۳۰	محمد زینہ خانم	۵۵	محمد زینہ خانم
۳۱	محمد زینہ خانم	۵۶	محمد زینہ خانم
۳۲	محمد زینہ خانم	۵۷	محمد زینہ خانم
۳۳	محمد زینہ خانم	۵۸	محمد زینہ خانم
۳۴	محمد زینہ خانم	۵۹	محمد زینہ خانم
۳۵	محمد زینہ خانم	۶۰	محمد زینہ خانم
۳۶	محمد زینہ خانم	۶۱	محمد زینہ خانم
۳۷	محمد زینہ خانم	۶۲	محمد زینہ خانم
۳۸	محمد زینہ خانم	۶۳	محمد زینہ خانم
۳۹	محمد زینہ خانم	۶۴	محمد زینہ خانم
۴۰	محمد زینہ خانم	۶۵	محمد زینہ خانم
۴۱	محمد زینہ خانم	۶۶	محمد زینہ خانم
۴۲	محمد زینہ خانم	۶۷	محمد زینہ خانم
۴۳	محمد زینہ خانم	۶۸	محمد زینہ خانم
۴۴	محمد زینہ خانم	۶۹	محمد زینہ خانم
۴۵	محمد زینہ خانم	۷۰	محمد زینہ خانم
۴۶	محمد زینہ خانم	۷۱	محمد زینہ خانم
۴۷	محمد زینہ خانم	۷۲	محمد زینہ خانم
۴۸	محمد زینہ خانم	۷۳	محمد زینہ خانم
۴۹	محمد زینہ خانم	۷۴	محمد زینہ خانم
۵۰	محمد زینہ خانم	۷۵	محمد زینہ خانم
۵۱	محمد زینہ خانم	۷۶	محمد زینہ خانم
۵۲	محمد زینہ خانم	۷۷	محمد زینہ خانم
۵۳	محمد زینہ خانم	۷۸	محمد زینہ خانم
۵۴	محمد زینہ خانم	۷۹	محمد زینہ خانم
۵۵	محمد زینہ خانم	۸۰	محمد زینہ خانم
۵۶	محمد زینہ خانم	۸۱	محمد زینہ خانم
۵۷	محمد زینہ خانم	۸۲	محمد زینہ خانم
۵۸	محمد زینہ خانم	۸۳	محمد زینہ خانم
۵۹	محمد زینہ خانم	۸۴	محمد زینہ خانم
۶۰	محمد زینہ خانم	۸۵	محمد زینہ خانم
۶۱	محمد زینہ خانم	۸۶	محمد زینہ خانم
۶۲	محمد زینہ خانم	۸۷	محمد زینہ خانم
۶۳	محمد زینہ خانم	۸۸	محمد زینہ خانم
۶۴	محمد زینہ خانم	۸۹	محمد زینہ خانم
۶۵	محمد زینہ خانم	۹۰	محمد زینہ خانم
۶۶	محمد زینہ خانم	۹۱	محمد زینہ خانم
۶۷	محمد زینہ خانم	۹۲	محمد زینہ خانم
۶۸	محمد زینہ خانم	۹۳	محمد زینہ خانم
۶۹	محمد زینہ خانم	۹۴	محمد زینہ خانم
۷۰	محمد زینہ خانم	۹۵	محمد زینہ خانم
۷۱	محمد زینہ خانم	۹۶	محمد زینہ خانم
۷۲	محمد زینہ خانم	۹۷	محمد زینہ خانم
۷۳	محمد زینہ خانم	۹۸	محمد زینہ خانم
۷۴	محمد زینہ خانم	۹۹	محمد زینہ خانم
۷۵	محمد زینہ خانم	۱۰۰	محمد زینہ خانم

272	12	45	75	22
-----	----	----	----	----

3

Belge 5- Borçalı Kazası'nın Bolnos Kepenkçi Köyü'nden Göç Etmek İsteyen Ahali Listesi

هاتف	اسم	هاتف	اسم
۴۴	زبانہ خانہ	۴۵	سید زینب
۴۵	عبدلہ زینب کھانا	۴۶	خانم زینب
۴۶	خانم زینب	۴۷	سید زینب
۴۷	خانم زینب	۴۸	خانم زینب
۴۸	خانم زینب	۴۹	خانم زینب
۴۹	خانم زینب	۵۰	خانم زینب
۵۰	خانم زینب	۵۱	خانم زینب
۵۱	خانم زینب	۵۲	خانم زینب
۵۲	خانم زینب	۵۳	خانم زینب
۵۳	خانم زینب	۵۴	خانم زینب
۵۴	خانم زینب	۵۵	خانم زینب
۵۵	خانم زینب	۵۶	خانم زینب
۵۶	خانم زینب	۵۷	خانم زینب
۵۷	خانم زینب	۵۸	خانم زینب
۵۸	خانم زینب	۵۹	خانم زینب
۵۹	خانم زینب	۶۰	خانم زینب
۶۰	خانم زینب	۶۱	خانم زینب
۶۱	خانم زینب	۶۲	خانم زینب
۶۲	خانم زینب	۶۳	خانم زینب
۶۳	خانم زینب	۶۴	خانم زینب
۶۴	خانم زینب	۶۵	خانم زینب
۶۵	خانم زینب	۶۶	خانم زینب
۶۶	خانم زینب	۶۷	خانم زینب
۶۷	خانم زینب	۶۸	خانم زینب
۶۸	خانم زینب	۶۹	خانم زینب
۶۹	خانم زینب	۷۰	خانم زینب
۷۰	خانم زینب	۷۱	خانم زینب
۷۱	خانم زینب	۷۲	خانم زینب
۷۲	خانم زینب	۷۳	خانم زینب
۷۳	خانم زینب	۷۴	خانم زینب
۷۴	خانم زینب	۷۵	خانم زینب
۷۵	خانم زینب	۷۶	خانم زینب
۷۶	خانم زینب	۷۷	خانم زینب
۷۷	خانم زینب	۷۸	خانم زینب
۷۸	خانم زینب	۷۹	خانم زینب
۷۹	خانم زینب	۸۰	خانم زینب
۸۰	خانم زینب	۸۱	خانم زینب
۸۱	خانم زینب	۸۲	خانم زینب
۸۲	خانم زینب	۸۳	خانم زینب
۸۳	خانم زینب	۸۴	خانم زینب
۸۴	خانم زینب	۸۵	خانم زینب
۸۵	خانم زینب	۸۶	خانم زینب
۸۶	خانم زینب	۸۷	خانم زینب
۸۷	خانم زینب	۸۸	خانم زینب
۸۸	خانم زینب	۸۹	خانم زینب
۸۹	خانم زینب	۹۰	خانم زینب
۹۰	خانم زینب	۹۱	خانم زینب
۹۱	خانم زینب	۹۲	خانم زینب
۹۲	خانم زینب	۹۳	خانم زینب
۹۳	خانم زینب	۹۴	خانم زینب
۹۴	خانم زینب	۹۵	خانم زینب
۹۵	خانم زینب	۹۶	خانم زینب
۹۶	خانم زینب	۹۷	خانم زینب
۹۷	خانم زینب	۹۸	خانم زینب
۹۸	خانم زینب	۹۹	خانم زینب
۹۹	خانم زینب	۱۰۰	خانم زینب

Belge 6- Borçalı Kazası'nın Bolnos Kepenkçi Köyü'nden Göç Etmek İsteyen Ahali Listesi

№	İsm	Yaş	Profesyon	№	İsm	Yaş	Profesyon
26	Barut İsmail	49	Yazıcı	49	Hasan	20	Yazıcı
27	Hasan	20	Yazıcı	50	Hasan	20	Yazıcı
28	Hasan	20	Yazıcı	51	Hasan	20	Yazıcı
29	Hasan	20	Yazıcı	52	Hasan	20	Yazıcı
30	Hasan	20	Yazıcı	53	Hasan	20	Yazıcı
31	Hasan	20	Yazıcı	54	Hasan	20	Yazıcı
32	Hasan	20	Yazıcı	55	Hasan	20	Yazıcı
33	Hasan	20	Yazıcı	56	Hasan	20	Yazıcı
34	Hasan	20	Yazıcı	57	Hasan	20	Yazıcı
35	Hasan	20	Yazıcı	58	Hasan	20	Yazıcı
36	Hasan	20	Yazıcı	59	Hasan	20	Yazıcı
37	Hasan	20	Yazıcı	60	Hasan	20	Yazıcı
38	Hasan	20	Yazıcı	61	Hasan	20	Yazıcı
39	Hasan	20	Yazıcı	62	Hasan	20	Yazıcı
40	Hasan	20	Yazıcı	63	Hasan	20	Yazıcı
41	Hasan	20	Yazıcı	64	Hasan	20	Yazıcı
42	Hasan	20	Yazıcı	65	Hasan	20	Yazıcı
43	Hasan	20	Yazıcı	66	Hasan	20	Yazıcı
44	Hasan	20	Yazıcı	67	Hasan	20	Yazıcı
45	Hasan	20	Yazıcı	68	Hasan	20	Yazıcı
46	Hasan	20	Yazıcı	69	Hasan	20	Yazıcı
47	Hasan	20	Yazıcı	70	Hasan	20	Yazıcı
48	Hasan	20	Yazıcı	71	Hasan	20	Yazıcı
49	Hasan	20	Yazıcı	72	Hasan	20	Yazıcı
50	Hasan	20	Yazıcı	73	Hasan	20	Yazıcı
51	Hasan	20	Yazıcı	74	Hasan	20	Yazıcı
52	Hasan	20	Yazıcı	75	Hasan	20	Yazıcı
53	Hasan	20	Yazıcı	76	Hasan	20	Yazıcı
54	Hasan	20	Yazıcı	77	Hasan	20	Yazıcı
55	Hasan	20	Yazıcı	78	Hasan	20	Yazıcı
56	Hasan	20	Yazıcı	79	Hasan	20	Yazıcı
57	Hasan	20	Yazıcı	80	Hasan	20	Yazıcı

272 12 65 75 22

Belge 7- Borçalı Kazası'nın Bolnos Kepenkçi Köyü'nden Göç Etmek İsteyen Ahali Listesi

Numara	Adı	Yaşı	Notlar
24	Qubayir Agha Qubayir	20	
-	Qazim Qazim	40	
-	Qubayir Agha Qubayir	14	
-	Qubayir Agha Qubayir	0	
-	Qubayir Agha Qubayir	10	
25	Qubayir Agha Qubayir	20	
-	Qubayir Agha Qubayir	20	
-	Qubayir Agha Qubayir	2	
26	Qubayir Agha Qubayir	20	
-	Qubayir Agha Qubayir	2	
-	Qubayir Agha Qubayir	8	
-	Qubayir Agha Qubayir	4	
27	Qubayir Agha Qubayir	20	
-	Qubayir Agha Qubayir	10	
-	Qubayir Agha Qubayir	2	
28	Qubayir Agha Qubayir	28	
-	Qubayir Agha Qubayir	28	
-	Qubayir Agha Qubayir	2	
-	Qubayir Agha Qubayir	0	
29	Qubayir Agha Qubayir	20	
-	Qubayir Agha Qubayir	20	
-	Qubayir Agha Qubayir	2	

Belge 9- Borçalı Kazası'nın Bolnos Kepenkçi Köyü'nden Göç Etmek İsteyen Ahali Listesi

№	Adı	Yaş	Profesyon	№	Adı	№
۲۰	میرط ابراهیم	۵۸	تاجر	۲۹	محمد درویش زین	۵۱
۵۰	علی زین عبد			۱۵	محمد افغان	
۲۷	زین امان صف			۱۷	باب	
۲۴	باب			۲	ابوزر	
۱۸	باب			۲	صاحب	
۲۶	اسرائیل زین	۵۹		۵۱	حیدر افغان	۵۲
۳۳	علی زین کریم			۲۰	صه زین	
۲۸	اسحاق افغان			۷۰	محمد زین برادر	
۲۸	ناهی افغان نصیب	۲۰		۲۰	خلیج افغان	
۳۲	خلیج زین			۲	عبد	
۵	نصیب زین			۱۰	زین جواد	
۲	نصیب زین			۲۰	زین زین	۵۳
۱۱	میرط افغان	۲۱		۱۲	نجی افغان	
۷	باب			۸	نجی مولود	
۲۰	تو افغان	۲۲		۲۵	محمد افغان	۵۴
۲۰	محمد زین			۲۲	محمد زین	
۱۴	محمد افغان			۲	بیت زین	
۱	محمد افغان			۲	باب افغان	
۲	باب			۲۰	محمد زین	
۱۰	محمد زین			۲۵	ولی زین	
۲۲	نجی افغان	۲۲		۲۵	سرور افغان	۵۵
۲۵	نجی زین			۲۲	محمد زین	
۷	اسرائیل افغان			۱۰	محمد افغان	
۱۰	اسرائیل زین			۲	محمد	
۱	اسرائیل زین			۱۲	سید افغان	۵۶
۱۸	اسرائیل افغان			۵۵	محمد زین	
۲۶	نجی افغان			۱۲	سید افغان	
۲۵	خلیج زین			۱۰	سید	
۱۵	اسرائیل زین			۲۲	سید افغان	۵۷
۱۲	اسرائیل زین			۱۸	محمد زین	
۱۰	اسرائیل زین				محمد زین	
۲۰	نجی افغان					
۱۸	محمد زین					
۲	محمد زین					

Belge 10- Borçalı Kazası'nın Bolnos Kepenkçi Köyü'nden Göç Etmek İsteyen Ahali Listesi

صفت	سن	اسم	صنف	صنف	سن	اسم	صنف
بزرگ	۵۰	بارام انجلی محمد	۴۵	بزرگ	۲۰	قریبه انجلی محمد	۴۹
	۲۵	عمر ذبیح			۲۷	علی ذبیح	
	۴۵	محمد زکی محمد			۱۱	محمد انجلی محمد	
	۴۵	اکبر			۷	نار	
	۱۴	زین صدق			۱	فکر	
	۷	انجلی رحیم			۲۰	قریبه انجلی محمد	۴۰
	۴	رحیم			۴۵	اکبر ذبیح	
	۸	زین صفا			۸	عبدی انجلی محمد	
	۷۲	بارام انجلی احمد			۱	ساده	
	۵۴	انجلی محمد	۴۷		۴۸	برزا انجلی محمد	۴۱
	۲۵	محمد زین			۲۵	قریبه ذبیح	
	۱۵	عبدی انجلی محمد			۱۵	محمد انجلی رحیم	
	۱۱	محمد زین انجلی محمد			۸	محمد	
	۷	صفا			۱	محمد	
	۱	انجلی			۷	زین محمد	
	۴۴	انجلی محمد			۶	برزا انجلی محمد	
	۴۵	دولت محمد	۴۷		۴۴	برزا انجلی محمد	۴۴
	۲۴	برسفا ذبیح			۴۸	محمد زین محمد	
	۴	شاهین انجلی احمد			۴	برزا انجلی محمد	
	۸	شاهین ذبیح			۱۴	محمد	
	۴۷	کاظم انجلی محمد	۴۸		۴۵	محمد انجلی محمد	۴۲
	۴۴	شاهین ذبیح			۴۵	محمد ذبیح	
	۱	شاهین انجلی محمد			۲۰	محمد انجلی محمد	۴۱
	۵۵	محمد انجلی محمد	۴۹		۴۵	محمد ذبیح	
	۴۴	ناظم انجلی محمد			۱۰	محمد ذبیح	
	۱۵	ناظم انجلی محمد			۴	محمد انجلی محمد	
	۷	محمد			۸	محمد انجلی محمد	
	۱۰	محمد انجلی محمد			۶	محمد انجلی محمد	
	۴۷	محمد انجلی محمد	۵۰		۱	محمد	
	۴۴	محمد انجلی محمد					
	۱	محمد انجلی محمد					

272 | 12 | 45 | 75 | 22

6

Belge 11- Borçalı Kazası'nın Bolnos Kepenkçi Köyü'nden Göç Etmek İsteyen Ahali Listesi

صفت	سن	اسم	خانہ	صفت	سن	اسم	خانہ
بزرگ	۵۰	قزاقچی ناز	۴۴	بزرگ	۶۷	ملاوند ایشی ناز	۴۸
	۶۰	عبدجبار کرد ماہیہ			۴۴	موسی قزاق ناز	
	۴۵	ناز ایشی بیات			۱۴	کورد ایشی ناز	
	۱۵	قزاقی صونا			۸	ناز	
	۴	بیات - ناز			۶	قزاقی خاکی	
	۱۰	ناز ایشی ناز			۴	صونا	
	۸	ناز - محمد		بزرگ	۲۰	ابراہیم علی ایشی ناز	۴۹
	۶۰	نازی درودی ایشی ایشی	۴۴		۴۵	عبدل قزاقی علم	
	۴۵	یحیی قزاقی علم			۴	ناز قزاقی کالی	
	۱۰	اسحاق ایشی علم			۴۶	ابراہیم علی ایشی علم	
	۴	محمد کوردی			۴۴	محمد	
	۶	قزاقی ایشی			۱۰	کورد	
	۴	محمد			۸	قزاقی	
	۴۴	عیسی ایشی برب	۴۵		۵۰	کریم قزاقی ناز	
	۱۸	بابرام قزاقی ایشی			۶۴	عبدل ایشی نصیب	۴۰
	۱	بری قزاقی علم			۵۰	عیسی قزاقی بلاصقم	
	۶۰	ولی قزاقی ایشی			۴۴	نصیب ایشی علم	
	۶۰	علی ایشی قزاق	۴۶		۱۵	محمد	
	۴۰	علی قزاقی صبر			۱۴	قزاقی ایشی	
	۱۵	فوز ایشی کورد			۴	کورد	
	۷	فوز ایشی کورد			۴۵	قزاقی ایشی قزاق	۴۱
	۱۰	اسلام			۴۰	عبدل قزاقی قزاق	
	۴	فوز قزاقی علم			۴	قزاق ایشی علم	
	۲۰	سایه ایشی علم	۴۷		۴	عیسی	
	۴۸	عیسی قزاقی بیات			۸	قزاقی علم	
	۵۵	سایه ایشی علم			۴۵	سید ایشی علم	۴۴
	۱۵	سایه ایشی علم			۱۸	موسی قزاقی علم	
	۱	محمد			۵	عیسی قزاقی علم	
	۵۵	فوز ایشی قزاق	۴۸		۴	عیسی قزاقی علم	
	۶۰	نازی درودی قزاقی کورد					
	۱۶	قزاقی ایشی محمد					
	۶	اسحاق					
	۱۴	قزاقی علم					

Belge 12- Borçalı Kazası'nın Bolnos Kepenkçi Köyü'nden Göç Etmek İsteyen Ahali Listesi

صافه	اسم	كن	صفت	صافه	اسم	صافه
۱	صافه اولی	۵۰	بزرگ	۱۰	صافه اولی	۱۰
۲	صافه دوم	۶۰		۱۱	صافه دوم	۱۱
۳	صافه سوم	۷۰		۱۲	صافه سوم	۱۲
۴	صافه چهارم	۸۰		۱۳	صافه چهارم	۱۳
۵	صافه پنجم	۹۰		۱۴	صافه پنجم	۱۴
۶	صافه ششم	۱۰۰		۱۵	صافه ششم	۱۵
۷	صافه هفتم	۱۱۰		۱۶	صافه هفتم	۱۶
۸	صافه هشتم	۱۲۰		۱۷	صافه هشتم	۱۷
۹	صافه نهم	۱۳۰		۱۸	صافه نهم	۱۸
۱۰	صافه دهم	۱۴۰		۱۹	صافه دهم	۱۹
۱۱	صافه یازدهم	۱۵۰		۲۰	صافه یازدهم	۲۰
۱۲	صافه بیستم	۱۶۰		۲۱	صافه بیستم	۲۱
۱۳	صافه بیست و یکم	۱۷۰		۲۲	صافه بیست و یکم	۲۲
۱۴	صافه بیست و دوم	۱۸۰		۲۳	صافه بیست و دوم	۲۳
۱۵	صافه بیست و سوم	۱۹۰		۲۴	صافه بیست و سوم	۲۴
۱۶	صافه بیست و چهارم	۲۰۰		۲۵	صافه بیست و چهارم	۲۵
۱۷	صافه بیست و پنجم	۲۱۰		۲۶	صافه بیست و پنجم	۲۶
۱۸	صافه بیست و ششم	۲۲۰		۲۷	صافه بیست و ششم	۲۷
۱۹	صافه بیست و هفتم	۲۳۰		۲۸	صافه بیست و هفتم	۲۸
۲۰	صافه بیست و هشتم	۲۴۰		۲۹	صافه بیست و هشتم	۲۹
۲۱	صافه بیست و نهم	۲۵۰		۳۰	صافه بیست و نهم	۳۰
۲۲	صافه سی و یکم	۲۶۰		۳۱	صافه سی و یکم	۳۱
۲۳	صافه سی و دوم	۲۷۰		۳۲	صافه سی و دوم	۳۲
۲۴	صافه سی و سوم	۲۸۰		۳۳	صافه سی و سوم	۳۳
۲۵	صافه سی و چهارم	۲۹۰		۳۴	صافه سی و چهارم	۳۴
۲۶	صافه سی و پنجم	۳۰۰		۳۵	صافه سی و پنجم	۳۵
۲۷	صافه سی و ششم	۳۱۰		۳۶	صافه سی و ششم	۳۶
۲۸	صافه سی و هفتم	۳۲۰		۳۷	صافه سی و هفتم	۳۷
۲۹	صافه سی و هشتم	۳۳۰		۳۸	صافه سی و هشتم	۳۸
۳۰	صافه سی و نهم	۳۴۰		۳۹	صافه سی و نهم	۳۹
۳۱	صافه چهل و یکم	۳۵۰		۴۰	صافه چهل و یکم	۴۰
۳۲	صافه چهل و دوم	۳۶۰		۴۱	صافه چهل و دوم	۴۱
۳۳	صافه چهل و سوم	۳۷۰		۴۲	صافه چهل و سوم	۴۲
۳۴	صافه چهل و چهارم	۳۸۰		۴۳	صافه چهل و چهارم	۴۳
۳۵	صافه چهل و پنجم	۳۹۰		۴۴	صافه چهل و پنجم	۴۴
۳۶	صافه چهل و ششم	۴۰۰		۴۵	صافه چهل و ششم	۴۵
۳۷	صافه چهل و هفتم	۴۱۰		۴۶	صافه چهل و هفتم	۴۶
۳۸	صافه چهل و هشتم	۴۲۰		۴۷	صافه چهل و هشتم	۴۷
۳۹	صافه چهل و نهم	۴۳۰		۴۸	صافه چهل و نهم	۴۸
۴۰	صافه پنجاه و یکم	۴۴۰		۴۹	صافه پنجاه و یکم	۴۹
۴۱	صافه پنجاه و دوم	۴۵۰		۵۰	صافه پنجاه و دوم	۵۰

Belge 13- Borçalı Kazası'nın Bolnos Kepenkçi Köyü'nden Göç Etmek İsteyen Ahali Listesi

№	Adı	Yaşı	Notlar
1	...	...	...
2	...	...	...
3	...	...	...
4	...	...	...
5	...	...	...
6	...	...	...
7	...	...	...
8	...	...	...
9	...	...	...
10	...	...	...
11	...	...	...
12	...	...	...
13	...	...	...
14	...	...	...
15	...	...	...
16	...	...	...
17	...	...	...
18	...	...	...
19	...	...	...
20	...	...	...
21	...	...	...
22	...	...	...
23	...	...	...
24	...	...	...
25	...	...	...
26	...	...	...
27	...	...	...
28	...	...	...
29	...	...	...
30	...	...	...
31	...	...	...
32	...	...	...
33	...	...	...
34	...	...	...
35	...	...	...
36	...	...	...
37	...	...	...
38	...	...	...
39	...	...	...
40	...	...	...
41	...	...	...
42	...	...	...
43	...	...	...
44	...	...	...
45	...	...	...
46	...	...	...
47	...	...	...
48	...	...	...
49	...	...	...
50	...	...	...

GAZETELER

Gazete 1- 1934 Tarih Ve 2510 Sayılı Kanunu'nun Yayınlandığı Resmi Gazete

T.C. Resmî Gazete

Tesis tarihi: 7 Teşrinievvel 1336

<p><i>İktisat ve yazı işleri için</i> <i>Başbakanlık Neşriyat Müdürlüğüne</i> <i>müracaat olunur.</i></p>	<p>21 HAZİRAN 1934 PERŞEMBE</p>	<p>SAYI: 2733</p>
---	--	-------------------

KANUN

İskân Kanunu

Kanun № : 2510

Kabul tarihi : 14/6/1934

Mukaddeme

İskân mütakalâtı

Madde 1 — Türkiye'de Türk kültürüne bağlı dolayısıyla nüfus oturma ve yayılımının, bu kanuna uygun olarak, İcra Vekillerince yapılacak bir programa göre, düzenlenmesi Dahiliye Vekilliğine verilmiştir.

Madde 2 — Dahiliye Vekilliğince yapılmış İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak haritada göre Türkiye, İskân bakımından üç nevi mütakalâta ayrılır.

1 numaralı mütakalât: Türk kültürü nüfusunun tekâmülüne istenilen yerlerdir.

2 numaralı mütakalât: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve İskâna ayrılan yerlerdir.

3 numaralı mütakalât: Yer, sâhâ, fîkâh, kültür, siyaset, askerlik ve inzabat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve İskân ve İkamet yasak edilen yerlerdir.

Yukarıda yazılan İskân mütakalâtının tasdikli haritasında, zamanla ortaya çıkarak ihtiyaca göre değişiklikler yapılmış Dahiliye Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararına bağlıdır.

Fasıl : I

Muhâcîrlerin ve mültecîlerin kabulü

Madde 3 — Türkiye'de yerleşmek maksadıyla dışından, münferiden veya müctemian, gelmek istiyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin emriyle kabul olunurlar. Bunlara (muhâcîr) denir. Kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararile tesbit olunur.

Türkiyede yerleşmek maksadıyla olmayıp bir zaruret ilezâle muvakkat oturma üzere sığınanlara (mültecî) denir. 4 üncü maddede yazılı sebepler bulunmayan mültecîler, Türkiye'de yerleşmek isterler ve bunu yazı ile buldukları yerin Hükümetine bildirdiler ise muvâcîr muamelesi görürler. Öbür mültecîler için Vatandaşlık Kanunu hükümleri tatbik olunur.

Dahiliye Vekilliği muhâcîrlerin ve mültecîlerin alınma yolunu gösterir bir talimatname hazırlar.

Madde 4 — A : Türk kültürüne bağlı olmayanlar,

B : Anarşistler,

C : Casuslar,

Ç : Göçebe çingeneçiler,

D : Memleket dîşına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhâcîr olarak alınmazlar.

Bulaşık hastalıklılar doğrudan doğruya Hükümet hastahanelerine gönderilip orada parasız tedavi olunurlar.

Madde 5 — Hususî bir ahit dolayısıyla Türkiye'ye mecburi olarak gelenler yapılan muahade hükümlerine ve Hükümetçe verilen kâğıtlara göre alınurlar.

Madde 6 — A : Muhâcîrler sınırlardan girdikleri veya nakil vasıtalarından çıktıkları yerin en büyük mülkiye memuruna kendilerini ve ailesi fertlerini yazdıkları bir "muhâcîr kâğıdı", almış ve bir vatandaşlığa girme beyannamesi imzalamışa mecburdurlar. Muhâcîr kâğıdı muvakkat doğum kâğıdı yerine geçer ve bir yıl müteber tabiidir.

B : Muhâcîr olarak alınurlar, İcra Vekilleri Heyeti kararile, hemen vatandaşlığa alınurlar. Küçükler hâbe ve analarına veya bızınlarına bağlı tutulurlar. Kimsesiz gelen küçükler, yaşına bakılmaksızın, vatandaşlığımıza geçirilirler.

Madde 7 — A : Türk ukundan olup Hükümetten İskân yardımı istemeyen yazı ile bildiren muhâcîrler ve mültecîler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeğe serbest bırakılırlar. Hükümetten İskân yardımı istiyenler Hükümetin göstereceği yerlere gitmeğe mecburdurlar.

B : Türk ukundan olmayanlar, Hükümetten yardım istemeyenler bile, Hükümetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve Hükümetin

kümele ini olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar. İnkâh başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tevkerleri halinde İcra Vekilleri Heyeti kararile, vatandaşlıktan düşürülürler.

C : Türkiyeye geldikleri tarihten itibaren iki yıl içinde iskân istemiyen muhacir ve müteccilere iskân yardımı yapılmaz.

Fasıl : II

İçerde, nakiller, kültür ve idare tedbirleri

Madde 8 — Türkiye içinde toprağı dar veya azmaddik, bataklık, cemaslık, dağlık ve taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim vasıtasından mahrum olan köyleri, gerek meskûn gerek göçebe bulunsun üç numaralı muntakalar halkını yaşayış ve sıhhat şartları elverişli olan yerlere nakletmeğe; evleri dağınık köyleri daha uygun merkezlerde toplamağa; huşton, obaları ve komşarı köyleri içine kaldırmağa ve yerleşimni yapılmaması yasak etmeğe Dahiliye Vekili salâhiyetlidir.

Madde 9 — Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci çingeneleleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmağa üzere kasabalara ve serpiştirme suretille Türk kültürü köylere dağıtıp yerleşmeğe; casuslukdan sezişlerini sınır boylarından uzaklaştırmağa ve cenebi tebaası gezginci çingeneleleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri millî umurlar dışına çıkarmağa Dahiliye Vekili salâhiyetlidir.

Madde 10 — A : Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta her hangi bir hüküm, vesika ve ilâma müstenit de olsa tammiş haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların her hangi bir vesikaya veya görgü ve görüneğe müstenit her türlü teşkilât ve tazavvulan kaldırılmıştır.

B : Bu kanunun neyrinden önce her hangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adete aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara itafile Reis, Bey, Ağa ve şeyhlerine ait olarak tammiş, kayıtlı, kayıtsız, bütün gayrimenkuller Devlete geçer. Bu kanun hüümlerine ve Devletçe tutulan usulere göre bu gayrimenkuller muhacirere, müteccilere, göçebelere, naklolunmalara, toprak-saz veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtıp tapuya bağlanır. Bu gayrimenkullerin aidiyeti tapu sicillerindeki kayıtlara göre tesbit olunur. Tapu sicillerinde aidiyete dair bir kayıt yoksa veyahut kayıtlar yalnız şahıslar namına olupsa halk arasında bunların aşirete ait olduğu şayi bulunuyorsa ve aşiret fertleri de bu gayrimenkullerden başkasına sahip bulunuyorlarsa aidiyet, tahkikat üzerine, o yerin idare heyeti kararile hallolunur; idare heyetlerinin valilerce tasdik edilen bu kararın kat'idir.

C : Bu Kanunun neyrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanlar ve yapmak istiyenleri ve sınırlar boyunda oturmamasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, aileleriyle birlikte, münasip yerlere naklettirip yerleşmeğe İcra Vekilleri Heyeti kararile, Dahiliye Vekili salâhiyetlidir.

Ç : Türk tebaasından olupsa Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı muntakalara, Türk tabiiyetli ve Türk köküllü göçebe aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleşmeğe; Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışına çıkarmağa Dahiliye Vekili salâhiyetlidir.

Madde 11 — A : Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanayi kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işçi veya bir sanayi kendî soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

B : Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olupsa Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında haris, askerî, siyasi, içtimai ve inzabati sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararile, Dahiliye Vekili bizzatlı görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toplanılmamak şartile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir.

C : Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen cenebilerin tutarı belodiyeye amın içindeki bütün nüfus tahammü yüzde onuna geçmez ve aynı mahalle karamazlar.

Fasıl : III

İskân

Madde 12 — 1 numaralı muntakalara:

A : Yeniden hiç bir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiç bir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu muntakaların eski yerlerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiç bir kimsenin avdet etmesine izin verilmez.

B : Bu muntakalarda soyca Türk olup dîni unmuş veya imsal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efrağı, ahaliyi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiyeye, kaza ve vilâyet merkezleri civanına yerleştirilirler.

C : Bu muntakalarda, 1914 den önce, yerleşip ana dili Türkçe olan ve umumî veya millî savaşta muntaka dışındaki vilâyetlere gelmiş ve bu kanunun mer'iyetine kadar hiç bir iskân yardımı görmemiş bulunanları eski yurtlarına getirmeleri ve yerleşmeleri temin olunur.

Ç : Dışardan gelecek Türk kültürü muhacirler, iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu göz önünde tutularak, bu muntakalara alınıp yerleştirilirler.

D : 3 numaralı muntakalar halında veya 1 numaralı muntakalar dışında yerleşmiş olanlardan Türk kültürü vatandaşlar, aileleriyle birlikte, iklim ve yaşayış şartlarına uygun olmak üzere, 1 numaralı muntakalara alınıp iskân edilirler.

E : 1 numaralı muntakalar haricindeki vilâyetler ahalişinden bu muntakalara, aileleriyle birlikte, gelip yerleşmek isteyen Türk erk ve köküllü asker ve mülkiye müteccilleri, yine bu vilâyetler halından ve Türk erkından olduğına halde bu muntakalarda askerlik etmiş olup terhislerinde ailelerini getirerek ve bekâr olanlar da evlenerek, yerleşmek istiyenler, 17 nci maddeye göre, iskân edilirler.

Madde 13 — 2 numaralı muntakada:

1 - Aşağıda yazılanlar Dahiliye Vekiliğinin münasip göreceği yerlerde iskân edilirler:

A : Dışarıdan gelen muhacirler ve mütecciler;

B : Bu muntakadaki aşiretler;

C : 1 ve 3 numaralı muntakalardan naklolunmalılar;

Ç : 1 ve 3 numaralı muntakalar halından olup bu muntakalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak istiyenler;

D : 1 numaralı muntakalarda Türk erkından olmayanlardan bu muntakaya gelip yerleşmek isteyenler.

2 - Aşağıda yazılanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararile, nakil ve iskân edilebilirler:

A : Topraksız veya az topraklı çiftçiler;

B : Heyelan ve seylâp gibi afete uğrayan kimseler;

C : Verimsiz veya azmaddik ve bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak topraklardaki insanları;

Ç : Haris, siyasi, idari, içtimai, askerî, iktisadi sebeplerle nakline lüzum görülenler.

3- Türk akademi olmalarının serpiştirme suretille köylere ve ayrı mahalle veya köme toprak edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere mecburüdür.

Madde 14 — Yer, sığınat, kırsat, kültür, siyaset, askerlik ve inşaat seçmelerle Hükümetçe iskân ve ikamet yasak edilip boşaltılması istenilen üç numaralı mütakalar halkı, iklim, yapı-yık şartlarına ve bu kamuda yazılı kayıtlara göre 1 veya 2 numaralı mütakalara nakil ve iskân edilebilir.

3 numaralı mütakalara, lera Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça, hiç kimsenin yeniden iskân ve ikametine izin verilmemez.

Madde 15 —

1- Devlet kara ve deniz nakil vasıtaları muhacirleri, mültecileri, gümürkten muaf bütün eşyalarını ve hayvanlarını, Hükümetçe naklolunanları ve eya ve hayvanlarını yerleşecekleri yere, yerleşecekleri yer yolları üzerinde değilse en yakın istasyon veya limana kadar parasız naklederler.

İhtiyacı nakliye ve tahvil ve tahliye gerekleri bu kimseler ve eşyaları ve hayvanları hakkında askerî tarifelerini tatbika mecburdurlar.

2- 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14 üncü maddelerde yazılı da-bilde bir yerden diğer yere naklolunanlardan ve dışardan kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyacı olanlar:

A : İskâna tâbi taluhatlar,

B : Kendilerinin, zat, ev, sanat ve ticaret eşyalarının, aile ve edevatının, yiyeceklerinin, tohumluklarının, koşun ve damızlık hayvanlarının ve gümürkten muaf bütün eşyalarının kalkıkları yerden veya sınırdan yerleşecekleri yere kadar nakliye masrafları Hükümetçe verilir.

C : Bunların kaldırıldıkları veya sınırlandıran içeriye girdikleri gündün iskân edildikleri güne kadar geçen zaman zarfında ve iskânlarından itibaren bir yıl içinde yatacakları, yiyecekleri, yakacakları ve tedavileri Hükümetçe meccanen temin olunur.

C : Bunlardan çok fakir olanlarına, bir defalık, yiyecek de Hükümetçe verilebilir.

3- Hükümetçe naklolunanlardan ve kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyacsız olanlara ve serbest iskân isteyen bütün muhacir ve mültecilere Hükümetçe masraf yapılmaz. Ancak imkân olan yerlerde bunlara toprak, ev yeri, bağ ve meyvelik yeri verilir.

Masrafları kendi taraflarından ödemek şartıyla, nakil vasıtaları, yatacak yer, yiyecek, içecek ve yakacak Hükümetçe temin ve tamin olunabilir.

4- Hükümet kararı ile getirilen muhacirlerden ihtiyacsız aranarak hepsi için bu maddenin ikinci bendi tamamen tatbik olunur ve kalktıktan yerden sınırlarımıza kadar ikinci bendin (B) fıkrasındaki bütün nakliye, yatacak yer, yiyecek, yakacak ve tedavi masrafları Hükümet tarafından verilir.

5- İskân yerlerini bırakarak serbest iskân isteyenlere, verilmiş olan yapılar ve topraklar ve yapılan masraflar peşin olarak geri alınmak şartıyla, Dahiliye Vekillîğince serbest iskân izin verilebilir.

6- İhtiyaçları ve ihtiyacsızları ayırmağa yarayan bir "ihtiyac derece cetveli", Dahiliye Vekillîğince yapılır.

Madde 16 — A: Karı ve koca bir aile olarak iskân edilir;

B : Evlenmemiş çocuklar, çocuksuz erkek ve kadın deliler, ana ve baba ile veya bunlardan sağ olanı ile birlikte iskân görürler;

C : Anasız ve babasız torunlar dede ve büyük analar ile veya bunlardan sağ olarak birlikte iskân edilirler. Ancak torunların hisseleri tapuda kendi adlarına yazılır;

Ç : Anasız ve babasız çocuklar birlikte bulunduğu ve yaşadığı kan, civar ve sığınat hisseleri birlikte yerleştirilirler. Bunların da hisseleri tapuda kendi adlarına yazılır.

D : Anasız ve babasız çocuklar, kan ve civar veya sığınat hisselarından biri, yoksa kendi başlarına iskân görürler. Bunların küçüklerine ayrıca vasi tayin ettirilir.

E : Evli çocuklar ve evli torunlar, bağlı bağına bir aile olarak iskân görürler;

F : (C) fıkrasındaki torunları, (Ç) ve (D) fıkralarındaki çocuklarını, üvey çocuklarını ve evlatlıklarını hisseleri evleninceye kadar hiç bir suretle satılmaz, bağışlanamaz ve haczolunamaz;

G : Türk muhacir ve mülteciler husus ve akrabalıkların bulunduğu yerde iskân olunurlar.

Madde 17 — İskân bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oluncak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve ticaratlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ve mütedavil sermaye, çiftlere de ayrıca kâli toprakla çift hayvanı, alet ve edevat, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vemmekle yapılır.

Köylerde, kasabalarda sanatkârlara dükkândan ayrı yarım istihlak miktarı toprak da verilir.

İskân derecesini gösteren (Toprak tevzi cetveli) eşiktir.

Madde 18 — İskânda Hükümetçe verilen hâlimata göre yapı yapılması için mahrem: veya para verilebilir. Yapı yapmakta kendileri de çalıştırılabilir.

İskân için Devlet ormanlarından parasız kereste almak ve bu yapıları yapmada asker, Devlet memur ve müstahdemlerini ve vasıtalarını kullanmak caizdir.

Madde 19 — Yeniden kurulan veya canlandırılan köylere, orta malı olarak mevcut nüfusun ortak ihtiyacına yetişen mektep, zanaat, köy odası, karakol, pazar, harman ve mezarlık yerleri, otlak, suvat, orman kanunı hükümleri içinde balıkhık ve başka ortak ihtiyaçlarına lüzum yerler parasız buralar.

Mektep odası, çeşme, su yolları, kuyu, sarnıç ve sulama tertibatı da Hükümetçe yapılabilir veya tamir edilebilir. Bu işlerde baraya yerleştirilenleri işletmeğe Hükümet salâhiyetlidir.

Madde 20 — 1 numaralı mütakalara iskân edileceğine, değeri peşin verilmek üzere iskân derecesinin iki kat, 1914 veya daha önceki yılların tapu ve yoksa vergi kıymetleri üzerinden, toprak verilir.

Vergi veya tapu kıymeti olmayıncaya, emsâline bakılarak, o yerin idare heyetinin takdir edeceği kıymet üzerinden vermek caizdir.

Madde 21 — İskân edilen muhacir, mülteci, göçebe ve naklolunan çiftçilere ve sanatkârlara aşağıda yazılı topraklardan dağıtılır.

A : Mençei ve nevi ne olursa olsun bütün millî topraklardan;

B : Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları içinde bulunan mer'â, bahalık ve fundalık gibi orta malı olup Hükümetçe ihtiyacın fazla görülen topraklardan;

C : Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları dışında kalan ve orman olmayan boş yerlerden;

Ç : Devletçe görülecek lüzum ve zaruret üzerine bazı ormanlarda, lera Vekilleri Heyeti kararı ile, muvakkil görülen yerlerden;

D : Hükümetçe satın alınacak veya istimlak olunacak çiftlikler ve topraklardan;

Madde 22 — Muhacirlerin, mültecilerin, göçbelerin ve naklolunanların yerleştirilmelerine ayrılan veya bunlara verilen yapılar ve topraklar kimin işgâli altında olursa olsun vali veya

kaymakamın yazılı emriyle zabıtaca boşaltılır ve kendilerine teslim olunur. Bunlara vuku bulacak tecavüzlere de valî ve kaymakamlar zabıta marifetli tahliyye salâhiyetindedir.

Madde 23 — Bu kanun hükümlerine göre muhacirlere, mültecelere, göçebelere, naklolunanlara ve yerlere dağıtılan yaga ve toprakların temlikine valî ve kaymakamlar sulâhiyetindedir. Dağıtım delur veya kararların alın valî veya kaymakamlara tasdik edilmesî, temliktir. Tasdikli delurlerdeki veya kararlardaki miktarlar mutabedir.

Madde 24 — Muhacirleri ve mülteceleri ve naklolunanları kendilerine ev yapmaya veya Hükümetçe yaptırılmaya kadar yerleşecekleri yerde veya civarda mevcut Hükümeto veya halka ait münasip binalarda barınmalarına ve bu binaları valî veya kaymakamın yazılı emriyle zabıtaca hemen boşaltmak caizdir. Ancak bu boşaltmanın ev ve hana sahiplerinin yaşama-larını ve barınmalarını inkâsına mâneak yolda olmaması ve bir yıldan fazla sürmemesi şarttır.

Bu yolda bınası boşaltılanlara Hükümetçe münasip kira verir. Muhacirlerin, mültecelerin ve naklolunanların geçtikleri yerlerde muvakkat konaklamak üzere bir haftadan fazla bir müddet için hana boşaltılmasına izin verilmez. Bu maddenin hükümlerini tatbik için Dahiliye Vekâilîğince talimat yapılır.

Madde 25 — Muhacirlerin, mültecelerin, naklolunanların ve göçebelilerin yurtlandırdıklarından başlayarak iki yıl içinde, görülecek hakiki lüzum üzerine, aynı muntakalarda iskân yerlerini değiştirmeye ve özetlemeye Dahiliye Vekâli salâhiyetindedir.

Fesal : IV

Meclariyetler, tasfiye ve istihkak mazbataları

Madde 26 — 3 numaralı muntakalardan mecburi nakledilenler menkul mallarını birlikte götürülebilir. Bunların bırakılmaları gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak Devlete geçer. Tasarruf vesikasına bağli olanların sahiplerine 1914 veya daha önceki yıllar vergi, yoksun tapu değerlerinin dört katı üzerinden, tapu ve vergi değerleri olmayanların emsalinin vergi veya tapu değerlerine bakarak o yerin idare heyetince takdir edilecek değer üzerinden birer "istihkak mazbatası", verir.

Madde 27 — Bu kanun hükümlerine göre Hükümetçe naklettirilener veya isteklerle göç edenler bir yıl içinde eski yerlerindeki menkul ve gayrimenkul mallarına tasfiye etmeye mecburdurlar. Bu müddet içinde tasfiye etmeyenlerin menkul ve gayrimenkul malları Devletçe tasfiye olunur. Bunlardan istiyenler 26 nci maddeye göre gayrimenkullerine karşılık Hükümetten istihkak mazbatası alabilirler. Bu takdirde bu gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak Devlete geçer.

Madde 28 — İstihkak mazbataları önce sahiplerine gittiklerinden yerde iskân için verilen menkul ve gayrimenkul mallara mahsup edilir. Bakıyceleri yerleştikleri vilâyet içinde Hazinein mîlik ve toprak artemalarında nakit olarak kabul olunur. Şu kadar var ki bir aleye istihkak mazbatası karşılığı olarak iskân haddinin iki katından fazla toprak verilemez.

İstihkak mazbataları, sahiplerinin odlarına yazılı olup ancak noterlikler vasıtasıyla buçkalara ciro edilebilir.

Bunların mirasçılara idrâhı aynı hükümlere bağliur.

Madde 29 — A: Hükümetçe istân edilen muhacirler, mülteceler, göç-bakır ve 1 numaralı muntakada Hükümetçe yerleştirilen kimseler yerleştirildikleri yerde en az on yıl oturmağa mecburdurlar. Bunlar Dahiliye Vekâilîğinin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. Başka yerlere izinsiz gidip yurt tutanlar ve tutmak istiyenler yerleştirildikleri yere döndürülebilir.

B: 1 ve 3 numaralı muntakalardan 2 numaralı muntakaya naklolunan ve 2 numaralı muntakada 9, 10 ve 11 inci maddelere göre bir yerden başka yere nakledilenler on yıl sonra dahil, İera Vekâilîri Heyeti kararı olmadıkça, başka yerlere gidip yurt tutamazlar.

Madde 30 — 1 ve 2 numaralı muntakalara yerleşenlere borçlu ve borçsuz iskân yoluyla verilen gayrimenkuller on yıl müddetle hiç bir suretle satılmaz, bağlişlanmaz, terhin edilemez, haczedilmemez. Tapularına o yolda kayıt düşürülür.

Hükümetin iznile Ziraat Bankasına terhin caizdir.

Fesal : V

Muafiyetler

1 — Gümrük muafiyeti

Madde 31 — Bu kanunun hükümlerine göre alınan muhacirlerle dışardan gelen mülteci ve aşiret fertlerinin birlikte getirdikleri aşağıda gösterilen kendi eşyaları, malları ve hayvanları gümrük resmine, bir defaya mahsus olmak üzere sair bütün teklif ve resimlerden muafır.

1 - Bir aile için :

A: Zat ve ev eşyası kümüleri.

B: Meslek ve meşgale eşyası aşağıdaki kayıtlarla:

Çiftçi ise: Çift hayvanları, arabaları, araba ve koçum takımları, çiftçiğe mahsus her türlü alat ve edevat vevakinesleri, damazlık hayvanları, tohumluk ve yiyecek zahireleri ve aşıklar kümben ve ötedenberi besledikleri büyük ve küçük hayvanlarla ziraat mahsulelerinden değeri altı bin liraya kadar olan miktarı.

Sanatkar ise: Her türlü sanat alat ve edevati ve makineleri, sökiip getirecekleri fabrikaları, alat ve edevat kümben ve fabrikalar masraflarından ve iptidai maddelerinden değeri altı bin liraya kadar olan miktarları (trikotaj fabrikası makineleri ve kauçuk sanatın masraflarından olan ayakkabıları hariçtir. Ancak zata mahsus ve kullandığı küçük trikotaj makineleri muafiyetten istilade eder.)

Tüccardan ise: Ötedenberi satılmamışta oldukları ticaret mallarından değeri (12 000) liraya kadar olan miktar (şeker, benzin, petrol, kosa, ipek ve ipekliker ve inhisara tâbi maddelerle trikotaj makineleri ve kauçuk sanayi masraflarından olan ayakkabıları hariçtir.)

2 - Bir cemaat için (bir köy ve mahalle veya cemaate ait kullandığı eşya):

A: Bütün mektep eşyası;

B: Bütün cami eşyası;

C: Vakıflara ait eşya ve mahsuller;

Ç: Köy ve mahalle odası eşyası, hatıralar ve cemaate yadigar eşya;

D: Köyün ve mahallenin orta malı olan boğalar, aygalar, tekelir, koçlar ve damazlık bütün hayvanlar;

E: Köy veya mahallenin harman, orak makinesi ve traktör gibi ortak ziraat makine ve aletleri, köy değirmeni ve tu fabrikası gibi meşhrek sanat fabrika ve makineler.

Madde 32 — Muhacirler ve mülteceler 31 inci maddede bahçinde menkul ve gayrimenkul mallarının bedeli veya ellerinde bulunan nakitleri karşılığı Türkiye'de yaparaktın sanat veya ticaret veya ziraat eşyası getirebilirler. Bu yolda getirecek eşya gümrük ve sair resimlere tâbidir. Ancak bu eşyanın şeker, benzin, petrol, kosa, ipek ve ipeklikerden ve Türkiye'de inhisara bağli maddelerle trikotaj makineleri ve kauçuk sanayi mahsulelerinden olan ayakkabılardan olmaması şarttır.

Madde 33 — Hükümetçe memleket iktisadiyatını korumak üzere alınan ve alınacak olan tedbirler 31 inci ve 32 nci mad-

delere göre hariçten getirilebilecek eşya hakkında tatbik edilmez.

Madde 34 — 31 ve 32 nci maddelerdeki muafiyetleri kazanabilmek, Türk vatandaşlığına girmek için beyanname verip karışığında bir kâğıt almağa ve getirilen malların, muhacirlerin ve mültecilerin kendi malları olmasına vabestedir.

Sınırlarda belli kapılardan başka yollardan girmeğe mecbur kalmış olan muhacirler ve mülteciler getirecekleri mallar için bir beyanname verirler; aksi zabıt olunca bu beyannameler muafiyet için muteber olur. Kapılardan gelecek muhacirlerin ve mültecilerin nişannamecinde şekil ve mahiyetleri gösterilecek bir vesika göstermeleri yahut yalnız veya topla bir beyanname vermeleri kâfidir.

Türk vatandaşlığına girmekten vaz geçen veya giremeyen veya geldikleri malların kendi malları olmadığı muhacirlerden 31 inci maddeye göre affedilmiş olan teklif ve resimler tam olarak tahsil olunur. 32 nci maddeye göre geçirilmiş eşya için bu teklif ve resimler iki kat alınır.

Muhacirlere ve mültecilere ait olmadığı halde bu kanunun hükümlerinden istifade edilecek geçirilecek gerek eşya ve hayvanlar ve gerek sahipleri 1918 numaralı kaçakçılık kanunu hükümlerine tâbi tutulur.

Madde 35 — Muhacirlerin ve mültecilerin gümrüksüz olacak sokacakları malların değeri gümrükten geçtiği yerin piyasadaki toptan fiyata göre tayin olunur.

2 - Vergi ve resim muafiyeti

Madde 36 — A : Hariçten gelecek muhacirlerle mültecilere pasaport vize ve eşya vesikası puluz, parasız verilir.

B : Muhacirlerin, mültecilerin verecekleri veya kendilerine verilecek beyanname, vesika ve sair evrak her türlü damga ve pul resminden muafir.

Madde 37 — Muhacirler, mülteciler, 12 nci maddeye göre 1 numaralı muntakada iskân edilmişler, bir yerde yurtlandıkları göçmenler ve bir muntakadan öteki muntakaya Hükümetçe naklolunup iskân edilmişler aşağıdaki muafiyetlerden istifade ederler:

1 - Vergi muafiyeti:

A : (1) numaralı muntakaya iskân edilmişler yerleştirdikleri yıl sonundan başlayarak, beş yıl ve 2 numaralı muntakada yerleştirdikleri, yurtlandıkları yıldan başlayarak üç yıl toprak, yapı, kazanç ve yol vergilerinden muaf tutulurlar. Yeni yapılar bina vergisi kanunu muafiyetine tâbidir.

B : Bu kanun hükümlerine göre Hükümetçe temlik edilen toprak ve yapıların bu temlik dolayısıyla veraset ve intikal vergisi ve ferah harcı ve resmi alınmaz.

C : Noterlerce yapılacak borçlanma senetleri pula ve harç ve ücretle tâbi değildir.

2 - Tapu muafiyeti:

Bu kanuna göre gerek parasız ve gerek borçla ve gerek peşin paralı olarak verilen bütün yapı ve topraklar harçsız, puluz tapuya bağlanarak seredi verilir. Temlik ve teflik, kıymet takdiri, borçlanma ve ipotek konup kaldırma muameleleri hiç bir harca, masrafa ve pula tâbi tutulamaz.

3 - Askerik muafiyeti

Madde 38 — A : Muhacirlerin askerik çağlarının başlangıcı geldikleri yıldı nüfus kütüklerine geçen yaşlarına ve bu esasa göre hesap olunur. Nüfus doğum kütüklerinde doğumlarının ay ve günü yazılı olmayanların doğum günleri yılın temmuzunus birinci günü sayılır.

B : Geldikleri yıl ikinci kanunun birinde 22 yaşını bitirmiş olanlar muvazzaf hizmete tâbi tutulmayıp yaptıkları efrat

arısına ihtiyata geçirilirler. Bu gibilerin, her ne sebeple olsun olsun, nüfus kütüğüne yazılmalarının gecikmiş olması, geldikleri zaman ve yaşlarına göre başlayacak olan askerik çağlarını geciktirmez. Bunlar, nüfus kütüğüne yazıldıktan tarihten başlayarak iki yıl geçmedikçe taltim, manevra ve başka iş için silâh altına çağrılmazlar.

Geldikleri yıl ikinci kanunun birinde 22 yaşını bitirmemiş olanlar muvazzaf hizmetini yapmağa mecbur tutulurlar. Ancak bunlardan geldikleri tarihte (16 : 22 dahil) yaşında olup Hükümetçe iskân edilmişler ve Hükümetin gösterdiği yerde yurt tutmaları muvazzaflık hizmetleri, nüfus kütüğüne kaydolunduktan tarihten başlayarak, iki yıl geciktirilirse bu hizmetleri en yakın piyade kollarında yaptırılmak üzere alınır indirilir. Hükümetçe iskân edilmişler veya Hükümetin gösterdiği yerde yurt tutmak istemeyenler yalnız iki yıllık gecikme hakkından istifade ederler.

C : Memleketlerindeki tahsilatı ihtiyat zabtı yetişecek derecede olup, geldikleri tarihte, 22 yaşını bitirmiş olanlar memleketlerinde askerik yapmış ve fakat 22 yaşını bitirmemiş bulunanlardan ihtiyat zabtı olmak isteyenler ve geldikleri tarihte, 22 yaşını bitirmemiş ve memleketlerinde askerik etmemiş olanlar iki yıl gecikme hizmetinden sonra 1076 numaralı kanun hükümlerine tâbi tutulurlar.

Ç : Muhacirler arasında önce tâbi oldukları Hükümet cedusunda ihtiyat veya muvazzaf zabıt olanlardan lazım olan evsafı taşıyanlar, staja tâbi tutulmak, ihtiyat zabıtığine geçirilirler.

D : Umumî askerlikte muafiyet yoktur. Ancak nüfus kütüğüne kaydolunduktan tarihten başlayarak üç ay geçmemiş olanların silâh altına alınmaları üç ayın sonuna bırakılır.

E : Bir yıl içinde nüfus kütüğüne kayıtlarını yaptırmayanlar yukarıdaki muafiyetten istifade edemezler.

F : Eski memleketlerinde askerik ettiklerini veya bunun yerine bedel verdiklerini tevsik edenler tekrar muvazzaf hizmete tâbi tutulmayıp yaptıkları yerli efrat ile ihtiyata geçirilirler.

G : Türkiye içinde bir iskân muntakasından diğer bir iskân muntakasına Hükümetçe naklolunarak yerleştirilen vatandaşlardan muvazzaf hizmete tâbi olup, bunu bedel yapmamış olanların bu hizmetleri, yerleşecekleri yere vardıkları tarihten başlayarak, iki yıl geciktirilir ve en yakın piyade kollarında yaptırılmak üzere alı aya indirilir.

H : Kanunen muhacir tanınmayan mülteciler ve ecebilerden Türk vatandaşlığına girenler, vatandaşlığa alındıkları tarihte hangi yaşta iseler o yaşta ki yerli efrat gibi askerliklerini yaparlar.

Fesal : VI

Mali hükümler

Madde 39 — I : 1 ve 2 numaralı muntakalarda 12 ve 13 üncü maddelere mutabik olarak Hükümetçe iskân edilmiş veya edilecek muhacirlere, mültecilere, göçmenlere ve naklolunanlara 885 numaralı kanun hükümlerine göre verilmiş veya bu kanun hükümlerine göre verilecek olan iskân haddi dahilindeki mütevellî sermaye, sanat ve ziraat alet ve edevat, hayvanlar, koyun ve araba takımları, tohumluklar ve 1 numaralı muntakalardakilere iskân haddi içinde verilmiş veya verilecek toprak ve yapılar parasızdır. Bunlardan önce borçlanmış olanlardan tahsil edilmeyen taksitler tahsil olunmaz ve tahsil edilmişler de geri verilmir.

Tevzi cetvelinin üçüncü bendine göre verilen topraklar da parasızdır.

II : 2 numaralı muntakada 885 numaralı kanun hükümlerine göre iskân edilmiş veya bu kanun hükümlerine göre iskân

edilecek muhacirlere, mültecelere, göçebelere ve naklolananlara verilmiş veya verilecek yapılar ve topraklar borçlanmağa tâbidir.

Borçlanma muameleleri Dahiliye tahsisât, Tahsilî Enval kanununa göre, Maliye Vekâletince yapılır.

III: Borçlanma: İskân sekizinci yılın Eylülünden başlamak ve yirmi yılda ve kırk mısavî taksitte ödemek üzere yapılır. Borç yirmi sekizinci yıl sonunda tamamen tahsil edilmiş olur.

Peşin verenlerin borçlanma yanı sıra olunur.

Bu kanundan önce iskân edilmiş olan muhacirlere, mültecelere, nakledönlere ve göçebelere borçlu iskân haddi içinde verilmiş olan topraklar ve yapıların bedeli iskân edildikleri tarihten sonra sekizinci yılın Eylülünden başlamak üzere yirmi yılda kırk mısavî taksitte tahsil olunur.

Madde 40 — İskân ameliyat ve inşaatı için, her yılın tahakkuk edecek miktarı o yıl bütçesinden vermek üzere, gelecek yıllara sari taahhütler yapmağa Hükümet salâhiyetindedir.

Madde 41 — Her yıl, Dahiliye Vekâleti bütçesine ayrı bir fasıl halinde, bu kanunda yazılan işleri görmeğe kabîl miktarda tahsisat konulur.

Fasıl : VII

İskân komisyonu

Madde 42 — Dahiliye Vekâletinde Vekâil veya tevkîl edeceği zâim reisliği altında Dahiliye, Millî Müdafaa, Hariciye, Maliye, Maarif, İktisat, Ziraat, Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekilliklerinden ve Ziraat Bankasının seçilecek zâimlerden ve vakuf ve ihfâslarından istifade edilmek üzere Dahiliye Vekâletince harçtan alınacak en çok üç zattan müteşekkîl merkezî iskân komisyonu bulunur.

Merkezî iskân komisyonu başta Türkiyeye gelecek muhacirlerin veya Türkiye'de naklolanacak vâkâdaların iktisadi, içtimâî, sıhhi vasıflara ve şartlara göre müntep yerlerini tetkik etmek, 1 ve 2 numaralı iskân mütakalatı ve programın hakkında tekliflerde bulunmak, iskân yapılmak üzere toprak ve yapıları araştırıp bulmak, muhacirlerin zevk şartlarını mütealeme etmek, iskân tahsisatının saf yerleri hakkında mütealeme bulunmak, harçtan ve dahilden yeni yerlerine yerleşecek olanların sevki ve müstahsil hale getirme kadar bakımlarla alakadar olan Devlet daireleri şubelerinin muaheretlerini ve çalışma birliğini yapmağa yarayan tedbirleri düşünmek gibi vazifelerle mükelleftir. Kararları istişari mahiyettedir.

Merkezî iskân komisyonunun çalışma tarzı Dahiliye Vekâletince tanzim ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik edilecek bir talimatname ile tesbit olunur.

Fasıl : VIII

İcra hükümleri

Madde 43 — Muhacirlere, mültecelere, göçebelere ve naklolananlara, yerleşecekleri kazaya eriştikleri gündün başlayarak en çok üç ay içinde istihkakları olan tıdıklı yapıları veya yerlerin ve toprakların tam olarak dağıtılıp teslim ve tevdi defterlerinin tapuya tevdi edilmiş ve tapuya da tescilli yapılarak tapuları kendilerine verilmiş olması mecburidir. Çok miktarda birden toplu muhacir gelen kasabalarda Dahiliye Vekâli bu müddeti altı ay daha uzatabilir.

Tahsisat verilen yerlerde istihsal vasıtalarının veya bedellerinin tam olarak veya tahsisat miktarına göre kısmen üç ay içinde verilmiş bulunması mecburidir.

Muhacirlere ve naklolananlara yapılacak yapıların veya yapı yarımlarının yurt yerine vâsil olduklarından itibaren bir yıl ve göçebelere üç yıl içinde yapılması mecburidir.

Zararı hallerde idareî hususiyetlerden, belediyelerden, köy sandıklarından ve imcî suretile halktan yardımlar temin olunabilir.

Bütün Hükümet memurları her şeyden önce bu madde hükümlerini yapmağa mecburdurlar.

Madde 44 — Muhacirlerin, mültecelerin, göçebelere ve naklolananların iskân edilmesinden, istihkaklarının eksiksiz olarak vaktinde dağıtılıp teslim olunmasından ve müstahsil hale getirilmesinden vâli ve kaymakamlar mesuldürler.

Vilâyet ve kazada iskân teşkilâtı varsa, bunlar vâli ve kaymakamın emrinde bu işleri görürler. İskân teşkilâtı olmayan veya olupta yetmiyen yerlerde vâli ve kaymakamlar kendi vilâyet ve kazaları Devlet, idareî hususiyet ve belediye memurlarından münaşip gördüklerini muhacirleri, mülteceleri, göçebelere ve naklolananları yerleştirmek, bunlara verilecek yerleri ölçmek ve dağıtmak ve inşaatı bakmak gibi muhacir ve iskân ve nakil işlerine memur etmeğe salâhiyetindedir. Bu memurlar her şeyden önce bu işleri yapmağa mecburdurlar.

Madde 45 — Vâli, kaymakam bu kanun hükümlerini, İcra Vekilleri Heyetince veya Dahiliye Vekâletince verilecek talimat ve emirleri dikkat ve ehemmiyetle tatbik ve takip etmeğe, sahiye müdürleri, emniyet memurları ve jandarması bu emir ve talimatlara istinaden vâli ve kaymakamlardan verilecek emirleri dikkat ve ehemmiyetle ve azami süratle yapmağa mecburdurlar.

Yapmayan veya yapmayan veya yapamayan veya bunda dikkatsizlik ve gevşeklik gösterenler vazifeden çıkarılırlar.

Madde 46 — 43, 44 ve 45 inci maddelerdeki mecburiyetleri yapmayan, bu maddelere muhalif hareket eden ve iskân işlerinde gevşeklik gösteren memurlar hakkında kaymakamlar onbeş günlüğe ve vâli bir ayığı kadar para cezası kesmeğe salâhiyetindedir.

Madde 47 — Umumi müfettişlik teşkilâtı olan mütakalabında umumî müfettişler muhacirlerin, mültecelerin, naklolananların ve göçebelere muayyen müddetlerde iskân ettirilip müstahsil hale gelmesinden birinci derecede mesuldürler.

Fasıl : IX

Müteferrik hükümler

Madde 48 — 18 teğrinievvel 1912 tarihinden bu kanunun neşri tarihine kadar Trakya'da iskân ediliş tapussa verilmiş olan gayrimenkul sahiplerinden boş kalmış yerlere yeniden Hükümetçe iskân edilmiş olanlar namına tapu senedi verilir ve bunların eski kayıtları terkin olur.

Bu gayrimenkullerin sahipleri zahur eder ve başka bir yere iskân edilmediği de anlaşılırsa kendilerine yeni muhacir gibi toprak ve yapı verilir.

Madde 49 — Bu kanunun İcra sureti nizamname ve talimatnamelerle tayin olunur. Muhacirlerin, mültecelerin ve bu kanun hükümlerine göre 1 veya 2 numaralı mütakalardan naklolanıp yerleştilerinin bu kanundaki muafiyetlerden istifade etmek üzere ne yolda hareket edecekleri bu nizamnamelerde gösterilir.

Madde 50 — 31 mayıs 1926 tarih ve 885 numaralı, 3-IV-1933 tarih ve 2263 numaralı, mahalli iskânlarını bilmezsinayet tebedül eden muhacir ve mültecelere şair hakkında 28 İkinci teşrin 1341 tarih ve 675 numaralı kanunlar, 22-III-1934 tarih ve 2396 numaralı muhacir ve mültecelerin gümük muafiyeti hakkındaki kanunun muvakkat maddesinden mazdaki maddeleri, 7 Haziran 1929 tarih ve 1507 numaralı askerlik mükelleftiyeti kanununun

muaddel ikinci maddesinde bu kanunun 36'nci maddesine uygundur. Bu kanuna muvafık olmayan bütün hükümler kaldırılmıştır.

Madde 51 — Bu kanun acele tarihinden müstesnadır.

Madde 52 — Bu kanunun hükümlerini koraya İra Vekâleti Heyeti memurdur.

17'inci maddeye ilâk (toprak tesvi'atı)

I - Ziraat topraklarında:

A : İki nüfuslu bir aileye:

En az dekar	En çok dekar	
30	45	İyi topraklardan
45	60	Orta "
60	90	Aşağı "

B : İki'den fazla her nüfus için aşağıdaki miktarlar ilâve olunur:

En az dekar	En çok dekar	
10	15	İyi topraklardan
15	20	Orta "
20	30	Aşağı "

II - A : İki nüfuslu bir aileye:

Kasaba ve şehir civarlarında sulı bostan yerlerle kılınmış bağ ve yetişkin ve verimli naraneysi bahçesi, zeytinlik, dutluk, fidanlıklar ve her nevi meyva bahçelerinden:

En az dekar	En çok dekar
6	15

B : İki'den fazla beher nüfus için (2) dekar arttırılır.

III - Bir aileye, yukarıdaki (1) veya (2) nci bentlerdeki yerlerin birisinden veya bu hesaplara göre bir nispet dahilinde her ikisinden toprak verilmele beraber beher aileye bağ ve meyvelik yapmak üzere (2-5) dekar bağ ve meyva yeri verilir. Ancak bu yerler üç yıl içinde bağ ve meyvelik yapılmadığı takdirde geri alınır.

İki yıl zarfında verilen bağ ve meyvelik yerlerini inar edenlere talep olurlarsa yeniden on dekar bağ ve meyvelik yeri verilebilir. Ancak üç yıl içinde inar edemedikleri kısımlar geri alınır. İstisnat müddeti hastalar için iyi olduklarından ve küçükler için rüf'et yapma güçlüklerinden ibâren hesap olunur.

Bütün yerlere ve ihtiyaçsız muhtacılara da aynı surette bağ yeri ve meyvelik verilebilir.

Bu topraklar, inarı müteakip, müddete hakılmak üzere tapuya bağlanır.

IV - Muhacir ve müteccirlerden yüksek mektep mezunları ile Yürükçüye veya Türk milletine iyi hizmetleri geçtiği hükümetçe tasdik olunanlar için birinci ve ikinci ve üçüncü hürârelerdeki miktarlar bir misti ve lise ve bu derecedeki mektep mezunlarına üçte iki ve orta mektep mezunlarına üçte bir fazlasile verilir.

V - (1) numaralı mütakaya iskan edilen mütakâillerin ve (2) ve (3) numaralı mütakalardan (1) numaralı mütakaya nakolunan Türk tek ve kültürüne mensup olanların yüksek ve lise veya bu derecedeki mektep ve orta mektep mezunlarına da hisseleri IV üncü bentteki fazlasile beraber verilir.

1934/1034

Gazete 2- İskân Kanunu Ve Yardım Politikalarını Anlatan Bir Gazete Manşeti

İskân Kanunu ve Yürürlendirme Politikamız

İskân Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye'de yerleşim politikamızın yeni bir döneme girdiği görülmektedir. Bu kanunla yerleşim kanunlarının birleştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır.

Bu kanunla yerleşim kanunlarının birleştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır. Yerleşim kanunlarının birleştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır.

Bu kanunla yerleşim kanunlarının birleştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır. Yerleşim kanunlarının birleştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır.

Bu kanunla yerleşim kanunlarının birleştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır. Yerleşim kanunlarının birleştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır.

Bu kanunla yerleşim kanunlarının birleştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır. Yerleşim kanunlarının birleştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır.

Bu kanunla yerleşim kanunlarının birleştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır. Yerleşim kanunlarının birleştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır.

Bu kanunla yerleşim kanunlarının birleştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır. Yerleşim kanunlarının birleştirilmesi ve düzenlenmesi amaçlanmıştır.

DIŞ HABERLER

Uluslararası Toplantı

Uluslararası Toplantı, 1935 yılında İstanbul'da gerçekleştirildi. Katılımcı ülkeler arasında İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye yer aldı.

Uluslararası Toplantı, 1935 yılında İstanbul'da gerçekleştirildi. Katılımcı ülkeler arasında İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye yer aldı.

Uluslararası Toplantı, 1935 yılında İstanbul'da gerçekleştirildi. Katılımcı ülkeler arasında İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye yer aldı.

Uluslararası Toplantı, 1935 yılında İstanbul'da gerçekleştirildi. Katılımcı ülkeler arasında İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye yer aldı.

Uluslararası Toplantı, 1935 yılında İstanbul'da gerçekleştirildi. Katılımcı ülkeler arasında İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye yer aldı.

Uluslararası Toplantı, 1935 yılında İstanbul'da gerçekleştirildi. Katılımcı ülkeler arasında İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye yer aldı.

İtalyan İstisnasının Yürürlüğü

İtalyan İstisnasının Yürürlüğü, 1935 yılında yürürlüğe girdi. Bu kanunla İtalya'nın dış politikasındaki değişiklikler düzenlendi.

İtalyan İstisnasının Yürürlüğü, 1935 yılında yürürlüğe girdi. Bu kanunla İtalya'nın dış politikasındaki değişiklikler düzenlendi.

İtalyan İstisnasının Yürürlüğü, 1935 yılında yürürlüğe girdi. Bu kanunla İtalya'nın dış politikasındaki değişiklikler düzenlendi.

İtalyan İstisnasının Yürürlüğü, 1935 yılında yürürlüğe girdi. Bu kanunla İtalya'nın dış politikasındaki değişiklikler düzenlendi.

İtalyan İstisnasının Yürürlüğü, 1935 yılında yürürlüğe girdi. Bu kanunla İtalya'nın dış politikasındaki değişiklikler düzenlendi.

İtalyan İstisnasının Yürürlüğü, 1935 yılında yürürlüğe girdi. Bu kanunla İtalya'nın dış politikasındaki değişiklikler düzenlendi.

Yabancı Yatırımların Artması

Yabancı Yatırımların Artması, 1935 yılında gözlemlendi. Özellikle İngiltere ve Fransa'dan gelen yatırımlar arttı.

Yabancı Yatırımların Artması, 1935 yılında gözlemlendi. Özellikle İngiltere ve Fransa'dan gelen yatırımlar arttı.

Yabancı Yatırımların Artması, 1935 yılında gözlemlendi. Özellikle İngiltere ve Fransa'dan gelen yatırımlar arttı.

Yabancı Yatırımların Artması, 1935 yılında gözlemlendi. Özellikle İngiltere ve Fransa'dan gelen yatırımlar arttı.

Yabancı Yatırımların Artması, 1935 yılında gözlemlendi. Özellikle İngiltere ve Fransa'dan gelen yatırımlar arttı.

Yabancı Yatırımların Artması, 1935 yılında gözlemlendi. Özellikle İngiltere ve Fransa'dan gelen yatırımlar arttı.

İlham Gazetesi'nin bu sayısında yer alan haberler, Türkiye'nin dış politikasındaki gelişmeleri yansıtmaktadır.

Gazete 3- Muhacirler İçin Yazılan Bir Manşet

Romanyadaki Türklerin de ana vatana hicret için şiddetli bir arzu duydukları göze çarpıyor. İşte bütün bu ahval, şu son zamanlarda, Türkiyeye muhacir Türk akınıını canlandırmıştır.

Memlekete her gelen Türk bizler için kıymetli bir ırk kardeşi bir çalışma arkadaşı olduğu şüphesizdir. Topraklarımız onları da besleyebilir. Bu meselede dikkat edilecek nokta yeni gelecek kardeşlerimizden vatan için azami istifade temin edilmesidir. Zira, şimdiye kadar ardı arkası kesilmeyen bu muhacir akımından hakikile istifade edilememiş, bir çok emekler, ümitler ve canlar heder olmuştur. Muhacir iskânında düşülen hataları tekrar saymak istemiyoruz. Bunlar, ümit ederiz ki, son kanun ile, sarfedilen himmetler ve gösterilen itinalarla artık tarihe karışmıştır.

Fakat, gazetelerin verdiği bir haber var ki bu bilhassa dikkate layıktır. Gelecek muhacirlerin adedi pek ziyade imiş. Bunlar imkân bekliyerek buldukları yerlerde ıztırap içinde kalıyorlarmış. Hükümetin yardımı ise nihayet dönüp dolaşıp bütçe meselesine dayanır.

10 Teşrinisani 1934

AKŞAMDAN AKŞAMA

Muhacirler için

Osmanlı imparatorluğu uzun yayılmalarını müteakip, uğradığı siyasi ve askerî mağlûbiyetler neticesinde kendi üzerine toplanmağa başlıyalıberi bu memlekete bir muhacir akını görülmüştür. Osmanlı imparatorluğundan kopup milli birer hükümet parçası haline gelen topraklarda Türk unsuru için hayat hakkı kalmıyordu. Galip ve fatih mevkiinde yaşamağa alışmış Türk unsuru için birdenbire zelil bir mevkie düşmek tabii tahammül edilmez bir felâket teşkil ederdi. İşte bu felâketzede kardeşlerimiz ecnebi memleketlerde yaşamaktansa bir an evvel ana vatana hicret etmeyi cana minnet bildiler. Türlü türlü mülâhazalarla bunu yapamıyanlar da uzaktan mütehassirane ana vatana bakıp durdular, içlerinde derin bir acı beslediler.

Son zamanlarda, Bulgaristan Türklerinin ne acı tazyik ve muamelelere maruz kaldıklarını biliyoruz. Buralarda artık Türk unsuru için hayat bir cehennem olmuştur. Ana vatanın gündün güne terakkisi ve inkişafı da onların kalplerindeki meyli takviyeden geri kalmıyor.

Akşam, 10.11.1934.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Yeşim ARSLAN AKI
Doğum Yeri - Tarihi	Çarşamba- 05/04/1992
EGİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Açıköğretim Lisesi- 2012
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih- 2016
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Ana Bilim Dalı- 2019
Tez/ Dönem Projesi Konusu	GÜRCİSTAN'DAN ANADOLU'YA GÖÇLER VE TÜRKİYE'NİN İSKÂN POLİTİKASI (1921-1938)
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
-	
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	Muratpaşa Anadolu Lisesi- 2016
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	-
E-Posta	yesimarslanaki55@gmail.com